

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1994/1

XXVIII. évfolyam

január – február

**Nógrád Megye Közgyűlése és a Palócföld Szerkesztősége
által meghirdetett
1993. évi Madách Imre irodalmi pályázat
eredményhirdetése**

Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány

- I. díj** *Bodor Béla* Budapest Burckhardt - Madách - Péterfy jelige
II. díj *Dr. Varga Gyula* Debrecen Öntudat és intuíció jelige
III. díj *Kozma Dezső* Kolozsvár - Románia Karod erős szived emelkedett jelige

Dicséretben részesült

- Papházi Tivadar* Vác Ember küzdj... jelige
Leblancné Dr. Kelemen Mária Tatabánya 1987. január 21. jelige
Bene Kálmán Szeged Senki Pál jelige

Versek, széppróza

- I. díj** *Onagy Zoltán* Esztergom Bátorságpróba jelige
II. díj *Baka István* Szeged Homousion jelige
II. díj *Böndör Pál* Temerin - Jugoszlávia Verde jelige
III. díj *Ardamica Ferenc* Losonc - Szlovákia 6+8 jelige

Dicséretben részesült

- Palocsay Zsigmond* Kolozsvár - Románia Suholy jelige
Gere István Budapest Kalimagdora jelige
Romhányi Gyula Balassagyarmat Enkláve jelige

Balassagyarmat város díja

- Andor Csaba* Budapest ...nőd sem bír örülni jöttödön jelige

Salgótarján város díja

- Dr. Bárdos József* Nagykőrös Famulus jelige

A Bíráló Bizottság díja

- Harvani Dániel* Diósjenő Alternatív jelige

Tartalom

Madách Imre emlékünnepe '94

<i>Ricard Salvat</i> Hódolat Madáchnak	3
<i>Tóth Éva</i> Az ember tragédiája	5
<i>Csapody Miklós</i> A műhely vonzása	6
<i>Tóth László</i> Kérdező felelősség	9

<i>Paróczai Csaba</i> versei	12
<i>Onagy Zoltán</i> Benne a tulsó part zenél... (másnapos jegyzetek)	13
<i>Pohánka Erika</i> versei	19

DÉLI KILÁTÓ

<i>Varga Zoltán</i> Autonómiára várakozóban (jelentés a Délvidékről)	21
--	----

<i>Mizser Attila</i> versei	26
-----------------------------	----

ÉLŐ MÚLT

<i>Vicei Károly</i> Magyar irodalom a déli végeken (tanulmány)	29
--	----

<i>Erdős István</i> szövegei	40
------------------------------	----

MŰHELY

<i>Benes Istvánné</i> Madách Imre személyiségéről (tanulmány)	46
<i>Tarjányi Eszter</i> Madách Imre három orvosa (tanulmány)	55
<i>Kozma Dezső</i> Madách-értelmezések Erdélyben (tanulmány)	67

<i>Lőrinczy István</i> versei	76
-------------------------------	----

MŰTEREM

<i>Peák Ildikó</i> Benczúr Gyula	77
----------------------------------	----

<i>Vincze Dezső</i> versei	82
----------------------------	----

MÉRLEGEN

<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban XV. (kritika)	83
---	----

<i>Hidasi József</i> versei	89
-----------------------------	----

VALÓSÁGUNK

<i>Szenográdi Péter</i> Szécsény városkörnyékének cigány-lakossága (szociográfia)	91
---	----

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192 sz.
Telefon:(32) 314-386, 310-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, 1.Pf.270

Kiadja
Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében
Nyomdai előkészítés,
szövegtörzdelés
Csiba Imre

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZLETT, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői

Benes Istvánné kutató (Budapest), *Csapody Miklós* irodalomtörténész (Budapest), *Erdős István* író (Salgótarján), *Hidas József* költő (Salgótarján), *Kozma Dezső* irodalomtörténész (Kolozsvár, Románia), *Lőrinczy István* költő (Salgótarján), *Mizser Attila* költő (Fülek, Szlovákia), *Onagy Zoltán* író (Esztergom), *Paróczai Csaba* költő (Salgótarján), *Peák Illdikó* művészettörténész (Salgótarján), *Pohánka Erika* költő (Balassagyarmat), *Salvat, Ricard* rendező (Barcelona, Spanyolország), *Szenográdi Péter* tanár (Szécsény), *Tarján Tamás* irodalomtörténész (Budapest), *Tarjányi Eszter* kutató (Budapest), *Tóth Éva* műfordító (Budapest), *Tóth László* író, költő (Budapest), *Varga Zoltán* író (Zenta, Jugoszlávia) *Vicei Károly* író (Zenta, Jugoszlávia), *Vincze Dezső* költő (Salgótarján).

*

E számunk illusztrációs anyagát

a Nógrádi Történeti Múzeum salgótarjáni Benczúr Gyula kiállításának anyagából válogattuk. Borítóinkon Benczúr Gyula Vajk megkeresztelése, tanulmány – és Vajk megkeresztelése című munkái láthatóak.
Fotó: *Buda László*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u.10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Ricard Salvat

Hódolat Madáchnak

1991 áprilisában egy Rómában tartott kerekasztal konferencián Kelemen János, a római Magyar Akadémia igazgatója Az ember tragédiája európai jelentőségéről beszélt. – Nem tudom, nem lenne-e megfelelőbb Az ember tragédiája egyetemes jelentőségéről szólni, éppen mert annyira mélyen, annyira lényegbevágóan közép-európai.

A poème d'humanité-ből, a Menschendichtungból, azaz az emberiség eposzából kiindulva Madách rendkívül személyes és eredeti dimenzióba emelte ezt a nehéz irodalmi műfajt, amely a múlt század szülötte, s amely a realista és naturalista regénnyel együtt a múlt század egyik nagy vívmánya. Az ember tragédiája a lírai dráma és a drámai költemény hagyományába illeszkedik, Goethe, Granville, Hugo, Byron, Shelley, Slowacki, Miczkievicz, Krasinski, Lamartine műveinek sorába. Madách azonban az idő-utazás dimenziójába emeli a költeményt, az időben való utazás, az idő múlásának dimenziójába. Ibsen természetesen Madách leckéjét követte tudva, vagy tudatlanul, és elragadó Peer Gyntjében nyilvánvaló ez a hatás. Mindkét mű az utazás szükségességéről, az elvagyódás, elmenekülés szükségességéről szól, ami érthető olyan, nem túlságosan sűrűn lakott országok esetében, mint Norvégia és Magyarország.

Az ember tragédiája középpontjában az utazás eszméje áll, a folyamatos utazása, amely a teljességtől – az első szín tündöklő mennyországától a tizenharmadik szín, az ürrepülés – ürességéig vezet, az első szín mennyei harmóniájától a tizennegyedik szín kietlen, fagyos világáig, az idők teljességétől, ahol minden csupa ragyogás és dicsőség, a földi dolgok véges idejéig, az eredet idejétől a világ jövőjének idejéig. Az utazás motívumának hangsúlyozása, az álomban való tobzódás: a történelem mint Ádám álma, és az álom az

álomban, Kepler álma a francia forradalomról az abszurd színház problematikáját sűrölja, a non-sense-hez vezető utat. Ezt a felfogást Hubay Miklós képviselte először, legalábbis nem tudunk róla, hogy előtte bárki is így értelmezte volna Madách művét s a már említett római kerek-asztal konferencia résztvevői lelkesen ünnepelték az érdekes interpretációt, amelyet talán érdemes lenne tovább vinnünk. Vagyis értelmezheténk a Tragédia utolsó színeit, főleg az eszkimó színt Strehler módjára, aki a Lear királyt Beckett-ből vezeti le, akárcsak József Attila, aki szerint Bartókból lehet megérteni Bachot és nem fordítva.

Amint látjuk, Madáchnak hála, Magyarország, noha nem rendelkezett nagy drámai hagyományokkal, rögtön egy irodalmi remekművel lép a színré. Mi, akik azokhoz a kisebb nemzetekhez tartozunk, amelyeknek drámairodalma 1830 vagy 1849 után talált rá saját hangjára, nem győzzük csodálni ezt a művet, amely alkotójának abszolút zsenialitása révén századokat hidal át és a nagy drámairodalommal rendelkező nemzetek sorába emeli Magyarországot.

Én egy olyan ország fia vagyok, amelynek nincs önálló államisága, katalán az anyanyelvem és amint egy nagy portugál író, José Cardoso Pires mondta: a nyelv a hazám. Ebből a tizenegymillió népből hatmillió él Katalóniában, ötmillió Valencia tartományban, de élnek katalánok Franciaország déli részén, Mallorcán és Szardínia szigetén is. Célunk, sőt rögeszménk, hogy hagyományt teremtsünk s úgy véljük, hogy a jelenlegi egyesült Európában vagy Európa színházában Madách és Magyarország modelljét kell követniök a kis nemzeteknek, s arra kell törekednünk, hogy ez a nagy mű bekerüljön korunk "világszínházának" műsorába, abba az új színházba, amely a most megszülető Európa színháza lesz.

A jövő színházának megsejtésével Madách lezárja a XIX. század irodalmát és megnyitja a XX. századhoz vezető utat, akárcsak Antoni Gaudi az építészeti történetében.

Újra kell írni a színház történetet, az értékeknek megfelelően újra kell alkotni a színházak repertoárját és meggyőződésünk, hogy Madách nagy művét a neki kijáró első helyre kell tennünk. TÓTH ÉVA fordítása.

(Ricard Salvat rendező köszöntője a szerkesztőség felkérésére készült, elhangzott 1994. jan. 21-én a balassagyarmati Madách Imre emlékünnepeken.)

Tóth Éva

Az ember tragédiája

– Rendező: Ricard Salvat –

Képzéljük el, hogy egy magyar rendezőt meghív a Comédie Française, állítsa színre a Bérénice-t vagy a Royal Shakespeare Company, hogy rendezze meg a Hamletet. Hajmeresztő gondolat, ugye?

Ilyen hajmeresztő gondolattal állítottam be Ablonczy Lászlóhoz 1992 tavaszán: azt javasoltam, hogy a Nemzeti Színház kérje fel Ricard Salvat barcelonai rendezőt, az ottani egyetem színháztörténeti tanszékvezető professzorát Az ember tragédiájának megrendezésére. A látszólag abszurd ötletnek azonban szilárd alapja, mondhatnám többretegű alapozása van.

Ricard Salvat, a barcelonai Adriá Gual társulat alapítója, két évig igazgatta a Nemzeti Színházat és tíz évig a Sitges-i nemzetközi fesztivált, ahová több magyar produkciót meghívott, rendezett Athénben és Rómában, Németországban és Mexikóban, rendezett Euripidészt és Senecát, Shakespeare-t és Lope de Vegát, Goethét – mégpedig az Urfaustot – és Wagner Tanhäuser-ét, Lorcát és Espriut, Pirandellót és Brechtet, Rafael Albertit és Antonio Buero Vallejót. Ami Az ember tragédiáját illeti: közhely, hogy a magyar irodalomnak talán a legegységesebb, leginkább nemzetfölötti – nemzetek fölötti alkotása. Köztudott az is, hogy annak ellenére, hogy harminc nyelvre fordították le eddig, még mindig nincs benne eléggé a külföldi olvasók, még kevésbé a színházlátogatók tudatában, noha Bécstől Tartuig volt néhány nagyszerű előadása. Madách műve, bár egyáltalán nem akarjuk véka alá rejteni, még mindig kizárólag a miénk. Ami persze nem csökkenti a mű értékét, de szeretnénk másoknak is megmutatni és számunkra is izgalmas lehet, hogyan látja valaki, aki nem szokott hozzá iskolás korától, akit a drámai költemény körül több mint száz éve zajló viták, a ráakódott előítéletek nem befolyásolnak, aki Madáchot nem hazai mércével méri, hanem a remekműnek kijáró elfogulatlansággal, a világ drámairodalmának, a világszínháznak a mércéjé-

vel. Ha ez a rendező ráadásul évtizedek óta kíséri figyelemmel a magyar irodalmat, a magyar színházat, ha Illyés Gyulától Hubay Miklóson át e sorok írójáig személyes kapcsolat vagy barátság fűzi hozzánk, akkor remélhetjük, hogy kiválóan eleget tesz ennek a magyar színház történetében páratlan feladatnak: megrendezi magyarul a Nemzeti Színházban a magyar drámairodalom legfontosabb darabját.

Ricard Salvat természetesen nem most találkozott Madách művével először. Láta magyar színpadon és filmen, írt is róla, olvasta spanyolul Virgilio Piñera átültetésében, amelyben én is közreműködtem. De olvasta franciául és olaszul, németül és angolul, portugálul és katalánul is. Ricard Salvat ugyanis katalán és ez eggyel több ok arra, hogy ne vállveregetőleg nyugázza Madáchot és a magyar kultúrát általában, hiszen a hatmilliós lélekszámú katalán nemzet, amelynek a középkor óta nem volt önálló államisága, a huszadik század művészetének olyan megkerülhetetlen nagyságait adta, mint Gaudi, Dali és Miró. Tudja tehát Berzsenyivel ő is, hogy nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat. Ilyen csoda az alsó-sztrégovai udvarház világranyló ablaka.

Érdeemes időről időre kitekintenünk ezen az ablakon, most éppen Ricard Salvat szíves kalauzolásával.

(Tóth Éva műfordító szövege elhangzott 1994. jan. 21-én a balassagyarmati Madách Imre emlékünnepeken.)

Csapody Miklós

A műhely vonzása

Tisztelt Szerzők és Vendégek, Hölgyeim és Uraim!

Boldogult ifjúkorunkban, szép szegedi bölcsészéveinkben a hetvenes esztendő második felében a Városban, hol "költők alszanak szökőkutak mélyén" (Zalán Tibor) gyakran ültünk együtt éberen, kezdő kritikusok, induló költők s már kötetes poéták, vitatva a magyar irodalmat, a régit és az élőt, a hazait, az erdélyit, a vajdaságit és a felvidékit, a folyóiratokat, az irodalmi életet, s megannyi mást, mi életünket teljesen kitöltötte, készülődésünknek irányokat szabott.

*Jól tudtuk már, mire és kikre kell vigyáznunk, hogy nem lehetünk szabadok ám, mégis azok voltunk indulatosan és állhatatosan, nem sejtve még, hogy valóban az irodalom – és nemcsak az irodalom – szabadságának még viszonylag védett, fölkészítő előiskoláját járjuk elszántan. De a nagy viták közepette játszottunk is, ilyenkor irodalmi nagyjaink és igyekvő kicsinyeink, Kolozsvárott, Újvidéken, Pozsonyban és Szegeden élő íróbarátaink vagy épp az asztalnál ülők nevéből faricskáltunk anagrammákat, méltókat és sértőket, de természetesen jellemzőket és szellemeseket. Így került persze terítékre mindannyiunk tanára, kritikusa és barátja, az akkor még a Tiszatájat szerkesztő Iliá Mihály is, kinek nevéből ez jött ki: ÉL-E A MŰHELY? Kérdésünk az irodalmi élet alapkérdése volt az igazolójelentések, recsumok, ideológiai titkárok, szilenciumok, a cenzúra és a tenyérből etetgetés korában éppen úgy, mint szabadságunk mostani, első nehéz éveiben, mikor oly sokan az irodalom szerepvesztését emlegetik. Emlékezzünk: korábban mások, de lehet, hogy ugyanazok az irodalom szerepvesztéséről beszéltek, ám mindennél fontosabb, hogy a műhelyek addig is átvészelhessék az anyagi idők könnyvkiadási, folyóiratszervezési nehézségeit, mígnem kiformalódik az élő irodalomnak, mindenkori kortásunknak és eleven részünknek az az új szerepe, tekintélye és távlatossága, melynek nem kell minduntalan a maga piaci bajai-
val foglalatoskodnia.*

A műhely vonzása csak akkor élteti az irodalmat, csak akkor van lehetősége kérni és alkalmat kínálni, olyan meritőhálóval gyűjteni és válogatni, mint a hagyományos Madách Imre Irodalmi Pályázat, ha valóban van műhely, olyan, mint az immár huszonnyolcadik évfolyamába lépett Palócföld, ha vannak, akik áldozatosan éltetik a lapot, a lapban az irodalmat és a képzőművészetet, az esszét, a szociográfiát, az irodalom- és helytörténetet, mindazt, amit a tájhaza adhat és összegezhet. Azt, hogy a mostani Madách-pályázat ennyi értéket hozott felszínre, a Palócföld és szerkesztői, a szerzők és az olvasók azoknak köszönhetik, akik szervezve is teremtik a kultúrát. Nem tudok arról, hogy megírta volna valaki a magyar irodalom történetében az irodalmi pályázatok történetét, mondjuk a reformkortól máig, de ha lesz vállalkozó, valószínűleg nemcsak a nagy művek sorát és az irodalom élő televényét, de a mecénárját is számba kell vennie majd.

Mit hozott a Madách-pályázat az idén? Az eddigi mezőny szélessége és változatossága nem változott, mégis módosulóban nemcsak a tárgykör és a témaválasztás, de az érzékenység és az igényesség is. A zsűri, melynek munkájában barátaimmal együtt jóleső örömmel vettem részt, nem volt könnyű helyzetben, s hogy mégis ízlése és lelkiismerete szerint dönthetett, a lehetőségek korlátai között, az Nógrád Megye Közgyűlésének, a Palócföldet fönntar-

tóknak köszönhető. Így volt lehetséges, hogy nemcsak két második díjat adhattunk ki a vers-széppróza kategóriában, de Balassagyarmat és Salgótarján város díján túl még a Bírálóbizottság különdíja is kiosztásra kerülhetett, mert sem erről a versről, sem arról a novelláról, sem a harmadik filozófiai esszéről nem mondhattunk le.

A szociográfiák, irodalmi riportok, esszék és tanulmányok csoportjában elsősorban az újdonságot, az elméleti igényességet, az elbűvölő ötletességet és szemléleti tágasságot élveztük és honoráltuk örömmel díjakkal és dicsérettel, figyelve a főszerkesztő arcán az elégedettség mosolyát, hiszen ezt a termést is, csakúgy, mint a szépirodalmi nyereséget nem más: a Palócföld söpri be, adja közre lapjain, nemcsak hivatkozásra méltó tanulmányok, de emlékezetes élményt adó olvasmányok lelőhelyévé is téve óról óra a folyóiratot.

A szépirodalmi nyereség is valódi, e kategória termését olvasva és mérlegelve volt talán a legnehezebb dolgunk, s bár sem ez ünnepi alkalommal, sem máskor nem illő a részletekről szólni, elmondhatom, hogy az első díjat nyert alkotás "helyezése" egyhangú volt. Szólhatnék még az irodalom és a tudomány amatőrjeinek munkáiról, az arányokról, a minőség és igényesség erős hullámszásáról, az ízlésirányok sokféleségéről, a szerzők érdeklődésének és az irodalmi megformáltságnak a szóródásáról, a tematikai gazdagságról, bizonyos művek megdöbbentő kiérlettségéről, ám csak annyit mondok: mindazt, amit a Palócföldnek hozott a posta Debrecentől Kolozsváron, Esztergomon, Szegeden és Temerinen át Losoncig és Balassagyarmatig, – mindezt nemcsak hogy azonos mércével igyekeztünk mérni, de ez a mérce a minőségi magyar irodalom mércéje kívánt lenni. Eszerint pedig a Madách-pályázat nem volt hiábavaló az idén sem, olyannyira nem, hogy – s ezt a bőbeszédűség és lelkesült szóinfláció korában nem könnyű kimondani – a pályázat egyértelműen sikeres volt. És ez nemcsak a tájhaza irodalmi folyóiratának, hanem a magyar irodalomnak, irodalom- és helytörténetnek is sikere, nemcsak szerzőik méltatandó teljesítménye.

Él hát a Palócföldnek a határokon is túlra kiterjedő kultúrateremtő ereje – hiszen már korábban is a teljes magyar irodalmi-szellemi életre figyelt –, nő a műhely vonzása és hat a madáchi tradíció: él a műhely. Addig pedig, amíg a díjazott műveket Önök valamennyien megismerhetik, "előolvasói" köszönet a szerzőknek az élményért, s köszönet a Palócföldnek, hogy a bírálóbizottság megtisztelő munkájában résztvehettem.

(Csapody Miklós irodalomtörténész értékelő írása a szerkesztőség felkérésére készült, elhangzott 1994. jan. 21-én a balassagyarmati Madách Imre emlékünnepeken.)

Tóth László

Kérdező felelősség

Hölgyeim és Uraim, Kedves Pályázók és Tisztelt Ünneplő Közönség!

Elnézést kérek, amiért messziről és – magammal kell kezdenem. Megírtam már valahol, hogy Madáchcsal és Az ember tragédiájával úgy tíz-tizenegy éves koromban találkoztam először, amikor igazából még nem is értettem őt, csak valami olyasmit éreztem, amit lenyűgöző, fenséges dolgok láttán érez az ember, s azóta – hol ilyen, hol olyan formában – egész eddigi életemen végigkísért. Volt idő például – kamaszkorom vége felé, a felnőtt kor küszöbén –, amikor viszonylag sűrűn vettem kézbe a Tragédiát; talán csak a Bibliát forgathattam akkorjában még ugyanilyen sűrűséggel. S úgy nyúltam Madáchhoz valamennyi alkalommal, mint egy tükörhöz, melyben órákon át vizsgálgatja szorongva arca vonásait, szájának ívét, orrának nagyságát, pirosuló pattanásait, szakáll a serkedését az emberfia: ami titokzatosat, rejtélyeset, ismeretlent a Tragédia mutatott, amiről egyre világosabban és egyre tagoltabban beszélt, az én voltam, s ma is az vagyok én. Másképpen, az Én volt, az Énem volt az, aminek Madách észrevétlenül a közelébe segített. S azt is elmondtam abban a bizonyos írásomban, az egészben az volt a különös, hogy ez a tükör sosem azt mutatta, aminek látni szerettem volna magam, hanem mindig azt, aki abban a pillanatban voltam. Magyarán: egyáltalán nem véletlen, ha az önmagát éppen csak ismergető, önmagára rácsodálkozó ifjú kíváncsisága juttatott végül is a Tragédia vonzáskörébe, s az sem véletlen, ha az önmagára (no és persze a világra – de vajon nem egy-e ez a kettő?), tehát az önmagára (és a világra) időről időre rákérdező ember vívódásai tartanak azóta is ott.

Tulajdonképpen ez a magyarázata mostani személyességemnek. Ugyanis eddigi szavaimmal azt kívántam bizonyítani, hogy Madách mennyire beépült az életembe, mennyire része lett mindennapjaimnak, gondolkodásomnak, reakcióimnak, reflexeimnek – még egyszer: annak tehát, aki én vagyok.

S bizonyos vagyok abban: sokan vagyunk így.

Legalábbis erről győzött meg ez a mostani pályázat is. Jelesül, hogy Madách egyike a magyar művelődés azon alakjainak, akiből tulajdonképpen – kulturális értelemben – lettünk, akiket a leginkább énünké tudunk élni, abszorbeálni. Egyúttal ez számomra e pályázat egyik legnagyobb tanulsága is: Madách – mennyire mi vagyunk. Mennyire ő a magyar bennünk, mennyire ő az ember bennünk.

De még valami elmondható ezzel kapcsolatban.

Míg művelődéstörténetünk nagy alakjai között van, akit napjaink nemzeti vagy társadalmi, netán gazdasági felemelkedésével kapcsolatos gondjaihoz, művészeti, esetleg erkölcsi dilemmáihoz hívunk nap mint nap segítségül, addig Madách az ember-létünkhöz, a létezésünkhöz fakadó kérdéseinkhez szegődik társunkul. Madách – ha szabad így mondanunk – az ontológia, a lét-tan drámaköltője, a részletek, rész-tanok nagy elemzőivel szemben e részletek nagy összefoglalója. Mindezt azonban úgy teszi, hogy nem a válaszait erőlteti ránk, hanem a kérdéseit összegzi. Másképpen mondvá: Madáchnak nincsenek válaszai; Madáchnak kérdései vannak.

S voltaképpen ezzel – a kérdésekkel – érkeztünk el a madáchi életmű lényegéhez. Többen nevezték már a Tragédiát "kérdező mű"-nek, jó érzékkel tapintva rá annak lényegére: Madách a mi léttel, létezésünkkel kapcsolatos kérdéseinknek is összefoglalását adja, a mi kérdéseinket is ő teszi föl nekünk. Vannak korok – a diktatúráké –, amelyek a válaszokra helyezik a hangsúlyt, s vannak – s igazából ezek arca néz a jövő felé –, amelyekben a kérdések sűrűsödnek össze.

Az értékek föltárásában mintaszerű a Palócföld mostani pályázatának ebből következő másik komolyan veendő figyelmeztetése: értékválságos – tehát értékkereső –, permanens átmenetiségekkel elbizonytalanított korunk fontos, valószínűleg a túlélést jelentő felismerése, hogy a végső érvény igényével formált válaszok helyett a folyamatos kérdezés, a jól-kérdezés, a felelősen-kérdezés a nagyobb távlat.

Közel másfélezer kéziratoldalnnyi vers, novella, regényrészlet, drámakísérlet, továbbá irodalom-, színház-, művelődés- és helytörténeti, valamint esztétikai és filozófiai tanulmány, esszé meggyőző erejének engedve mondom: életünkben a kérdések kerülnek – hál' istennek – egyre hangsúlyosabb szerepbe. Ezzel lehet összefüggésben a filozófiai-ontológiai ihletésű létkérdésekkel szembeülvő, vagy az elmúlt időt, a történelemmé váló időt faggató értekező próza hangsúlyos szerepbe kerülése mellett a szociologikus ihletés, a szociografikus érdeklődés, a szociális érzékenység fölerősödése. Úgy lát-

szik, átmeneti, értékválságos, vagy, másképpen: kérdező koroknak ez is velejárója: az emberélet értelmének és az emberélet minőségének egyidejű vizsgálata.

A mostani pályázat egykori pályázóból zsűritagga avanszált értékelője ezt a három tanulságot tudja most Önök elé tárni. Amit azonban szeretnék megtoldani egy megjegyzéssel. Ez pedig afölötti örömomé, hogy a pályázók a mai magyar társadalom nagyon sok alkotóelemét, színét képviselték: az írással épp csak próbálkozni kezdő középiskolások ugyanúgy voltak köztük, mint – ha szabad így mondani – tapasztalt pályakezdők, egyköteteseek, sokköteteseek, fiatalok, középkorúak, idősek, s esztétikai fölfogás, világszemlélet és pártállás tekintetében is tarka a kép.

Ami – megint csak – Madách univerzalitását is bizonyítja. Azt, hogy kevesen akadnak, akik az idők során annyira kollektív éniükké tudtak lenni, mint ő, s azt, hogy általában egy kicsit ő is fogja a ceruzánkat vagy püföli írógé-pünk – számítógépünk – billentyűit, amikor nekiülünk, hogy a kornak szegezett kihívó vagy kétségbeesett kérdéseinkkel teleírjuk az előttünk lévő vakítóan fehér, idegesítően üres papírlapot, mágneslemezt.

(Tóth László költő értékelő írása a szerkesztőség felkérésére készült, elhangzott 1994. jan. 21-én a balassagyarmati Madách Imre emlékünnepeken.)

Benczúr Gyula : Tanulmány az Ádám és Éva c. képhez

Paróczai Csaba

Négysoros versek

nedves orrú lucskos vasárnap délelőtt
suhogós szél űzi a berozsdált időt
s a hintákon mint ki már végleg elveszett
gubbaszt a gyerekkor síró emlékezet

mostanában a semmivel álmodom
megszottyadó idő fecsérére
konzumálódok s szépen elkárhozom
ajkamon az isten nevével

leteszem a könyvet rá a szemüveget
a mai nap is így ér véget
egy félfordulat s a lámpa is alszik
beengedem magamba a sötétséget

Egy kis vígasztaló

ránktorlódott barna köveivel
örökös elmúlás temploma ősz
mi megtörtünk s most vérünk folyik el
füvek gyökerét itatja
s a fű még egyszer szép selymes lesz
és kövér
és kövér lesz a marha mi legeli
gazdája ki tejét issza
s végül magába temeti
hasznosak vagyunk örüljünk hát
csöndes örömmel
s ne vágyjunk nagyobb feladatra
mint ami rendeltetett
a nyugalom kincs a helyes önismeret
erő
ne tékozzoljuk drága magunk
nagy dolog hogy még vagyunk
s itt vagyunk

Onagy Zoltán

Benne a túlsó part zenél...

"Érzem a törvényt, s igazam van"

Szabó Lőrinc

(Zárójeles előszó: ismerek olyan fazonokat, akik bizonyos időt megélve, szinte belepusztulnak a másnaposságba.

A másnapokat megelő férfiember éppen másnapjai alatt írott jegyzetei kerülnek az előszó alá. Nem könnyű, nem lehet könnyű neki, de érteni, értelmezni se könnyű a szövegeket.

Van bennük ugyan szépség, türelem és türelmetlenség, átok és ima, önsajnálát, mégis minden más; más és más hangulatban olvasva más értelemmel bírnak. Egy másnapos férfiú szilánkos gondolatait, foszló szélű gondolatait – szinte költészet.

Ez következik alant:)

Mit csinálnak télen a békák?

Ember szárítgatja elázott cipőjét. Gyerek hóembert épít, hógolyócsatákat vív, hegyet mászik, hogy leszánkázhasson rajta. A nagyanyák és nagyapák végigdidergik a telet, tudva, jövőre megint találkozhatnak a hideggel, s amit ma elfütenek, abból holnapra sem marad meg. A buszsofőrök káromkodnak. A fenyők és fenyőcskék huszonharmadika délutánjáig rettegnek, megússzák vagy nem ússzák. Nem nagyon vágnak illatos szobákba, nem, hogy szaloncukor lógjon rajtuk, színes kislámpák, csillogó üveggolyók. (Én is rettegek, nekem is vannak fenyőim, igaz, minden télen kevesebb.) De mit csinálnak télen a békák? Hidegvérűek. Leafagnak?

Soha nem álmódtam apámmal, amíg élt.

Ma meg álmodom vele.

Meg a múlt héten is álmódtam vele, meg a jövő héten is fogok. Mintha szerelmes volnék.

Tizenhárom éves.

Elalszom, mint rendesen, és arra ébredek, apámmal álmodom. Apám már megint itt van. Néha csak a hangját hallom, máskor az arcát látom, azt, hogy jár a szája, mond valamit, valamiket, biztosan bölcseset, megfogadandót, s ha minden illeszkedik, látom is, hallom is, meg is lehet fogadni, amit mond. Csak – egyedül – rajtam áll. És azon, ha visszaalszom, reggel, amikor el kellene kezdeni tanácsai szerint élni, emlékszem-e még rá. Akarok-e emlékezni.

Bíró nélkül is játék a focimeccs. Habár a kapus átigazítja a kaput jelző táskákat, kicsinyít, szűkít, ferdére veszi a játéktérhez viszonyítva. Amikor ráordítanak, hogy nem elég, neked nem elég, hogy te válogattad össze a *jobbakat*, még a kapud is kisebb! – azt válaszolja: barátaim, lemértük a kapukat tizenkét lábnyom és még a sarok. Nem?

Miért jobb a sör a nőnél?

Ki mondta ezt a baromságot? Hát hogyan lenne jobb az egyik a másiknál? Már a szerepek ismerete is nyugtató. Aztán külön nyugtató a nő, a csendes nő, külön nyugtató a sör, a friss cseh sör. Együtt pedig, együtt hát, no, annak se párja, se versenyző a másik pályán.

Egy szép lány kevesebbe került egy kecskénél, még a legvékonyabban tejelő vemhes kecskénél is – az 1432-es erdélyi török betörés után. Voltak – voltak kecskék. Janicsárok. Földutak Bizáncig. A volt Bizáncig. A kecskét pedig vagy megették, vagy nőt vettek rajta, és azt ették meg. Voltak nagy idők. Nagy ideje a kecskének, a szegény ember tehenének. Ki hinné?

Berzsenyi-Kazinczy-Kölcsey – (Szemere-Vitkovits).

40 után vélhetően valami más következik. Új szerepre jut esélye az említett nagyoknak. Ma még nem tudni, mi. Mikor lesz a negyven után? Hol van a harminc vége? Türelem, türelem. Jönnek már.

Tüznézés, és a veszett fejsze fája. Akácfája, s a fa erezete, csillogása, a tenyér, mint fényesítő eszköz. Különösen, ha belepök a markába az illető favágó.

Most meg csak köpködi a markát, nincs vas a favégen.

Tüznézésbe keveredett az úr. Nézi a tüzet, várja, hozza vissza a tolvaj a fejszét, vagy lopja el a nyelet is, ne fájdtsa a szívet a látvány. Közben a tűzben elhamvadó, a lángokkal körbeölelt hasábok még abból maradtak, abból a fejszeshatásból. Hasadtak a rönkök, szállt a forgács az ég felé. Rossz nézni.

96 örült tengerész elfoglal egy földrészt.

Csak miután elfoglalják – vér és jaj közepette, csak miután leverik az ellenállást, miután kiépítik a hírhálózatot, elkészítik a börtönöket, lefejezik a királyokat, kezdik herélgetni egymást. Asszony miatt, arany miatt, korábbi sérelem miatt, ami nem aludt el, csak nem volt idő a megtorlásra. A 96 örült tengerész módszeresen, pártokra, frakciókra, platformokra sza-

kadva herélgeti, gyilkolássza egymást. A lepofozott, vezetőitől megfosztott földrész lakói hangos ovációval fogadnak minden új repülő herét. A 96 nem szaporodik. A 96 fogy.

Csak most – tegnapelőtt-előtt – tudatosul, mondtam ki (nem is így van), káromkodtam el magam hosszan és jól megnézve a célt, gondosan kitarva a lélegzetet, rezzenetlenül tartva a célkeresztet.

Szűzek és fiatalkorúak nem tartózkodtak a környéken.

Szomorú vagyok. Nem ismerem jóembereimet. Csak akkor kapom fel a fejem, amikor a bordák közt ott a kés. Szólok az asszonynak, aki óvatosan kihúzza a pengét, sebhintőporral, jóddal, ilyen és olyan szerekkkel fertőtleníti hátamon a lyukat, és azt mondja: Nem ismered jóembereidet. Csak akkor kapod fel a fejed, amikor bordáid között a kés. Szomorú lehetsz.

Vagyok is. Az asszonyt se ismerem. Szeretőimet se, de őket legalább nem is akarom ismerni. És ettől is szomorú lehetek. Előfordulhat, hogy ott veszítem a legnagyobbat. Egy új, mai szerető a holnap. Az öreg tyúk a tegnapi. Meg a tegnapelőtt. Meg a tegnapelőtt-előtt. Jóembereim pedig a szünet nélküli veszedelem. A várakozó baj. A szemléző gyűjtögetés.

Előbb tőlük szabadulok. Azután csak eldől magától, a szeretőkkal mi történjen. Most se erő, se idő, se energia nincs rájuk. Vigyázni kell az idővel. Azt is figyelik.

Van egy koldúsom.

Legalább egy mindenkinek jut. Leépült, fekélyes, falábú, vak, stb. Ám az enyém fantasztikus fazon. Bozontos, fehér szemöldök, fehér haj, soha nem látszik részegnek, pedig nem kereshet rosszul.

Alamizsnám a napok megbecsülése szerint kerül a dobozba. A hétfőt nem becsülöm sokra, tíz forint. Ahogy telik a hét, nő az összeg. Noha vasárnapon soha nem járok arra, az emelő ötösökkel harmincöt forint volna az adomány. De amúgy gyakran elrobogok az Árkádok alatt, ahol tanyázik. Eső elől, hó elől, a Kossuth Lajos utca bolond, – kelet-nyugati utca – szele elől is védik az árkádok.

Szombat van, szombati újságok. Nem kapok vissza aprót, így nincsen csak egyetlen kóborló fémhuszasom a nadrág kiszsebében. Bedobom a dobozba. Loholok tovább.

– Kedves uram! – szól utánam a koldús.

– Mi van?

– Szombat van, ha nem tetszett volna észrevenni.

Nyilván látja, hogy lilába borul a homlokom, hozzáragsztja: Csak azért figyelmeztetem, nehogy eltévessze, és lemaradjon valamiről...

Ügyes fazon, mondom. Ügyes. Jó, ha az embernek bejárattott emberei ülnek a kódisdobozok mellett. Nem érheti meglepetés, ha figyelmetlen.

Volt nekem egy öregemberem, akivel nem egyszerű kis selemkendő a tévénézés. Kommentált, elemzett, utánrendezett. Amit csak lehetett, mindent. A TV-óra mutatta időt fogadta el egyedül, azt is csak azért, mert nem állt mögötte egy akár félig használható alternatíva sem. Ha talál, azt fogadja el.

Persze nem tehettem. Ahhoz az időhöz indultak a buszok, érkeztek a vonatok, szólalt meg a harangszó. Gyerekként boldoggá tett, hogy legalább ez az egy felboríthatatlan. Ehhez nem nyúlhat, ezt nem teheti kétségessé.

Gyerekként nem is gyanítottam, az idő is vonatkozik. Nem csinál mást, jár és vonatkozik.

Nem jut mindenkinek, de nem vagyok büszke rá, nekem jutott és tenni se vagyok képes ellene: a furfangos farsangos.

A furfangos farsangos mindig mindent tud. Ha szilveszter, ha karácsony, ha esküvő, ha valami egyéb, ahol az egész család, ha üres a kisház vagy a nagyház, ha biztosan nem érkezünk vissza, akkor üzemel. Visz, amit bír, amit lehet.

Éjszakákat töltöttem el őrségben. Heteken át terjesztettem, hogy akkor és ekkor, három napra. És három napig ültem lesben, három nap és három éjszaka a göcsörtös bottal, amej majd eltöröm a tolvaj kezét és lábát, beverem a fejét.

De a furfangos farsangos tudta, hogy nem utaztam el, tudta, hogy lesem, nem jött. Ettől a három naptól kezdve kénytelen voltam eltűnődni a lehetőségen: csak nem én lopom meg magam? Hiszen egyetlen ember tudhatott mindent, a tervek kiagyalója, a bot gazdája, az értékek megvásárlója: én.

Van gond. Magam mégsem verhetem agyon.

A rendőröm, aki olyan csúnyán és kíméletlenül összerugdosott a szocializmus védelme nevében, halálán van.

Kívánom, hogy ne én volnék. Mert ha nem ilyen vagyok, ha nem ez vagyok, ha nem szarnám le úgy egészben az egészet, ahogyan leszárom, a mostanára nyugdíjazott, csipás szemű, százról hatvanra lefogyott rendőrnek kitaposhatnám a belét. Még tanút is szerezhetnék, hogy nem voltam ott. Pedig – mondani kell, ha elhallgatnám, hazudnék –, jót tenne. Elméletben jót is tesz. De féltő, ott, kézben és közben, nem esne olyan jól. Nem nagy élmény olyat ütni, aki nem meri visszaadni. Még akkor sem lehet olyan nagy élmény, ha a szocializmus nevében történik a verés. Én pedig – ha tenném –, nem a szocializmus nevében.

Leépült rőndérem agyon is verhetett volna, ha úgy tartja. Meg is tett mindent. Nem okozott volna álmatlan éjszakákat neki. De szépen fel voltam akkorra csontozva, és a csontokra gondosan felrakva az inak, az izmok. Túléltem. Túlélni sem olyan nagy élmény, ha az ember nem tesz semmit a túlélés érdekében, egyszerűen csak túlél. Mint én.

Ha ma elmennék hullanézni valahová, őt nézném meg. Előléptették nyugdíjazás előtt. Jut almaborra, Dianára. Kivégzi ő saját magát. S ha meg is marad, ez megnugtató.

Buksi, az öreg házörző, hónapokig kijárt a délutáni buszhoz, amellyel apám érkezett, amíg élt.

Kiügetett, ült az árokparton, megvárta, hogy a táblánál megálljon a járat, azt is megvárta, amíg a járat motorja felbőgött, elfüstölt előtte, nézett utána. Ült még egy kicsit. Aztán látva, hogy az öreg már megint nem jött a félhármassal, szomorúan hazaballagott. Ma megint nem szól hozzá senki, gondolhatta. Az öreggel tudott csak beszélgetni. Térdére fektette, a nyúlólak előtt ülő öreg térdére az állát, s az öreg mesélt neki, miközben kapargatta a füle tövét. Néha kortyintott a hosszúnyakú sűrkebarátos üvegből. A Donról, a déli határról, Pest széllövetéséről.

Ez ma megint nem történik meg, gondolhatta Buksi, és behúzódott az ólja legvégébe. Az éhezést, mert nem fogadta el az ételt senkitől, hat hétig bírta. Tiltakozott az érthetetlen eltűnés miatt, vagy csak utána akart halni az öregnek, nem tudhatni.

Öregemberekkel nehéz zöldágra vergődni. Kóborló, idegen öregekkel még csak, de rokonokkal nagyon nehéz.

Öregapám rengeteg megmaradt mondata közül kiemelkedik egy, mintha a Kárpátok hegyeiből leszakadt volna egy feketefenyő a nyomott, porban, szélben, kések között nevelődő akácok közé. Valamelyik nagybátyám vált éppen, de a költözéshez, az újrakezdéshez, kölcsönei rendezéséhez pénzre volt szüksége, alkudozott. Az alkut nem követtem, a fogadalmat sem, semmire nem emlékszem a hosszúra nyúlt könyörgés szavaira, csak arra, amikor öregapám végre kinyitotta az egyetlen kulccsal záródó szekrényajtót, odanyálazott néhány bankót nagybátyámnak, és azt mondta: *Az élet nem csak pinából van...*

Olyan szépnek, különlegesnek találtam, úgy megjegyeztem, hogy a hangot is hallom.

Tíz év után, vagy tizenkettő, többhetes könyörgés, ígéretés, zsarolás, sértődés, duzzogás, unszolás, ordítás és egyebek után végre sikerült kicsikarnom egy igent, ifjú, hamvas, szépséges és szőke barátnőmtől. Esett az eső. Hetek jutottak volna, hogy kint a szűnyogokban, nem figyelve a szűnyogokra, az esti és éjszakai zajokat meg se hallva szeressük egymást, most meg, az igen napján, hosszú, csendes, vége se látszik eső esett. Meg kellett várni, hogy apám elaludjon, és akkor. Volt ott felajzás, nyúlkalás, örömködés, csakhogy én nem elégedtem meg az igennel, be akartam vasalni. *(Mostanában előfordul, hogy az igen elegendő, slusz.)*

Beszöktünk a csendben. Ilyenkor rúgja föl a lopakodó a széket, a macska tányérját, nem találja a villanykapcsolót, tüsszentenie kell. Nem csoda persze, nem is láttunk. Gondolom, nem csak sötét volt, de nem is láttunk már, szagra mozgottunk, izre, testmelegre, mint a kobra.

Nekiláttunk. A nyekergő sezloneon. Ahogy tudtuk a dolgokat. Nem nagyon, az ma már biztos, nem nagyon ismertük a technikai finomságokat, azt az idő hozza meg, az idő és egy vagy két szakavatott oktató.

Apám – gondolom fülelt egy darabig –, kicsoszogott. Nem hallottam. Megállt, köhögött,

rágyújtott, ő is felrúgta a már egyszer felrúgott macskatányért, nem hallottam. Azután benyitott. Villanyt kapcsolt. Látta, amit látott. Még abban a pillanatban lekapcsolta a villanyt, és megvárta, amíg a lányt, iskolatársamat, hazakísérem. Megvárta, amikor hajnalban megérkeztem. Boldog voltam, azt hiszem. Könnyű boldognak lenni tizenhatévesen.

Azt mondta a konyhaasztal másik feléről:– Először is, a lányokkal nagyon kell vigyázni, mert sok baj okozói.

Bólogattam, hogy hát persze, te már csak tudod.

– Másodszor: ne vegye el az eszed, mert nem csak pinából áll a világ. Hát miből?, néztem rá csodálkozva.

Most is hajnal.

Hallom a két öreg sztereóban. Mint valami végtelenített szalag, mondják. Meg én is mondom. Ha nem mondanám is mondanám.

Hajnal van. A hajnal a csendeké. A tegnapé.

Benczúr Gyula : *A vén kópé - olaj*

Pohánka Erika*Ébredés*

Föl ne feszítsd pilláim
ringató hálóját
lét és nem-lét között.
Röptess szavakat
ablakom elé,
összegyűrt
mosolygó fényeket.
Egy ha jszál ér a számhoz,
ja, ne engedd még!

Eleresztő

Adtam néked madár-létet,
nehéz röptöd vasban nézem,
s visszahullnak rám a fények.

Szárnyad ujját eleresztem:
meleg combomon hó terem,
s jégcelofán a testemen.

itt-léted...

Itt-léted
bőrömön
átéget

merülünk
zuhanunk

roppants meg

Találkozunk

Viszlát kedves
a következő oázisnál.
Ha a homok kifut alólunk,
eltalálsz-e odáig?

Mégis megterítem az asztalt:
két személyre.

Benczúr Gyula : A vészharang - illusztráció Schiller Harang c. művéhez

Varga Zoltán

Autonómiára várakozóban

– jelentés a Délvidékről –

...Autonómia; igen joggal tekinthető napjaink Európája kulcskérdésének, napjaink magyarságának is úgyszintén, és talán még inkább – indítanám jegyzetelő golyóstollamat fülemben a rádió ismételt felhangzó háttérhírével. – Révkomáromról és az ott egybegyűltekről. Egyelőre előzetesként még csak: hogy a nagyon is magyar többségű városban összeseregülő magyar kisebbségi polgármesterek az ottani magyar autonómia kérdésében nem kívánnak állást foglalni. Bizonyára nagyon is óhajtván azt, mégis okosan, nem feledkezve meg a nem csupán nélkülözhetetlen óvatosságról, hanem az illő tapintatról sem – csakhogya mindenben szeparatizmust és irredentizmust szimatolókat jóelőre leszerelhessék. Nem feltétlenül sikerrel bizonygatva, hogy amit a kívülállók szerint akarniuk vagy legalábbis kívánniuk "kellene", valójában nem is akarják, nem is akarjuk. Egyszerűen mert... legjobb lesz talán, ha úgy fogalmazok, hogy *nincs is lehetőségünk akarására*. "Kívánni" viszont... nos

igen, "jámbor óhaj" gyanánt miért ne, akkor is, ha holmi, némelyek szerint bizonyára békeféltenséget okozó kívánság, lehet-e csakugyan "jámbor"?

Akár ott a Felvidéken, akár itt a déli végeken nálunk. Azon a bizonyos, némelyikünk által még ma sem minden szorongás nélkül kimondható Délvidéken, amelyet mi többnyire Vajdaságnak szoktunk nevezni. És ahol a magyarság jogosnak és természetesnek tetsző autonómia-igénye annál inkább tekinthető a gyanakvók szerint az elszakadás előszobájának, minél valóságosabb megoldást látszik kínálni. Kidolgozott formájában is immár, sőt az úgy-ahogy, de mégiscsak bontakoztató európai integráció mérvadó tényezőitől méltányoltan is, nevezetesen a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) abban a "háromas autonómia-tervezetében" formát öltve, amely vidékünk magyar többségű területeinek további magyarként való megmaradását éppúgy biztosíthatná, mint az egyes magyar

többségű enklávé-szigetekét vagy a szórványokét csak – feltéve, hogy ragaszkodás-tartalékainkból futja még az asszimilációval való szembenállásra. Egyedüli megoldásnak tetszön és magyarságunk többségétől támogatottan is, ámde fenntartásoktól is kísértén. Kívülálló számára talán még meglepetést is okozóan, "magyar berkeken" belüliek részéről is utópiának bélyegezetten – azaz olyan "irodalminak" is mondható értelmiségiek részéről is, akik, alkalmasint korábbi rezsimumságuk maradványai folytán sem képesek könnyen szakítani azzal az egyszer volt vajdasági autonómiával, amely talán végleg áldozata lett a történelemnek. Figyelembe véve azt, hogy a valamikor Habsburg bábáskodással megalakult Szerb Vajdaságnak a Délvidék szerbsége számára addig volt igazán jelentősége, amíg a szerb anyaországtól államhatár választotta el, s hogy miután megszűnt, illetve a trianoni sorsintézők jóvoltából az államhatár északabbra tevődött át, autonom tartományunk fennmaradását, illetve újbóli létrehozását merőben másféle szempontok igazolhassák. Éppenséggel nem szerb jellege, sőt "európaisága" is, ha úgy tetszik, lakossági összetételének az a heterogén mivolta, sőt többségében nem is szláv jellege, ami az első komolyabb csapást a II. világháború után a vajdasági németiség kiirtása-internálása, majd kitelepülése következtében szenvedte el, elindítójaként annak a folyamatnak, ami végül is – féltő, hogy már menthetetlenül – az egynépességbe és egynyelvűségbe készül beletorkollni. Területének túlynomó részén legalábbis, eltekintve a

ma némileg még magyar rezervátumot képező Tiszavidéktől és Észak-Bácskától, hiszen a velünk együtt élő, de akár az ilyen, akár az olyan autonómia kérdését meglehetősen könnyen szemlélő szlovák, román és ruszin népességhez tartozók önmagukban már aligha lehetnének hordozói és fenntartói annak a többnyelvűségnek és a belőle fakadó autonómiának, amely a délszlávágon belül legfeljebb a mindinkább fogyatkozó horvát-ságnak képezhetné szívügyét csupán. Illetve a szerbségnek mindössze abban az esetben csak, ha sajnos még mindig tartó nagynemzeti bódulatát más, elsősorban gazdasági elképzelések lennének képesek ellensúlyozni. Ám ha ez netán be is következne valamiképpen, számomra, de nyilván nemcsak számomra, akkor is több, mint kétségesnek hat, mennyire is biztosíthatná az a bizonyos újra visszaállított vajdasági autonómia sajátosan magyar érdekeinket. Azt, hogy itt továbbra is magyarként maradhassunk meg.

Minden nemzetiségi meghatározás nélkül is, "pozitív diszkrimináció" nélkül is tehát. Úgy ahogyan korábban is tette ezt. Vagy talán nem tette inkább.

Könnyen meglehet, hogy semennyire sem, hiszen az elmúlt évtizedek során az anyaország határaitól délre rekedt magyarság a Vajdaság mindinkább bővülő autonómiája és a szemfényvesztés világra szóló karrierjét befutó "önigazgató szocializmus" agyonreklámozottan mindent megoldó nemzetiségi politikája mellett fogyatkozott meg ijesztően, s került veszélybe. Mindenekelőtt annak következtében, hogy a vajdasá-

gi magyarság az egyik itt élő etnikumként alkotóeleme volt ugyan a tartományi autonómiának, ámde nemzeti kisebbségként vagy nemzetiségként (nevezzük, ahogy akarjuk) egészében és sorsába is beleszóló alanyként sohasem volt igazán lehetősége megnyilatkozni. Nem, mivel a mindannyiunkat felülről testvériségre kényszerítő, de azt éppen ezért igazán meggyökeresíteni nem tudó hatalom minden rezdülésünkben vagy pusztán sóhajunkban is nacionalizmust vélve felfedezni, eleve gátat vetett valamennyi kezdeményező törekvésünknek. Totalitarizmusának megfelelően, amiért is szükségképpen ugrik be itt mindjárt egy ellenvetés is. Nevezetesen, hogy egy többpártrendszerű parlamentáris demokráciában ugyanaz az autonómia annyira másképp funkcionálna, hogy az itt élők nemzeti jogai, akár a kisebbségiekéről legyen is szó, akár a többséghez tartozókéiról, pusztán az érintettek emberipolgári jogaiból fakadóan olymértékben valószínűsíthető, hogy kollektív nemzeti jogaik külön biztosítására nem is lenne szükségük. Nemcsak itt a vajdasági ég alatt, hanem a Felvidéken ugyanígy vagy a Székelyföldön is, akár csak Kurdisztánban vagy Abháziában. Attól tartok mégiscsak és kötve hihetően tehát: hogy egy nemzetet, etnikumot, kultúrát, kívülről a legteljesebb jószándék és beleérző-készség mellett sem lehetséges minden vonatkozásban annyira megérteni úgy, mintha mindenekelőtt a beléje tartozóknak adatik meg a lehetőség önmaguk megértésére. Vagyis ha alanyi jogon illeti meg őket mindaz, amit enélkül a legszeren-

csébb esetben is legfeljebb ajándékként kaphatnának meg.

És amit némelyek talán még mindig remélnék. Alkalmassint az egyik utópiát helyettesítve be a másikkal, korábban a "szocializmustól" most viszont az általa oly hosszú időn át szapult "polgári demokráciától" várva el, hogy mindent megoldjon. Azt is, amit mindenképpen és mindenütt, csakis a kollektív nemzeti jogokon alapuló önkormányzat oldhat meg - legalábbis remélhetően.

Akkor is, ha a vele kapcsolatos elképzeléseket nem kevesen és nem is egészen alapvetően nevezik utópiának.

Másutt talán ugyanígy némi joggal, itt viszont különösen is érthetően. Lévén, hogy a reálpolitika mifelénk, szorult helyzetünkre való tekintettel... nos igen, első pillantásra legalábbis úgy tűnik, egészen mást követelne. Elvégre mi itt mégiscsak a szerbséggel élünk együtt, hangozhat, sőt hangzik is az érvelés, nem is könnyen elvethetően. Nem, mivel valóban így van. Hiszen csakugyan velük éltünk sokáig, s ők is mivelünk. Úgyhogy ennek az együttélésnek nem is csupán különböző megtorlások és ellen-megtorlások az útjelzői, s nem is a beolvadás-beolvasztás csak. Az amiről nem is mindig könnyű eldönteni, mennyire volt kényszer, s mennyire a magunk enerváltsága. Hanem egyfajta kötődés is, "mindennek dacára", hogyha úgy tetszik, csak mert a mögöttünk maradt évtizedek gyakorlatában valamiképp mégis "összerázódtunk". Vagyis a nemzeti-nemzeti jogok vonatkozásokon kívül, azok nagyság-

rendjén mintegy innen és túl, a személyes kapcsolatok legkülönbözőbb formáiban gyökerezve, megvannak vagy inkább megvoltak ennek az együttélésnek a nem is minden tekintetben negatív egyéni-emberi dimenziói is, – érthetően keltve ma is bizonyos nosztalgiát sokakban, némelyekben fonáknak tetsző szolidaritásra való készséget is táplálva. Olykor meg az efféle, téves ítéleteken alapuló etikai szempontokat bizonyos taktikai megfontolások igazolására is fel-felhasználva. Legfőképpen a túlélés reményében kívánva a hatalom lojalitás-elvárásainak eleget tenni.

Bizonyos pillanatokban akár még engem is annak feszegetésére készletlen, hogy miért is ne érthetnének meg a szerb népet. Legfőbb nemzeti aspirációjával együtt is akár, vagyis hogy összességében egy állam határai közt szeretne élni. Mert hát ki értse meg ezt, ha nem éppen mi, magyarok, éppen amiért ennek lehetősége végleg elveszett a számunkra. Ahogyan nyilván a szerbség számára is elvész majd, szükségképpen kényszerítve rá az átjárhatóvá tett és formálissá lefokozott határok elképzelésének vállalására. Látszólag pótmegoldásként, de a történelem jelenleg leginkább valószínűsíthető irányvételével összhangban tágabb horizontokat is feltárva. Hacsak "a szerb fegyverek győzelme" nyomán és egy példa nélküli véres intermezzót követően nem az bizonyul végül is tökéletlenebb formában helyreállíthatónak és a nemzetközi tényezők által mégiscsak szentesíthetőnek, ami a néhai Jugoszláviában, mind a királyiban, mind a titói-

ban, már kétszer is megvolt. Mármost a szerbség áhított lehetősége az egy államban való életre, mielőtt az egyértelmű szerb dominancia hiányát elviselni képtelen hegemónizmus azt szét nem zilálta. Főleg azért nem felmenthetően, mert bármennyire nyilvánvaló legyen is napjaink balkáni katasztrofájában a rémtettek minden oldalról való kölcsönössége, a pokol elszabadítójának büns szerepét aligha lesz lehetséges végképp elhanyagolni. Általunk, egyensúlyunkból kibillentett és elszívárgóban lévő vajdasági magyaroktól sem. Akkor sem, ha szorongatottságunk folytán úgy érezzük, nem kellene ellenállnunk az "adjunk a győztesnek igazat" kísértésnek. Érthető türelmetlenséggel, de rövidlátóan is, éppen mert a megállapításban, miszerint háborúban a szerb nép mindig győz, ám a békét mindig elveszti, van is némi igazság. Egyáltalán nem valamilyen sorsszerű "szerb átok" miatt, hanem mert győzelmeit és számára túlságosan is előnyös békekötéseit végül is képtelen gyümölcsoztetni – úgy tetszik egy olyan történelmi jelenséggel összefüggésben is, amely valahányszor fejletlenebb fél arat győzelmet fejlettebb felett, már-már törvényszerűen mindig felbukkan. Voltaképpen ez történt a "Nagy Honvédő Háborúját" megnyerő Szovjetunió esetében is, bércecs Balkánunk délszláv térségeiben pedig egymás után kétszer is, ezért is, hogy nem a veszteseknek lenne szükségük itt revansra, hanem a győzteseknek inkább a "győzelem repetájára". A magát ismételt "túlgyőző" Szerbia esetében akár még annak az Európának és a világnak

ellenében is, amelyet főleg addig érezhetünk csak tehetetlennek vagy éppen cinikusnak is, amíg eszünkbe nem jut, hogy ugyan miért kellene civilizált és drága pénzen kiképzett emberleleteket áldozni holmi mítoszokba révült eszelősök háborúja, végső fokon az emberi butaság következtében. És hát ennek a demokratikusan tutyimutyi Európának és az egész fogyasztói közönybe süppedt fejlett világnak annyi ereje alighanem mégis csak lesz, hogy mások szenvedését némi humanitárius segítségnyújtás mellett elviselve, ne siesse el az ártatlanokat is egyre hatékonyabban sújtó zárlat megszüntetését. Elsősorban a kimerítés technikája segítségével várva ki a végső összeomlás, valamint a szá-

munkra mellesleg könnyen életveszélyessé is válható sírás és fogcsikorgatás idejét, melyet követően talán még a szerb nemzet tudat is közelebb kerül valahogy a megtisztító önvizsgálathoz.

Holnap, holnapután, avagy jóval később csak? Honnan tudhatnánk? Amiképpen egyelőre arról is csak sejtéseink lehetnek, lesz-e valójában időnk autonómiánk kivására. Leszünk-e még elegen hozzá? Hogy ne csupán elnyerhessük, de valóságos tartalommal ki is tölthessük.

Ehhez lenne mindenképpen szükségünk... nem is kevésre. Legfőképpen mégis csak a magunk kitartására. (1994, január hava)

Benczúr Gyula : *Tanulmány - rajz*

Mizser Attila

az akarat elmélete

/Benedek Elek után szabadon/

elmesélem a hófehér biztostű
tetszés szerinti meséjét
mondjuk...
felszúrta magát egy molekulára

depresszió

köpött rám a TV-maci
is

a ketyegés délutáni estje

a tér alatt karnyújtásnyira
álarcos lábbetétek
túszait simogatják
pályaőrök masíroznak
zománcarcú egykedvűséggel
az aranyat tojó tyúk előtt
felhajtott ingben ül a ketyegés
halottait siratja

szakított paraméter

szüntelen pergő
sírkö-vek
ki-ben-léte
próbáltuk piszkavassal

gödrünkbe került

csak

engesztelhetetlen
üvegorgánumú
parafenomén elefántok
köröket ugrálnak
nem látszat
nem látszanak

agresszió

nyomok fojtották
hézagcsendjét

md2

érleled
agyad teflonkéseivel
vagdosod
felállnak az
útpadkák

tagtalan lesz

négysosros

ha elindulok
magam előtt
lépéseimet követve
eltévedek

intenzíve

sokan kérték a parton
félgett földeket kocogtatott

begyűrődött és kigondolkodott
lovak a hajógyárban

kitalálom önmagam elleni háborúnk perverzizását

szadizmus

egy téglányi gondolat
lyukakat szőtt
a végtelenbe

az eszméző

nem beszélt a kéz
felkent ábrákbanl kinyomta
hulláma

vak-vágányok

adott a mű és a felette elterülő olvasó
 vagy hallgató aki megpróbálja kibányászni
 gondolatai alól a lényegét
 – és a siker ma valahogy nem kap szerepet –

fényeket kaparásztam az üveg alá
 csőstül zuhantak a keretek megvont szemöldökei
 kint a szél hallucinálgatott az ablakba szorult a kép

a szerző megfordul nyakába kapja a
 bal keze felé eső gondolatíságot és
 váracskákat kezd építeni
 az olvasó a helyzetet kihasználva
 valahogy nem érti magát – felháborodik –
 és számolni kezd

buszjáratok tompulnak a csendbe kiszámolódik
 isten két szeme közé eső – ezidáig – ismeretlen terület
 az értelem legközelebb megtalált kulcsa megdugja az
 első útjába kerülő lyukat

az olvasó cigarettára gyújt
 a füstön keresztül kísérletezik az
 egymásba olvadó mondatok szétválasztásával
 a szerző körmét rágcsgálja megpróbálja álomba fojtani
 a bizonytalanságot – reménykedik –

indulatok ficamodnak ki
 a tapétába szögelt izzadságcsepp fogócskába
 kezd a ház köldöke körül merevtomporú díszbokrok
 vágódnak az éghez

a szerző továbbra is keresi az olvasó tekintetét
 a tükörrel gyakorol
 – van itt valaki – kérdezi és a két mozdulat
 között elbizonytalanodik

belső érzelmek lépnek egérútra és valahogy bennem
 törik a tubusba zárt végzet vágányok csődülnek a vonat
 alá

az olvasó elmereng a szerzőn és kidobja használt
 fogkefe gyűjteményét és mivel vasárnap van
 megnézi a waltdisneyt –
 lassan elfelejti a szerzőt és megnyugszik

Vicei Károly

Magyar irodalom a déli végeken

– Vázlatos gondolatok –

A Bácskai Hírlap alcímet viselő Magyar Újság 1919. szeptember 13-án megjelent híre:

„Ma (szept. 12-én) déli féltizenkét óra-kor egy parasztszekér állott meg a Nemzeti Kaszinó előtt (Szabadkán): a kocsiról (szerb) szuronyos katonák szálltak le, felsiettek a térparancsnokságra és jelentették, hogy egy holttestet hoztak a demarkációnális vonal-ról.

A halott ifj. dr. Brenner József, írói ne-vén Csáth Géza, aki hat héttel ezelőtt meg-őrült, és agyonlőtte a feleségét (gyerekestől), és ugyanakkor ötféle méreggel megmérgezte magát, de valami különös véletlen folytán megmentették az életét és a bajai kórház el-meosztályán helyezték el. (Innen szeptem-ber 3-án a szabadkai kórházba vitték át.)

Dr. Brenner József, a jónevű elmegyó-gyász a kórházból megszökött és Budapestre igyekezett. Kelebián akarta átlépni a demar-kációnális vonalat, de a katonaság elfogta az örült embert, aki azt kérte a katonáktól,

hogy lőjék agyon. De mikor erre nem voltak hajlandók, mérget vett be. Az öngyilkossági kísérlet után még élt egy pár óráig, azután meghalt, és behozták Szabadkára egy pa-rasztszekéren. A holtteste paréjjal és füvel volt letakarva.

Az öngyilkosság híre hamar elterjedt, és sokan állták körül a kocsit, ahová nemsoká-ra az apja is megérkezett.”

A vidéki hírlapíró kissé pontatlan és su-ta, mégis döbbenetes fogalmazványa az im-périumváltás, az elcsatolt déli végek magyar irodalmának első pillanatáról tudósít. S ami-kor majd regenerálódó-újraéledő szétszab-dalt országunk leszakított darabjai külön-váltan is igyekeznek egésszé alakulni. A déli végek alkotói pedig új központ, s körükben termelt új szellemi vezérek után néztek, nem kétséges, hogy az a légkör tehetségtelen akarnokoknak is kedvezett, mint minden za-varos politikai helyzet, átmeneti állapot.

Szerb Antal egyetlen polcon el tudná he-lyezni a világirodalom legjelentősebb műve-

it. Vajon mekkora teret igényelnek a délvidéki magyarság kapitális művei?

Ha az átlagos magyar ember irodalmi tudatában hét évszázad egyetememes magyar irodalmából mindössze tízegynéhány név rögzült, véleményem szerint ezek: Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, Ady, Móricz és József Attila – kiknek munkásságát is ismeri, úgy ahogy; akkor a déli térség emberkéje ugyan kit és mit tarthat számon az utóbbi 70 évből? A szakember részéről is különös becsvágyra, naív lelkesedésre van szükség ahhoz, hogy irodalmi múltunkban bogarásson. Pedig csak ebben a pillanatban száznál több írónk van. Az átlagpolgár alig egyet-kettőt ismer közülük, művet meg pláne nem. Értő közegben se sokkal nagyobb a tájékozottság: a többség *Gion Nándort* tartja a vidék legjobb elbeszélőjének, a legsikerültebb versnek pedig *Domonkos István* Kormányeltörésben című művét.

Forrásaimról szólva, az alapműveket *Bori Imre* professzor írta, az ő – több változatban is megírt irodalomtörténeteiből készülhettem egy hasonló beszámolóra, s a többi között *Dér Zoltán*, *Szeli István*, *Uiasi Csaba*, *Hornyik Miklós*, *Pomogáts Béla* és mások idevágó munkáiból merítettem, de emlékeimre és baráti beszélgetésekre is támaszkodtam, melyeket *Varga Zoltán*, *Tari István* írókkal s a tanár *Szloboda János* közíróval folytattam.

Magamról annyit, hogy egy tagsági könyvecske ellenére sem tekintem magamat írónak, nem dolgoztam meg eléggé a címért,

nem vagyok sem kritikus, sem irodalomtörténész, ámbár diplomám szerint tanára lennék az irodalomnak, ha a hatalom gyakorolni engedte volna hivatásomat. Ezúttal tehát – bizonyos irodalmi érdeklődéssel és ízléssel rendelkező átlagos bácskai polgárként vállalkoztam e kérdés(ek) megválaszolására.

*

A jugoszláviai magyar irodalomnak úgynevezett előtörténete van. Bori tanár úr ide sorolja mindazokat az írókat, akik valaha itt születtek, itt, az elcsatolt területeken alkotak.

A Huszita bibliát a szerémségi *Kamoncon Tamás* és *Bálint* huszita papok fordították le, akik az inkvizítorok elől Moldvába menekültek.

A horvátoktól is magukénak vallott, latinul verselő első költőóriásunk, *Janus Pannonius* horvát földön született, és ott is halt meg.

Tájaink irodalmi, szellemi élete történetében egy-két évszázadnyi űr tátong: a török hódoltságtól a kuruckor végéig folyamatos volt a pusztulás. 1690-ben nagyarányú szerb népvándorlás vette kezdetét északra. Miután Európa keresztény seregei 1697-ben Zentánál döntő csapást mértek a törökre, megkezdődött az elnéptelenedett Délvidék betelepítése. Osztrák rendezésben délen a harcias szerbek lettek a határőrök (granicársárok), sok-sok kiváltság birtokában; jöttek még német iparosok és kereskedők meg magyar jobbágyok is. Egyesek szerint a ma itt

élok mentalitásán is meglátszik származásuk.

A jugoszláviai magyar irodalom előtörténetének egyik legjelentősebb egyénisége *Papp Dániel*. Írásainak szinte egyetlen területe Bácska népének élete, városi embert, tanyai parasztot, szerémségi szerb papot és parasztot, de a kolostorok világát szívesen idézi meg. Egyforma figyelemmel fordul magyarok, szerbek, bunyevácok felé. Elbeszéléseinek utolsó gyűjteménye *Tündérlak Magyarhonban* címen élete utolsó évében, 1899-ben jelent meg.

Nála sokkal ismertebb a verseci sváb származású, később Nobel-díjra jelölt dzsentrí író: *Herceg Ferenc*.

Működött itt *Gozsdu Elek*, de a pedáns történetíró még azt is számon tartja, hogy a Noszty fiú esete Tóth Marival című regényéhez *Mikszáth Kálmán* innen, Ómoraviczáról vette témáját.

Szabadkai volt *Kosztolányi Dezső* és *Csáth Géza*.

Az első világháború végére az Osztrák-Magyar Monarchiát szétverték, s jórészt francia segédlettel a többi között létrehozták az ún. Jugoszláviát. "Ennek következtében vidékeink szellemi élete olyan feltételek közé került, amelyek önállóságát biztosították, a békeszerződések kijelölték határokat pedig a jugoszláviai magyar irodalom határait is jelentették, meghatározva azokat a területeket, amelyeken a magyar szellemi élet kifejtési hatását, ahonnan olvasóközönségét és tehetséges alkotóit várhatja." (Bori)

Sokan jugoszláviai helyett vajdasági magyar irodalmat szoktak emlegetni.

Néhány szóban a Vajdaság fogalmáról, illetve történetéről.

A határörvidék (szerb kiejtéssel: krajna) főméltóságú katonai vezetőjét nevezték vajdának, s nevéből képezték a vajdaság tájfogalmat. Miután az itteni szerbség 1848-49-ben tevékenyen részt vett a magyar szabadságharc leverésében, ideig-óráig néminemű autonómiát kapott az úgynevezett Szerb Vajdaságban. A magyar Délvidék mellett azóta használatos a Vajdaság megnevezés is.

Az 1918-19-es változás történelmi pillanata egyetlen kimagasló alkotást se talált itt. Véletlenszerű de már-már jelképes, hogy akkor az őt feltartóztató szerb katonák között, s épp a demarkációs vonalon vet véget életének e táj utolsó nagy alakja, Csáth Géza.

Lett azonban egy csoport bevándorló írónk, az anyaország menekültjei; ők csináltak felénk az irodalmat a húszas években.

A sokféle újság közül csak egy, a Bács-megyei Napló, a későbbi Napló vészelte át a háborút, illetve a birtokváltást. A pécsi "jövővények" legismertebbje *Csuka Zoltán* indította felénk az első folyóiratot *Út* címen, amely 1922-25 között élt, Újvidéken és a kassági avantgarde mozgalommal is kapcsolatot tartott. Abban az évtizedben alig néhány könyv jelent meg, a Napló kiadója, a *Minerva Rt.* révén.

Furcsamód "behozatali" írók bábáskodtak a vajdasági magyar irodalom születésénél.

Az utódállamok magyar íróinak körében

viták lángoltak fel afölött, hogy létezhet-e önálló regionális irodalom, vagy csupán egyetemes magyar irodalom van.

Az anyaországból Vajdaságba emigrált *Dettre János* az aradi Géniusz lapban bizonygatta, hogy csupán az egységes magyar irodalom létezik. Tőle idézek: "Csak magyar irodalom van, s a magyar irodalomnak vannak erdélyi és vajdasági munkatársai. A magyar irodalom egységét nem tördelte szét a trianoni szerződés. Aki magyarul ír, s marandót alkot, az a magyar irodalom munkása, akár Budapesten, akár Kolozsváron, akár Suboticán született vagy él. Bessenyiék bécsi írók voltak? Mikes Kelemen rodostói író volt?"

Akkoriban pedig egy *Barta Lajos* így írt a Nyugatban.

"A Szellem a magyar népdarabokban is

meg akarja oldani magát, intézményesedni akar. A Szellemen keresztül csinál a mindenség a népdarabból megint nemzetet. Kezdeményező és teremtő színház, kezdeményező és teremtő folyóirat, eszméket mozgató könyveket kiadó vállalat – a Szellem intézményei – hol vannak ezek?"

Nos lettek ilyen intézmények a harmincas évekre.

Akkorára jórészt eltávoztak – haza, Bécsbe vagy Moszkvába – az anyaországi emigráns írók.

Abból az időből említésre méltó a *Kéve* című verses antológia, 1928-ból, s egy vers, *Mikes Flórisé*, melynek részletét fel is idézném, sajnos időszerű mifelénk, címe: *Üzenet a háború mamájának*. Csuka folyóiratában, az *Út*-ban jelent meg az első világháború kitörésének évfordulóján:

*Tudom, hogy mindenki szívből és ösztönösen utálja a háborút
mint egy varangyos békát vagy
mint egy vén szipirtót,
ezért csak nagyon paraszti, mérges és mégis felettebb szegényes
szitkaim lehetnek ma, egyszerűen és röviden:
az epilepsziások, öngyilkosok, elesettek, rothadók, elrepült végtagok,
idegsokkosok, éhesek, akasztottak, megfertőzöttek, elszáradt csecsemők,
boldogtalanok és örületbe hajszoitak miatt,
anyák, professzorok, proletárok, vezércikkszerkesztők, munkásvezérek,
papok és sihederek, mondjátok utánam:
Nyeljen le srapneles vagonokat a háború édesanyja,
éhtífusz szálljon a gyomrába, mérges gáz fújja fel a tüdejét,
hektoliterszámra zuhogjon a gennye a háború édesanyjának...*

dögölgjön hősi halált.

Hemingway háborús novelláinak borzongató mottói jutnak eszembe e sorok olvastán.

Elmentek tehát a pécseitek, de akkora irodalmi vezére támadt a délvidéki kultúrának *Szenteleky Kornél* személyében, aki szerkesztett, vitázott, szervezett, levelezett, elméletet gyártott – a helyi színek elméletét

– folyóiratot alapított, a Kalangyát, és maga is sokoldalú alkotó volt. A Vajdaság Kazinczyját tisztelték benne, hatást gyakorolt a harmincas években kibontakozó írói pályákra. Írt verset, elbeszélést, regényt – kissé adysan, krúdysan – s a többi közt képzőművészeti tanulmányt. Szellemiségét idézném néhány jellemző sorával a Bácskai éjjel című verséből:

*Nem kérdem szabad-e, helyes-e,
józan, hizlalós, értelmes dolog-e
álmodni bércéről, búzátlan sziklákról,
sasokról, fényekről, Párizsról, világról,
csodáról, mákonyról, szent, jó asszonyokról,..
Éjjel van, horkan a dagadt disznóhizlaló,
a százláncos gazda gutaitőnően emészti
az esti vinkót meg a paprikást,
mialatt én spanyolul tanulok,
Hölderlint vagy Rimbaud-t forгатom büvölten
van Gogh lángoló vonalait ámulom,
vagy Nietzsche mélységeibe szédülök
sápadtan, lázasan, szikkadt szemekkel...*

Dette Jánoshoz szóló levelében így ír Szenteleky: "Ezen a lomha lapos, tespedt tájon még kunyhója sincs a szépségnek. Ízléstelen, álmos kisvárosok, önző mogorva falvak, hasznot ígérő kukoricások és - nincs tovább. Itt még egy novellának sem lehet háttérrel találkozni. (...) Aki a múzsákat szereti, nem szeretheti ezt a józan, sivár, kicsinyes disznóhizlalásos vidéket, ha százszor itt született, itt élt..."

A Vers a Vajdaságban tanulmányából valók ezek a sorok: "a tradíció és emlék nélküli emberek progresszívak. (...) Vannak a

Vajdaságban (...) progresszívebb, merészebb verselők, mint akár Magyarországon, akár Erdélyben, akár Szlovénkóban..."

S mielőtt rátérnék Szenteleky couleur locale elméletének ismertetésére, idézem *Haraszti Sándor* Nyugat-beli összevezését a Vajdasági magyarok irodalmának tíz évről, 1930-ból: "Ha igaz az, hogy az irodalom az élet tükré, akkor nincs vajdasági magyar irodalom, mert az élet és az irodalom sehol a világon nem szakadt úgy el egymástól, mint a Vajdaságban. Az élet és az irodalom kettéválása nem véletlen; magyarázata: az a tör-

ténelmi helyzet, amelyben kénytelen-kelletlen belekerült a vajdasági magyarság. Az új nacionalizmus, a többségi polgári hegemonia ijesztő rémként áll a vajdasági magyar író előtt, bátorságát veszi, állandó és kemény kontroll alatt tartja, nem engedi neki, hogy a valósághoz hozzányúljon. Az írónak, ha mégis beszélni, panaszkodni, örülni akar, nincs más kiútja, mint a kisebbségi karakter feláldozásával folytatni ezt az irodalmat, amely cleve lemond arról, hogy az élet tükre legyen. Ezzel a lemondással, muszáj-élettel megmenti ugyan az irodalmat, de önmagát a dilettantizmus zsákutcájába sodorja, és arra kényszeríti, hogy letagadja és leplezze a kisebbségi sors történelmi és szociális fontosságát”.

A couleur locale – a helyi színek – problémájához érkeztünk el tehát, ennek jegyében kezdődött a harmincas évek izmosodó irodalma.

A helyi színek elméletét az alábbi három tétel jellemzi:

Először: "nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódjék le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos." A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez.

Másodsor: "igazi életet, igazi mást adjon az író. Az, aki egy bácskai faluban ábrándos, rokokós andalúziai történeteket ír, az ügyes írásművésszé nőheti ki magát, de

nem lehet igazi mai író. Az igazi írónak élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába."

Harmadsor: "Írástudók vagyunk, a holnap elhivatott építői. S akkor nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk."

Szenteleky a vajdasági kisebbségi elkötelezettséget hirdeti immár, ennek ad teret a halála előtti évben, 1932-ben indított folyóiratában, a Kalangyában. Noha volt a helyi színek elméletével ellenkező nézet, vicinális irodalomnak csúfolva a helyi színeket alkalmazó literatúrát, *Németh László* vélekedése Szentelekyt igazolja: "Külön sorsoknak külön irodalom kell, s a Vajdaság egy darab leszakadt magyar sors, amelynek meg kell találnia a maga teljes garnitúra íróját, ha nem is állíthat minden helyre elsőrangú erőt."

Szenteleky Ákácok alatt címmel antológiát szerkesztett és adott ki a helyi színek elmélete szellemében megírt novellákból.

Az intézményesedés sorában a Kalangya folyóirat mellett meg kell említeni e lap kiadóját, a Kalangya Könyvtárt, a Jugoszláviai Magyar Könyvtárt és az 1934-ben alapított Híd folyóiratot. Ám színházunk egy se volt, csak néhány műkedvelő társaság, Zomborban, Zentán, Szabadkán, Becskereken.

Marxista irodalomtörténeti könyveink még nincsenek átírva,* úgyhogy az irodalmi élet alakulása gyakorta ideológiai szempon-

* Bori irodalomtörténetének legújabb változata 1993-ban jelent meg.

tok, szerint munkásmozgalmi fordulóponthoz van kötve.

A 34-ben indított Híd tárgyalása során a szakirodalom elégedetten adja tudtunkra, hogy már 38-ban kommunista irányítás alá került a lap, mintegy sugallva, hogy révbe jutott, hogy ez lehet minden célok netovábbja, és csudajókat fog tenni az emberiség javára.

Íme a program az első számból:

”Hidat verünk a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék felett, hogy elérjük a boldogabb jövőt. Hidat verünk a régi és az új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé (...) Hidat kívánunk építeni a magyar és a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai még szorosabbá váljanak. Hidat akarunk építeni a korok, életfelfogások, nemzetek – hidat ember és ember közé.”

A Hídban kevés volt a szépirodalom, mert szépírói tehetségű munkatársa sem igen volt, annál több volt benne a szociográfia. A 38-ban közzétett *Ár* ellen című kommunista pártprogramot csak azért említem meg, mert szerzőjeként egy bizonyos *Pap Pált* tüntet fel valamennyi irodalomtörténeti munka. *Pap Pál* emlékét nyilván nem ez a cikk fogja megőrizni, tán még az a fáatlan, barátságatlan újjvidéki utca sem sokáig, mely a nevét viseli, mint néphősét, aki a mostanit megelőző horvátországi háborúban elesett. Amit most közlök, forrásértékűvé teszi e szerény értekezést: Az *Ár* ellen című cikk szerzője – ellentétben a köztudattal – nem *Pap Pál*, hanem a 82 évesen ma

is élő jeles írónk, *Herceg János*. Ettől olyan jó és szuggesztív ez az írás. Tolla kölcsönadásáról magától *Hercegtől* értesültem, amikor, egyszer *Varga Zoltánnal* együtt dorozslói otthonában meglátogattuk.

1944 őszén máig ismeretlen ”felszabadítók” megtizedelték a délszlávok országában őshonos magyarságot, a béke első heteiben. Írók éppúgy áldozatul estek, mint a háború alatt a magyar közigazgatás idején.

Innen kezdve jó egy évtizeden át az itteni alkotásokban: zászlók lengedeztek, csillagok és pionírnyakkendők vereslettek, berregtek a traktorok, megverseltettek a szövetkezetek. A háború alatt szünetelő *Híd*, 45 végétől újra megjelenik, s magát a vajdasági magyar demokrácia harcos lapjának nevezi.

Bori Imre ”irodalmunk aranykorának” nevezi az ötvenes éveket, érthetően, mert akkor ért be az ő nemzedéke, az 1928 táján született írók csoportja.

A symposionista *Utasi Csaba* más hangon szól erről az időről: ”Végre újra téma lehetett a szerelem, méléző bús versek születettek: elkövetkezett a csengő-bongó rímek, a szép szavak költészete, mely vitathatatlanul több volt a csákánycsattogás, a húszmillió kalapács kórusműveinél. (...) újjászülető költészetünk nem egyszer megénekelt motívumok szerény újramondása csupán, méghozzá több évtizedes késéssel – (...) nem is volt kritikánk. Ne bántsuk egymást, gondolták jólnevelt íróink, s amint csak lehetett bábérkoszorúval illették egymás fejét. *Utasi* nem mondja ki *Fehér Ferenc*, *Ács Károly*,

Pap József nevét, de róluk van szó. Nem minden elfogultság nélkül imígyen utal korosztálya érdemeire: "A sápadt idillnek a Symposion köré csoportosuló fiatalok költészete vetett véget. Ez a költészet viszonylag rövid idő alatt semlegesítette a vajdaságiaságot, s az olyan berobbanó versekkel, mint amilyen a Doreen 2. vagy a Kontrapunkt volt annak idején, illetve újabban a Száz panasz darabjai, a Balaton, vagy Az élet az a német város, egyszersmind bebizonyította, hogy nem a csönd helyett vers, hanem csakis a tett helyett vers az egyedül járható út csak az

Az újvidéki bölcsészkaron magyar nyelven képeztek irodalomtanárokat, létrejött a Hungarológiai Intézet, volt egy színház, két irodalmi folyóirat, egy napi- és néhány hetilap, napi több órás rádióműsort és néhány perces tévéműsort sugároztak magyarul, működött a Fórum lap- és könyvkiadó, különféle irodalmi díjakat alapítottak. De a magyarság nem szervezkedhetett, vertikálisan, sohasem valósíthatta meg átfogóan az anyanyelvű oktatást az óvodától az egyetemig, nemzeti alapon nem tömörülhetett.

És most: Symposion.

Ilyen néven gondozta tízvalahány, 1940 táján született fiatal az Ifjúság hetilap irodalmi mellékletét, 1962-től. Névsorolást tartok, a munkatársakét: *Tolnai Ottó, Utasi Csaba, Gerold László, Bosnyák István, Bányai János, Domonkos István, Várady Tibor, Fehér Kálmán, Végel László, Brasnyó István, Gion Nándor, Podolszki József, Vlaovics József, Vicsek Károly.*

Tolnairól Bori: "A legtermékenyebb és legsokoldalúbb alkotóink egyike, Tolnai Ottó: Rilketől a beat irodalomig, a kép-csodától a dadaizmusra emlékeztető montázsig és kollázsig haladva szüntelen metamorfózisokban élve, a verstől az esszéig, a kísérleti

menthet meg a gyors elpangástól. Mert a Symposion költői nem akarnak költők lenni, de paradox módon a többi között épp e tulajdonságuk folytán legjobb költőink." Régen, 1968-ban írta Utasi e mondatokat. Azóta talán ő is elismeri hogy Fehér Ferenc – most hunyt el néhány éve – és Ács Károly költészetünk legjobb formaművészei.

A Symposion folyóirat tárgyalása előtt vegyük számba milyen lehetőségei voltak a vajdasági magyar kultúrának a 60-as években.

regénytől a drámáig rendre kipróbálta az irodalom műfajait, irodalmunk kísérletezője, világunk egyes vonásainak új szenzibilitású alkotója, akitől az ízlés provokációjának gondolata sem idegen."

A tárgyilagossága folytán kíméletlennek tűnő Hornyik emígy jellemez: (Tolnai prózájában) "az esszéhangnemű kitérők írói kényelemszeretétét szolgálják, hiszen sokkal egyszerűbb Nietzsche, Dosztojevszkij, Proust, Kafka, Thomas Mann nevét leírnia, mint a közvetlen írói módszerrel felidéznie azt, amire céloz." Ugyancsak Hornyik: "puszta versölettek enyhén avantgárdizált halmazának" minősíti Tolnai egyik első verskötetét, de felhívja figyelmünket a Ko

dály című remeklésre is:

*Most püspöklila
báronybelsejű tokba tesznek Téged
és leengednek,
ajándékba adnak mint egy
citromszín erezetű hegedűt,
az egész lakás megváltozik,
ha valamelyik szekrény fenekén
fekszik egy hegedű,
vagy legalább a tokja
és a föld is meg fog változni
mert te majd felstimmeled a fák
sáros gyökerét.*

Domonkos István írta minden idők legjobb tartott versét, a déli végek utóbbi hetven évében (mottóját Balassi verséből vette):

A KORMÁNYELTÖRÉSBEN

*én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfélelő
ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
(...)
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna*

*két kiló kenyér
én nem látni sehol határ
én látni új látóhatár
én menni külföld*

*talpalni csikorgó havon
élet nercbundában jönni
vágni engem nyakon
(...)*

*a szivárványos északon
marx jönni fehér kesztyű
vágni engem nyakon
(...)*

*én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
kétkiló kenyér
én lenni kormányeltörésben*

*ez nem lenni vers
én imitálni vers
vers lenni tócsa
beleülni lenni szivacs
tönkretenni új ruha
tócsában találni
sok kövér kukac
proletariátusnak
proletariátus jövőbe vetni horgát
(...)*

*este kemény szivornya
asszony lepedő ágy
clitoris
rátenni ujj
nem gondolni kollektív
nem gondolni privát*

”Nagy, keserű, cinikusan tragikus (...) poéma ez. Új nyelvet és nyelvtant teremtett ebben a versben Domonkos István” – írja Bori Imre.

A szépprózát író Gion Nándor egyike a legjelentősebbeknek. Nem kevésbé jelentős, csak Gionnál sokkalta elmélyültebb, filozófikusabb elbeszélő Varga Zoltán.

Mégis itt még csak Végel László elhíresült regényét, az Egy makró emlékiratait hozom szóba, hogy a jugoszláviai magyar írók nyelvéről mondassak néhány szót.

Utasi Csaba a Makróval kapcsolatban így ír, miután *Weöres Sándor* dicshimnuszát zengett Végel nyelvezetéről: ”Weöres Sándor tévúton jár a Makróval kapcsolatban. Magyarországon eseményszámba mehet Végel László rákos nyelvezete, hisz odaát eleve lehetetlen így írni, ám számunkra »tragikus« jelenség, a jugoszláviai magyar nyelv romlásának, szürkülésének egyik irodalmi példája csupán: nem írói bravúrról van szó, legalábbis a regény nagy részében nem, hanem vagy hányavetiségről, ez lenne a vigasztalóbb, vagy pedig a nyelv teherbírásának, lehetőségeinek a nem ismeréséről.”

Bizony a legtöbb írónk nyelve nem tudatosan száraz, rideg, puritán, hanem önkéntelenül szegényes, tökéletlen, magyartalan. - A Symposionnak nem csupán pozitív, felszabadító, de ártó hatása is volt; nemzedékén belül éppúgy, mint az idősebb és a zsenge tollforgatók körében.

*

A hetvenes években az országban szigorodott a diktatúra, lapokat, könyveket tiltottak be, szerzőket zártak börtönbe. Mint afféle paranoiássá váló örgember, ki egyre újabb zárrakkal védelmezi házát, – a haját, rezidenciákat és szeretőket váltogató operettfigura –, Tito, az agg uralkodó folyton csak az elnyomó gépezet, a hadsereg és a rendőrség fejlesztésén munkálkodott.

'71 nyarán a Symposion két számát is betiltották, s felség sértőnek és nacionalistának bélyegzett ártatlan írások miatt súlyos börtönre ítélték a szerzőket. Tolnai Ottó felelős szerkesztőt csupán feltételesen ítélték egyévi börtönre.

Aztán a legsötétebb időkben lassacskán igazgatók, főszerkesztők, politikusok, nagykövetek – végülis rezsimhű apológéták lettek – az egykor lenézett, mellőzött, lázadó ellenézékiek. Hja az ember, pláne ha művész, szereti kipróbálni az ellentétes szerepet is, ebben a rövid életben. Az államfő elhunytakor pl. ki-ki megírta a maga nekrológját, panegirikuszát a ”zagorjei sasmadár-ról”, a ”balkáni gerléről”, sőt, az egyik írónk tartományi kultuszminiszterként magyar-üldözésre sarkallta az illetékes szerveket.

Végül futólag összefoglalnám a magyarországi Új Forrás lapjain 1982-ben folytatott vitát a magyar irodalom önszemléletéről. 18. századi nézettel rokon a bevezető írás, miszerint az elcsatolt országrészekben vannak magyar nyelvű horvát, szerb, román, szlovák, angol stb. irodalmak. Ezt sok vitázó

tagadta, "Egy kiemelkedő nemzetiségi vagy szórványbeli magyar író alkotásai sokkal inkább tartoznak a magyar nemzeti irodalom történetéhez, mint egy honi tollforgató színvonalatlan próbálkozásai" – vélte egy hozzászóló. *Sütő András* adaléka: "Fontos hangsúlyozni az össznemzeti irodalom mérték-szerepét, mert enélkül – könnyen belátható – az elprovincializálódás veszélye fenyegeti a kisebbség irodalmát. A provincializmus pedig bárhonnét is nézzük: zsákutca."

Legvégül pedig a Hornyik idézte Német Lászlót citálom, és a Hornyik interjújában beszéltetett *Böndör Pál* költőt.

"Erdélynek, a Felvidéknek, a Vajdaságnak – a határsorompók jóvoltából – külön magyar irodalma támadt. Támadt azokban az irodalmakban regényíró, kritikus, humorista – ami csak kell –, éppen csak gyengébbek, mint a hazaiak... Bizonyos hogy ez a lefűződés sok emberből hozta ki az írókat, aki különben tán holtáig az íróasztalának irkálgat: azon a címen hogy ők erdélyi, felvidéki, vajdasági írók, sok helyi dolgot megnéztek, amit különben senki sem néz meg, sok olyan témát feldolgoztak, ami másképpen gazdát-

lan marad. De ki kételkedik benne, hogy ezek az irodalmak már a magyarhoz viszonyítva is bizony zugirodalmak voltak." Eddig Német László, most Böndör Pál következik:

"Amióta Vajdaság létezik, jó írókat, európai értelemben vett jó írókat még nem adott. (...) Folyóirataink, lapjaink irodalmi mellékleteinek izzadságszaga van (...) Vannak persze jobban sikerült írások is, például Tolnai Ottó versei. Jellemző, hogy Prágáról, Budapestről, *Jan Palach*-ról, Guevaráról, Kodályról írta őket. Vagyis mindig kimozdult innen. (...) Valószínűleg azért (talajtalan az irodalmunk), mert mi magunk sem érezzük túlságosan itthon magunkat. (...) Egész irodalmunk kisebbségi érzéstől fuldoklik (...) Ha például Magyarországra utazom, ott általában nagyon jól érzem magam, de nem vagyok otthon. Aztán hazajövök, és itt sem vagyok itthon."

Tudomásom szerint ma nincs nálunk semmilyen irodalmi mozgolódás.

Szlovéniában és Horvátországban is élnek és írnak magyar írók.

Erdős István

*Nyolc egyperces szöveg rövid sorokra tépve,
énekmondóknak*

Kuvasz

Nincs türelmed olvasni, nincs türelmem írni,
Nincs türelmünk figyelemmel hallgatni a bölcsék
türelemre intő prédikációit.
Nincs türelmem szépséges hazugságokat hízelegni néked,
nincs türelmed a kiadós veszekedéshez
majd azután,
hogy türelmetlenül fejemhez vágnád; már nem igazán jó veled a szerelem,
Mintha csupán csak arra maradna türelem,
hogy a presztizs és az elérhető kényelem építménye végre megálljon –
bennfentes önelégültséggel mondom;
már ahhoz sincs türelmem, hogy elfogadjak egy izgalmas-vonzó amerikai útra
szóló invitálást...

Válaszul mondd. Minden perc be van osztva, meghalni sincs időnk,
és látom, hogy a tákolmány mennyire fáraszt lapos szerepeivel.
Régi érzékenységünk az élet megfoghatatlanul szép/egyszerű dolgai iránt,
a titkok felfedezése iránt odalett,
sőt látható módon változott át kutyává,
átvedlett lompos, öreg fehér kuvasszá,
ki lélekhordozó állat, jól kiherélve ott hever a fényes tükrű előszobában.
S a vendégeknek elmondható, milyen hűséges állat...

Fazékban fő a szöveg; nem a türelem az identitás kulcsa...
Ma is feltálaljuk?

Ki a vezér?

Gyereklányokat kényszerítettek
 prostitúcióra,
 belekeveredtek két tucat puszkagolyóért
 egy fehér Mercedes elkötésébe, és végül egy bankban
 harisnyás álarcban jelentek meg
 nyolcan,
 tíz millióért agitálták az alkalmazottakat,
 a rendőrök véletlenül éppen arra jártak,
 ellenállás nem volt,
 iszonyú a bilincs gyerekembereken
 Ki a vezér?
 Ki az értelmi szerző?
 Nincs vezér, mondják,
 nincs értelmi szerző,
 csak légüres otthonok vannak: a táj meg egy ország,
 ahol
 itt-ott némi látszat-rendetlenséget
 megenged
 még maga a belügyek minisztere is,
 ennyi, hát ennyi...

Olcsó János

Olcsó János – mondták a kerület
 legmenőbb, rokonszenves zöldségesére, és mindenki elfeledte,
 hogy részeges volt annakelőtte,
 kártyázott, totózott, lóversenyezett, perlekedett a szerencséivel, és el-
 lopta otthon a szeméttelépóri fizetéshez a gyerekipőre félretett
 ezrest, hogy törlessze végtelen folyamú adósságait...
 Olcsó Jánosból a változás csinált embert, igen,
 a rendszer-változás szabadította meg az alázatosságtól,
 mosolygó, kedves apa lett, lepergett róla a szeméttelép
 füstszaga is, hajnaltól napestig gürizett,
 boltja fénylett a tisztaságtól,

és a friss gyümölcsöt tényleg rendkívül olcsón mérte,
a háziasszonyok sorban álltak a boltja előtt, a nagyobbik lány
hirtelen felnőtt, kitűnőre érettségizett,
és felvették éppen az orvosi egyetemre,
amikor Olcsó János ostobán
nemet mondott a jóemberek jóindulatú pénzbeszedőjének,
nem akarta jutányosan, már havi ötven rongyért megkapni a védelmet,
nehogy a szép kis elegáns boltot rossz emberek bántani merjék.
A boltajtó repdeső csengőjét valaki
nyakára kötötte egy döglött varjúnak,
repüljenek fel, ha tudnak a kormos küszöbről
az olcsó kis bolt füstje után
meg a pernye után.

Kamat

Ha azt mondják, maffia,
már nem is tudod, Sziciliára vagy Chicagóra gondolj:
Legyen fedél végre a fejed felett,
kaptál háromszázezret kölcsön,
heti két százalék kamatot számolt
a jónevű ügyvéd barátod,
hidegen nevetett, amikor kicsit sokalltad a heti kamat mértékét,
ő 1993 Magyarországon tudta valahonnan,
hogy Chicagóban már jó tíz esztendeje is ennyit fizettek a
pénzért,
és eszébe se jutna senkinek,
– a rászorulóknak, sokallni az árát,
vagy firtatni ízléstelenül, miféle üzem az,
amelyik úgy termi a tőkét,
hogy másnak is juthat belőle ha kell...

Szerelem

Bomb – az teljes lebukás,
 infó – tudni azt, amit nem lehet,
 dupe – a másolás,
 bird – távközlési műhold beceneve,
 a kedvesem menedzsertanfolyamon
 a szakmai zsargon szavait gyakorolja, és tanít engem is :
 kideo-videót
 néz majd, döbbenten unokájával az apám,
 ha a beteljesült szerelemből születő gyermek már készülék előtt ül.
 Hát nem gyönyörű?

Tiszta Amerika

Rendőr vagyok, megélek tisztességgel a bérből, és örömömré
 a jard autói egyre inkább hasonlítanak minálunk is a
 gengszterfilmekből ismert autókra,
 egyre több jelvényt, feliratot mázolnak rájuk, valami mágia
 lehet a sok festékkénés mögött, lám, mi is felkészültünk az eredeti
 tőkefelhalmozás kissé ellentmondásos kerettörténetére,
 és ugyanolyan beleválók leszünk majd mi is mint a tengeren
 túl száguldó rendőrfiúk, és amíg a bankokban gyűlik a pénz
 az új beruházásokra, mi ritkítjuk az életképtelen bandákat,
 naná, majd mindenkiből milliomos lesz itt, egy lófaszt,
 akinek budai telkén ássuk a fürdőmedence gödrét félszombati
 kétezerért, ő már időben tisztára áztatta a maga vágott dohányját,
 ő már most szereti hallani reggelente a szép rendőrautók sziréná-
 zását, védjék is meg rendszeren a birtokát, mondja, ha civilben érke-
 zünk hét végén ásni a dombra, szombat reggel, amikor ő éppen
 indul a lovakhoz a tanyára, ahol tizennyolc szép ló várja,
 tizennyolc remek boxban,
 és az ágymelegítő lovászok nyolcan,
 lányok is, fiúk is, vegyesen, ott a tanyán hideg-meleg vízben
 zuhanyoznak gyorsan, megkapva az intést, ma
 ki furikázhat be a góréval a városba vissza a világ

legszebb Mercedeszén,
 s tényleg, ha nem volnék rendőr, már-már
 irigyelném azt a luxusautót, de így, mert magam is jó autón járok
 legyintek rá: Lajos, a tököd olajos,
 megdolgoztál te egykor a Mercedeszért, meg aztán várd ki a végét,
 a rendőrségnél is jobb kocsikat kap jövőre az adóhatóság...

Tuskó Misi karrierje

Tuskó Misit arról ismerte a város,
 hogy Szilveszter részeg estéjén
 éveken át
 minden pénzét petárdába ölte,
 és halálra rémítette
 roskatag vénemberek ácsorgó csapatait,
 kora estétől fáradhatatlanul járta a tereket
 a kövér és rendszerint igen részeg nagykamasz,
 és ahol együtt néhány vén rozoga megállt,
 már repült is robbanni
 egy petárda a pipaszár lábakhoz,
 és a kárörvendő kacagás
 Tuskó Misit jobban boldogította, mint kortársait a házibuli,
 vagy a pöffeszkedő, koszlott kabaré,
 a petárdakezü Tuskó Mihály
 egyszerre csak vállalkozó lett,
 vodkában utazik suttogta a város, és rémülten
 látta a kocsmákos farmerjéből kitüremleni a súlyos ötezres
 bankó kötegeket, tényleg hét tanyája van a Kunságban, kérdi az anyja,
 Misi csak nevet, ott nem a tej a jellemző folyadék...
 Romos épületek csak, nevet újra,
 és a jegenyék mellett
 a csillagokig ér már a petárdás Tuskó
 divatos karrierje

A varacskos disznó makkal álmodik

A szögletes pofájú varacskos disznó,
a bozót királya
felgyújtotta az erdőt és kifulladásra rőfögte bele a kamerákba:
tűz van hazám.
Makkal álmodni disznóknak mindennapos álmom
de varacskosoknak?!

Őn a legrendkívülőbb disznó a világon, olvadozott a tűznél
a tömegkommunikáció ismert sztárriportere,
és feleségül ígérte magát az éppen válófélben lévő
vastagbőrű csörtetőnek.
Erőd az én erőm, mondta a varacskos lihegve,
amíg itt folyik a harc a tűzért,
s nem a tűz ellen,
erős harmóniával megrengetjük a világot...

Benes Istvánné

Madách Imre személyiségéről

*"Egyik vonalt örvénynek mondogatja,
szentélynek a kört...
...rettentő komoly csfny az egész..."*

A grafológus beszámolója előtt – több más okból kis kínálgzó – gondolat álljon: *Kéréséül a bebocsáttatásnak/ és útravaló gyanánt a Szentély sarutlan zárándokának.* – Mert az ismeretlen felé számtalan út vezethet... S ha a rejtetthez megannyi módon közeledhetünk is, a titok megérintésének jogát mégsem az eszköz művessége vagy próbátsága igazolja, hanem az a nemes szándék és vonzalom, amely meri vállalni a kelepce kockázatát és képes mind többet megélni a "véres megejtettség" közös gyötrelméből.

Az irodalomtörténeti kutatás révén Madách Imre emberi vonatkozásai és Az ember tragédiájában kicsúcsosodó életmű utalásai mindinkább világosabb megfogalmazást nyernek, egyre hallhatóbb hangon szólnak hozzánk.

A már ismert tények mögött azonban nem rejtőzhet-e egyéb, hangtalan üzenet? A teljes emberi való részvételét megkívánó és magához vonzó kézírás vonalainak "örvénylése" mi továbbit vethet felszínre, mennyi és

milyen feltevést igazolhat, kínálhat-e új szempontokat újabb kérdések megfogalmazásához?

Célkitűzéseimet lényegében e gondolatok határozták meg. Természetesen a téma jellege és nagysága, de jelen alkalom korlátai sem teszik lehetővé az életút teljes bejárását. A továbbiak tekintetében van néhány elgondolásom, illetőleg az esetlegesen itt felmerülő kérdések, összefüggések vizsgálatára is szívesen vállalkoznék.

Most néhány, nem csupán önkényesen kiragadott, de alapvetőnek vélt jelenségnek szeretnék nyomába szegődni, a személyes történeteket e másfajta mélységében megközelítő és követő lehetőség, az írásvizsgálat segítségével.

*

A fennmaradt leveleknek – időbeni követést is segítő választékával és jó minőségű – fénymásolati példányaival, lehetőséget kaptam Madách Imre szüleinek, feleségének, első tanítójának, barátjának Lónyay

Menyhértnek írásával foglalkozni, illetőleg Madách Imre kézírását, gyermekkorától szinte haláláig, életének csaknem minden évéből keletkezett leveleiben végigkísérni.

Szondi Lipót a humanizmusról, mint az egyéni lemondás, a megértés, az elfogadás, a gyöngédség készítésének egy magasabb síkon mozgó, kiszélesített, az egész világra kiterjesztett képességéről szól, a kulturálódás folyamatával kapcsolatosan pedig kimondja: - Mazochizmus nélkül nincs "kulturifikáció". - A szellemi javak birtokbavétele - ezek szerint - mindig együtt jár a negatív állásfoglalás szükségszerű jelenlétével is, bizonyos természetes törekvéseknek, igényeknek az "ítélő Én" általi elutasításával. Ám a modern lélektan talán legnagyobb felfedezése ráirányítja a figyelmünket arra is, hogy akár az előzőekben említettek, akár a külső okok miatt teret, kiélési lehetőséget nem kapott készletek korántsem semmisülnek meg, nem tűnnek el nyomtalanul a lélek valamiféle süllyesztőjében, sőt, azok a régi helyzet megismétlésének, illetőleg újabb színezetű, de lényegében arra visszautaló jelenségek alapjául szolgálnak, és potenciális energiaforrásként működnek. A jungi pszichológia kétségtelenné tette az emberi léleknek azt a képességét is, amely a létezés átfogásának egy másik lehetőségével élhet, amely egy másik irányba hat és hatol be; saját mélységeibe, az ember-ősök rétegébe és ennél is mélyebben, egészen az Abszolútumig. Az ember tehát kicsinyben - valóban - az egész Mindenség, mikrokozmosz. A megismerés pedig abból áll, hogy saját tudattala-

nunk mélyéről a szellem felhoz valamit, ami mindig is megvolt bennünk, s azt vetítjük ki a világra.

A megismerés mibenlétét legszebben a goethei gondolat világítja meg, amely szerint: ha nem volna a szemünkben valami "napszerű", nem láthatnánk a napot.

Madách Imre őseinek vonatkozásában egy olyan sokgenerációs hátteret lehet valószínűsíteni, amely a szellemi beérkezetttség mellett az igények minőségi növekedésének, az ízlés kifinomodásának vonalán meredeken ívelt felfelé. - Apai oldalon a széles látókör, az akceptáltság, az egyéni vélemény, állásfoglalás biztonsága, belső érvényességének érzete szembetűnő. A korának átlagszintjét - feltehetően - jóval meghaladó olvasottsággal, kiváló szellemi képességekkel rendelkező, de lelkesedni tudással átfűtött, rajongásra is hajló *id. Madách Imre* azonban nem mentes egyfajta kedves férifiú-ságtól, valamint egyéni humortól sem. Megjegyzéseivel, élceivel - valószínűleg - éppoly természetességgel mulattatja magát, a szűkebb baráti körét, s nem egyszer épp a szépnem rovására, amilyen választékos, decens lehetett a családjának és a külvilágnak szóló megjelenése.

Az 1830-ból származó írása - bár nem mutat az életvezetést alapvetően akadályozó tényezőket - a lendületes gesztusok mögött energiataartási problémákat lehet felfedezni, az egyes betűk, betűrészek rövidüléses ábrái pedig a férfias támadóerő szublimálására is utalnak. Az írás egészében egy mozgásosan, a tudatos önvezetéssel még jól

kiegyensúlyozható, de statikusan jelenlevő arány- és ritmuseltolódás figyelhető meg, ami inkább a testi, a fizikai állapot, illetőleg működés ilyen jellegű gondjainak kérdéséveti fel. Csupán érdekességként jegyezném meg, hogy a már Crepieux Jamin és Lombroso által "szívbetegség" jeleként megfigyelt ékezetek, az "i" betűk feletti súlyos, nehézkes pontok jelen vannak az írásban.

Két évvel későbbi írása a növekvő szorongás jeleit mutatja, illetőleg az iram és a testi erő valószínű csökkenését. Két, s csupán fénymásolatban vizsgált levél nem elegendő messzebbmenő következtetések levonására, legkevésbé nem az írásnyomatéknak, mint a fizikai, biológiai energiakifejtés egyik fő mutatójának vizsgálatára, az írás nagy kifejező ereje azonban így is lehetővé tette több lényeges szempont tisztázását.

A grafológiai műhelymunka ismertetése e beszámoló keretei között nem fér el, s még kevésbé kerülhetne kellő megvilágításba.

A néhány kézírásos emlék bemutatásán túl, a technikai részletek iránti érdeklődésnek is szeretnék valamelyest eleget tenni, élve a leírtak érzékletesebb, szemléletesebb alátámasztásának e lehetőségével. Igyekszem legalább néhány szóval ilyen részletekre is kitérni, azzal az előrebocsátott kéréssel,

hogy csupán azok alapján ne kíséreljenek meg – esetleg – más írást is értelmezni. Amikor ugyanis valamilyen jelenségről, esetleg egyetlen betűről esik szó, a velük kapcsolatos tartalmakat nem csupán és kizárólagosan a kiragadott részlet hordozza, végkövetkeztetéshez csak az írás összes jellegzetességeinek egybevetésével, a viszonyvonatkozások teljes feltárása és értelmezése során lehet eljutni.

Visszatérve még nagyon röviden, és anélkül, hogy az írásstílus problémáját érinteném, id. Madách Imre két leveléhez, ebben az írásban szembetűnőbb a "gy" betűk kivitelezése, illetőleg e betűkapcsolatokban megjelenő "y" szárazak.

A messze balra, a múltat jelképező irányba visszanyúló vonalak a női nemmel kapcsolatos, illetőleg a nő szimbolikájával kifejezhető veszélyekkel szembeni, ősi és egyéni állásfoglalás hordozói is. Az ív vonulatában, lendületében, érzékletességében megjelennek a felgyülemlett emóciók, a jelentőség elfogadásával, az odaadás hajlamával szembeni ellenállás, és az élcnél erősebb humor, az "animálisnak" minősített mély belső késztetések – s talán a megsemmisülés érzetének ősi és egyéni döbbenete – elleni

védekezésésként is.

Majthényi Annáról – most szintén csak idevonatkozóan – elmondhatjuk, hogy amennyiben ellentéte a férjének, annyiban annak különös párhuzama is. Ám ami id. Madách Imrénél a szellemi befogadókészség és absztrakciós hajlam, az Méjthényi Annánál a praktikus dolgok előtételezése és – minden külső látszat ellenére – egy erős elfogadtatás iránti igény. Amíg férje már-már túlnőtt a Természeten, a Nagyasszony egymaga akar a Természet és annak sokágú karja is lenni. Így eshetnek meg a valójában passzív nőisége foglyaként vergődő túlkészítéseinek jelét és jellegét magánviselő, férfias határozottságúnak tetsző megnyilvánulásai, innen törnek felszínre Majthényi Anna mind idejében, mind tartalmában váratlan állásfoglalásai és döntései. Szemléleti ingadozásaira az érzelem és az értelem harcanyomja rá bélyegét, s mindkettőt mintha egy láthatatlan akarat, s a mindkét tekintetben nem csekély képesség és erő feszítené még tovább, mintha egyik érv állandóan vétót emelne a másik érv ellen, mintha valamely kétely vagy állítás miatt szükség volna még a bizonyítás többletére.

Az egymást valóban szerethető, sőt egymáshoz valami különös reménytelenséggel is ragaszkodó emberpár olykori konfliktusa nem annyira a tudatos ellentétek összegyeztethetlenségéből adóhatott, mint inkább a mélyebben rejlő motiváltságok "egyezkedésén". A kulturálódás túlzó eszményképző ereje mindkettőjük tudattalan

mintáját megérintette. A férfi már-már egy földöntúli istennő képét vetíti ki társára, a nő vágyai egy minden tekintetben biztonságot teremtő és nyújtó "istenférfi" hatalmi erejébe kapaszkodnának, olyan védettséget, amit, múltból hozott értékrendje szerint a társadalmi rang biztosíthat, mintegy a régvolt ősök vágyott státuszát követelve vissza.

Anna Nagyasszony – úgy tűnik – alapvetően a tudattalan készítményei befolyásoltsága alatt nyúl vissza múltból sejlő fényekért, s ha ez a világosság férjét inkább halványabbra festette, családjáért való törekvéseiben, s különösen Imre fia útjának egyengetésekor, többnyire pozitív világosságot jelentett. Amíg id. Madách Imre gondolatai – magasabbról nézvé a dolgok voltára – ismerheték az elnézés, a megbocsátás, a megbocsátóhatóság derűjét is, Majthényi Anna érzelmvilágában minden halálosan komoly, súlyos, veretes és kétségbeesett igyekvéssel megjelenni, megtestesülni vágyó.

Majthényi Anna vékony vonalú és határozott, telt, befejezett hurkokat szinte csak a középső zónában mutató írása e jelenségekkel is hangsúlyozza a praktikusságot, a hétköznapi élet követelményeinek számontartását, de a "világ dolgaiban" való helyállás, megfelelni akarás szemléletét is. Nagyranőtt "k" betűi a tevékenység, a cselekvés fontosságáról szólnak, a hajló ívek esztétikai érzékről, rajzkészségről, de az alsó zónás meghajlott szárakkal együtt a kiélni nem tudott nőiség árulkodó jegyei közé is tartoznak.

és a' kender len helyét az
aranyat pengve kám.
titásáigén nekér, hol

A bal margó szélesedésében eltávolodás, az írás előrehaladtával feltámadó bizalmatlanság van. A túlzott központosítás mindezt csak megerősíti, csakúgy, mint az akaratról tanúskodó jegyek.

Természetesen, az elmodnottakkal még korántsem alakult ki egész személyiségkép, itt a szülőknek csupán olyan tulajdonságait kerestem, amelyek jegyei, Madách Imre írásával összevetve, valamilyen hasonlóságot,

vagy hatást jeleznek.

Madách Imre első, keltezés nélküli, édesanyjához írt levele, a szó- és mondatírás gyakorlatával már rendelkező, de még a tanult betűformákkal, kötésmóddal gondosan operáló gyermek betűvetését mutatja. A levélpapír a sor és a középzóna magasság tartásának segítőjére bevonalazott. Ezek a segédvonalak is megerősítik azt a feltevést, hogy a levelet, a valóságban is, korai, első írásai egyikének tekinthetjük. Amiért ezen túlmenően érdemes és izgalmas ennél a pár sorból álló híradásnál elidőzni az az, hogy már ekkor, ebben az írásban fellelhetők egyéni jegyek, holott a szándék láthatóan, az iskolás elvárásoknak és a levélírás konvencióinak való megfelelés szinte aggályos igyekezetéről vall.

—Édes jó Mamikám!

Cóholom kezdlet a sok ajándékért. Nagyon
örülök azon napra, mikor Párisba fogom be-
zedet visíkolhatni. Névit, Marit, Nonsit és

Fárit is visíkolom, és márdég leszek visífogadó és szer-
ető. fíjút.

Imre.

E jegyek már a gyermek Madách - korát meghaladó – érettségét bizonyítják, szépérezékre, rajzkészségre utalnak, s az anyai mintákkal és *Osztermann József* házitanító íráseleganciájával kísérletező kisdíák eszményképző, erős hajlamára. A díszítő jelleű kis ívek az érzelmi gyöngédség, a szeretetvágú önkéntelen megjelenítése is. Az írás alsó, az ösztönszférát magábfoglaló zónájában, a lefelé haladó betűszárak, de különösképpen a "g" betűk esetében, egy mindig azonos szinten bekövetkező vonalbizonytalanság, a testi-lelki fejlődés útkeresését és valamiféle biológiai dilemma jelenlétét sejteti.

A későbbiek folyamán, úgy tűnik, épp e pont körül fordul-keletkezik az a betűszár moduláció, amit a költészet iránti hajlam és az "ősök csarnokába lejutás", azaz az intuício jeleként lehetséges értelmezni. Megható, ahogyan a magasba nyúló szárok szálegyenesében az akarat, a figyelem és lelki erő legyőzi a kéz gyakorlatlanságának és gyengességének bizonytalanságát.

1837-ben kezdi meg pesti tanulmányait. Ez év októberéből keltezett, édesanyjához írt levele az érzéseknek olyan finomságát és eleganciáját tükrözi, mintha ez a mindent átszínező líraiság a változáshoz fűzött remények új világát már megteremtette volna. Az átlagember írása csak erős élmények hatására és hosszabb idő elteltével változik meg lényegesen, Madách Imre igen karakteres írásában a változások gyorsabban követik egymást, ami az események szokatlanul mély átéléséről, a kifejezőerő nagyságáról és a megjelenítési képesség sokszínűségéről ad

hírt.

Egy 1838-ból származó, anyai dorgálásra készült válasz szinte "kalligráfiai ihletettségű"; az anyai követelményekhez való alkalmazkodás, a gyermeki gyöngédség és lelkiismeret ellentmondásos szorongásának és jóvátételi igyekezetének kényszeres bizonyossága.

Édes Mamám!

szólóva Néni töltszint

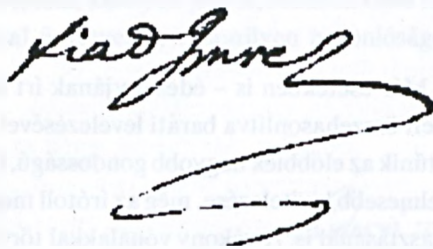
é keted töltszint marab

Már esetekben is – édesanyjának írt leveleit összehasonlítva baráti levelezésével – feltűnik az előbbieknél nagyobb gondosságú, figyelmesebb kivitelezése, még az író toll megválasztásánál is. A vékony vonalakkal törtéző írás, illetőleg az ilyen nyomot létrehozó toll szándékos használatával, az író ember tudattalanul is a világosságot, az egyértelműséget, a gondolatok tisztaságát kívánja hangsúlyozni, ezzel mintegy háttérbe szorítva, netán el is rejtve az intimebb én jelenlétét.

A hangvételnél is oldottabb, sőt szinte teljes kitarulkozást tartalmazó, Lónyay Menyhérthez szóló "tizenéves" írásokban, s majd a későbbi, *Szontagh Pállal* folytatott levelezésből is látható, hogy valójában a lágyabb, az árnyaltabb kivitelezést lehetővé

tévő, a vonalakat mintegy mázoltan létrehozó toll felel meg igazi ízlésének. Grafológiai megfigyelés: ilyen vonalakat festőművészek, illetőleg az érzékletes anyaggal bánni tudók, vagy az anyag érzékletességét közlő ismerő személyek szoktak hagyni írásukban.

1838 december. Az év folyamán jelentős változás történhetett az ifjú Madách életében. Az írás valami hirtelenjött érettséget, nagyobb magabiztosságot, új, kreativitásra utaló jegyeket és a nemi érdeklődés erősödő jeleit mutatja. Az aláírása is megváltozik, az addig anyai mintát hordozó nagy "I" betű átalakul, ez már nem a "fiú" aláírása, hanem az érlelődő férfié.

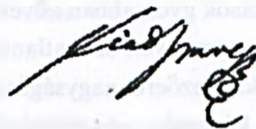
"A kegyetlen sorstól arra vagyok ítélve, hogy semmit se lássak természetes színbe, de minden érzélem szenvedély legyen." – írja Madách Imre egyhelyütt Lónyaynak, majd másutt: "Barátságom irántad indulat."

Nos, e vallomás hitelességét, a szenvedély és indulat jelenlétét igencsak meglevőnek tarthatjuk. Ám míg a Lónyaynak szóló levelekben mintha Majthényi Anna érzelmeinek "halálos komolysága" keresné tárgyát, a Szontaghhoz írtakban az apai intel-

* paráf : a teljes aláírás helyett kézjegy, rövidített név (a Szerk.).

lektus vonzaskörére utaló jegyek is feltűnnek. Úgy gondolom, megkockáztatható az a feltevés, hogy Lónyayval való barátságában Madách Imre édesanyja érzelmi örökségét próbálgatta, illetőleg a nevelés és az anyához való ragaszkodás befolyása alatt, egy Majthényi Annát - önkéntelenül - megjelenítő szerepben hasonult e szélsőségeket bőven kínáló eszményképehez. Ha most még azt is figyelembe vesszük, hogy az igen érzékeny lelkű fiúnál feltehetően magabiztosabb, és társadalmi helyzete folytán is imponáló Lónyay egyfajta apaképmásul is szolgálhatott ebben a kapcsolatban, érthetőnek tűnik az a rajongás, a barátnak és a barátságnak már-már szinte szerelmi extázist idéző felmagasztalása, és az elvesztéstől való túlfokozott félelem, ami a levelek konkrét tartalmának nagy részét is kiteszi.

1840. Madách Imre 17 éves. Írása egy már csaknem kiforrott, sok tekintetben megállapodott férfi stabilitását mutatja. Aláírásában itt jelenik meg a jellegzetes paráf*, aminek grafológiai végkövetkeztetését szeretném a jövőben megvalósítani. Itt csupán annyit róla, hogy a paráf végmozdulata egy nagy írott "E" betűt formál, aminek jobbra öblösödő ívei a későbbiek folyamán ellenkező irányba fordulnak, olykor szögessé válnak, eltűnnek, megjelennek, jelezve az érzetek-képzetek hullámozását, Madách Imrének az intim énjéhez való, azon időszakra érvényes viszonyát és ezzel kapcsolatos állásfoglalását.

S most a felnőtt korról, az életút további szakaszairól pár – általánosabb – olyan gondolat, amiknek grafológiai igazolása részben megvan, illetőleg a további, behatóbb vizsgálat néhány kiindulási szempontját is képezheti.

A felnőtt Madách Imre kézírása a vonzások és vonatkozások végletes sarkítottságának jegyeit viseli magán, de mindezt egy különös egységbe vonva, egy, a köznapi értelemtől eltérő, más minőségű, vagy talán más dimenziójú harmóniába ötvözöten, ami már-már nem is az emberi illetékesség körének képzetét veti fel, hanem a Teremtő vegykonyhájának működési elvét, az élet teljességének mintáját, s így egy teljesnek mondható élet bizonyosságait tárja elénk.

A nagy kifejezőerejű írás összképe jól tükrözi az egyéni létezés statikusnak, s így megváltoztathatatlanak érzett valóságát, és az érdeklődés, a vágyak múltból eredő s jövőbe igykező-szárnyaló, életigenlő dinamizmusát. Madách Imre szeretné úgy élni az életet, ahogyan érzi, szívesen él indíttatásai őszinteségével, de magas etikai és önelvárásai igényének megfelelően képes indulatait, érzelmeit kemény kézzel kormányozni is.

Az intellektus óriási távlatokat átfogó sugara, a realitásérzék, az érzelmi sebezhetőség és az intuitív jelenségeknek – a belső képeknek a külső valóságtól csupán intimitásukban különböző egyenértékűsége – egyaránt megjelennek. Ezek a vonalak és formák a múlt és jövő közt teremtenek állandó, nem szűnő összeköttetést, hogy a közepített álló, a hétköznapi örömet és gond-

ját is megelő ember közvetítésével régvolt idők alakjai és ideái találkozhatnak egy – szintén távoli – jövőképben, s hogy e jövőképben megelevenedő múlt hassa át és tükrözhesse a küzdelmes jelent.

A kozmikus »űr-érzés« talán e végletek belső megtapasztalása során és árán sejlik fel, s ölt mind megélhetőbb formát az érdeklődésben, a tudásvágyban, a gyöngédség kölcsönösségének igényében és az útkeresés feszültségeiben. S mert kozmikus színezetű és méretű e hiányérzet, emberi lehetőségekkel szinte ki sem elégíthető. Minden, ami fontos számára – így a barátság és a szerelem is – talán ebből az érzetből-érzésből, ide utaló asszociációkból nyeri tartósságát, »megszüntethetlenségét«, s azáltal, hogy a külső történetekben – ilymódon – mindig fennmaradt még valami lehetőség. A vágyak erejének és a szemlélet átfogóképességének e találkozásában az események többnyire nem hozzák meg a beérkezés feloldó, a dolgok fényét és értékét kissé mindig megfakító birtoklás teljes bizonyosságát.

Az írással való ismerkedés során egyre inkább erősödött bennem az a feltevés, hogy a Tragédia előtörténete elsődlegesen talán abban a belső küzdelemben keresendő, amit szinte kora gyermek éveitől fogva, saját elmentmondásai kapcsán vívott Madách Imre önmagával, önmaga ellen, önmagáért. Természetesen, a külső hatások jelentőségéből ez a gondolat semmit sem kíván elvenni, azokat éppily meghatározónak tartom, csupán azt szeretném érzékeltetni, hogy Madách Imrénél minden jelentős dolog inkább

belülről indult ki meghatározóan és súlyozottan, persze korántsem az énesség, hanem éppen az »Én« magas minősége folytán. Hogy történéseiben a belső világ jelenik meg először, s a külső személyek és dolgok inkább a kivetítés és a megnyilatkozás eszközeit, a formába öntés mintáját jelentették számára, vagyis többnyire nem az újdonság erejével hatottak rá, hanem inkább az »ismerőség«, a »rokonérzés«, a másokban való önmagára ismerés rácsodálkozását hívták azok elő.

Madách Imre rejtélyes többszólamúságában nem csupán a jövőbe túlzottan előre-fejlődött intellektus és a hermetikus tudományok iránti – adott – vonzalom, illetőleg a – feltehetően mindkét irányú – jelentős tárgyi tudás játszott szerepet, hanem a teljes érzelmi skála maradéktalan kiélésének képessége, valamint a távoli és közeli valóságok észlelésének hasonló együttállása is.

Hogy mennyiben kifejezetten örökletes és mennyiben ősi metasztintú kommunikációs hatások és összhatások alapozták meg és hozták létre Madách Imrének, a szülők tulajdonságaiban már készülődő zsenijét, ez illetékességi és felkészültségi körömen – sajnos – túl esik. Az eddig megismert írások

egymásra utaló jegyei alapján azonban arra lehet következtetni, hogy itt olyan, tudatnak és idegrendszernek áthagyományozott, ősi történésekbe is bepillantathatunk, amiket előző generációk már átéltek, illetőleg hajlam szerint átélhettek volna.

Vágnak nevezi a mai lélektan a tények szirtjén hajótörést szenvedett történések tudatosulását, érzelmi tudatát...

Az idő és a tér különös együttállása folytán Majthényi Anna és id. Madách Imre kölcsönös vonzalmából így válhatott az Utód, a felgyülemlett ősi késztetések és tapasztalások sorsszerű megtestesülésévé, az Ember, az Egyediség – egyéni választásaival – egy teljes életről példát és bizonyágot tevő Madách Imrévé... *Az ember tragédiája* pedig: az összemberi vágy és szorongás feloldásának nagy kísérletévé.

A madáchi üzenetnek, a tudatos szándékon túli kommunikációjával foglalkozva – mivel magamat sajnos nem sorolhatom az irodalomtörténet avatott értői közé – csupán remélni merem, hogy ezzel, a grafológia lehetőségeit még korántsem kimerített, első megközelítéssel is részese lehetek egy szép és nemes ügy szolgálatának.

Tarjányi Eszter

Madách Imre három orvosa

Három időszak, három orvos, három gyógyító teória. A beteg ugyanaz: Madách Imre. A költő, aki minden esetben hitt a gyógyítóban, aki hitt a gyógyulásban és aki hitt a csodában. Már régen eltűnt az a kor és meghalt az a beteg és hol vannak már gyógyítói, mégis fontos, hogy ki volt, kik voltak azok, akik kezelték testét, meggyógyították, vagy csak éppen meghosszabbították életét gyógymódjukkal, gyógyszerükkel vagy egész egyszerűen csak a személyükbe vetett hit által. Akik, még ha nem is mindig használtak, de elkápráztatták egyéniségükkel, és reményt keltettek benne hírnevükkel.

Madách Imrét rendszeresen visszatérő egészségügyi rendellenességei rákényszerítették e különféle módszereket alkalmazó doktorok újdonságainak kipróbálásra. A kényszer, de talán a természettudományos érdeklődése miatt is, szívesen fordult e hírnév szárnyára kapott orvosokhoz.

Az egyik, eddig talán legkevésbé vizsgált terület Madách Imre életrajzában orvosai-

nak pontos megnevezése, orvosi tevékenységüknek és Madáchcsal való kapcsolatuknak a vizsgálata. Noha többek neve is fennmaradt közülük, az alábbiakban három - irodalomtörténeti és művelődéstörténeti szempontból jelentősebb egyéniségnek tűnő - gyógyász eddig kevésbé vizsgált személyét mutatnám be.

A rudnói csodaorvos: Madva Ferenc

»Erősen hiszem, hogy ha két századdal előbb élt volna, ma újabb Faust mondája lenne az irodalomnak - jó tót népünk fantáziájából szöve.«¹

A legnagyobb zavar a rudnói csodalelész esetében van. Nevét *Radó György* Madnaként említi valószínűleg téves adatot átvéve, jelezve azonban a Madva név előfordulását is.² A helyes név valószínűleg a *Madva Ferenc*. Ő volt tehát az a csodaorvos, akit 1843 októberében látogatott meg Madách Imre, és akinek alakját *Szontagh*

*Pál*nak írt levelében így rajzolta meg: "Meg kísértem a csoda embert lefesteni: Magas, sovány, barna, gömbölyű képű vékony orral, szemei átható pillanattal, nagy és keskeny szabású száj, kevés haj; kamanra [?] melly mint egy 30 év vas fogainak nyomdokát viseli, s így vagy tíz évének köszönheti, hogy gazdájának öccse. – a szoba s a pap lak maga igen szegényes. – El mondván torok bajomat, mindjárt köszvényes állapotra ismert benne, mi nagy mértékben meg nyéré számára bizodalमत. – Rendelt szereket: porokat illy címmel: pulveres Privigyenes és decoctumot mellyet gondolom minden patikában megcsinálhatnak mert a füvek külön nevezék."³

Madách leírása pontos, mert szinte meglepően – a Madách kiadásban kérdőjellel jelzett papi sapkát, a kamanrát is beleértve – egyezik vele *Arányi Lajos* leírása, aki 1844-45-ben látogatta meg a rudnói lelkészt, és vizsgálta meg orvosi eljárását: "fesztes figyelmre veszem a plébánost s ezek lőnek észrevételeim: mintegy 55 (voltaképpen 62) éves, magas szikár férfiú, tiszta fekete bársony kamanrával (házi papi sipkával) ...kevésbé hátra konyuló homloka kitűnőleg magas..."⁴

Madách Imre egy későbbi levelében szintén említi a rudnói orvost, akihez lehet, hogy öccse, Pál is ellátogatott.⁵ Ebben a levelében panaszkodik, hogy az orvosságot és a nyugalmat elrendelő kezelés nem sokat segített neki, mégis érdekes Madva személye, aki az 1840-es évek közepének, első felének legnagyobb orvosi szenzációja lehetett, és akiről *Tolnai Vilmos* azt feltételezi, hogy a londoni színben az életelixírét ajánlgató Nyegle

alakját mintázta Madách.⁶ Ki is volt hát ő?

Madva Ferenc 1786. szept. 14-én született Nyitra megyei Skalitz helységben (ma: Skalica, Szlovákia) és 1852. aug. 20 -án halt meg Szucsányban szintén Nyitra megyében (ma: Sucany, Szlovákia), közel orvosi működése színhelyéhez, Rudnóhoz.⁷ 1825-ben került Rudnóra plébánosnak, az anyanyelve szlovák volt, ezen kívül latinul és rosszul németül tudott.⁸ A népszerűsége óriási lehetett. Az ismert személyiség, az orvosi közélet és nyelv kialakításában nagy szerepet játszott *Bugát Pál* szerint: "Hazánk oligarchiája, arisztokráta, első méltóságú theologusai és werbóczyanusai részéről népvándorlás indult Rudnó felé".⁹ Az akkoriban kedvelt író, *Nagy Ignác* az *Életképek*ben felmagasztaló hangú "úti képecskét" írt hozzá való útjáról és a csodálatos orvosról.¹⁰ A *Budapesti Híradó*ban a Budapesti Hírhang rovat pedig így számol be hírnevéről: "Utcáinkon alig látni embert, sokan zöldben laknak, mások fürdőkben mulatnak, sokan pedig Rudnóra utaznak a csodatevő lelkészhez, kinek híre napról napra növekszik. Legközelebb nemzeti színházunk egy pár tagja is oda utazott. Magunk is több beteget ismerünk, kikre már ki volt mondva a halálos ítélet, kiket a rudnói lelkész rövid idő alatt mégis tökéletesen meggyógyított."¹¹

Valószínűtlennek tűnő híresztelések is szárnyra kaptak. Madách Imre anyjának, id. Madách Imrénének, Majthényi Annának írt levelében említi, hogy azt hallotta, hogy a rudnói papot Bécsbe vitték a császárt kúrálni.¹²

Madva működése azonban nemcsak csodát, hanem haragot is kiváltott. Az orvosok veszélyeztetve látták szakmájuk tekintélyét általa. A magyar tudományos közélet ekkor szerveződött, az orvosi gyakorlat hivatalos szabályai is ekkoriban alakultak ki, nem csoda hát, hogy *Bugát Pál* élesen tiltakozott az ellen, hogy Nyitra megye az orvosi képzéssel nem rendelkező plébánosnak megengedte a receptek felírását és így "orvosi diplomával mintegy ellátta".¹³ Bár Madva személyéről tisztelettel beszél, az eljárást veszélyesnek tartja, könnyen visszaélésre adhat alapot, mert a megye, "ha ma egy papot hatalmazott fel orvosságrendelő hatalommal, holnap tán egy vénasszonyra, holnap után pedig plane a hóhérra – kik szinte igen szeretnek kuruzsolgatni – kerülend a sor".¹⁴

A rudnói orvos népszerűségét azonban nem Bugát Pál törte meg, hiszen ekkoriban, az 1840-es évek első felében lehetett a hírneve a legnagyobb. Állítólag Irkutschból,¹⁵ Kamcsatkából és Dél-Amerikából is jöttek hozzá betegek.¹⁶ Jól mutatja ismertségét Kossuth levele is, amelyben Wesselényit kívánta rávenni, hogy megvakulással fenyegető szembetegségét a csodaorvossal próbálja meggyógyíttatni: "Nyitra megyében Rudnón van egy falusi Cathol. pap, csudahírű orvos s valóban méltán csudahírű. Stáhly¹⁷ meglátogató s azon itélettel jött tőlle, hogy úgymond tanulhat tőlle az egész orvosi kar s fiát hozzá vitte gyakorlatra. Az ember nem charlatán, nem valamely új rendszerteremtő, mint a nagyhírű csudaorvosok, irgalmas szerzetesbeli barát, s mint olyan tudó-

mányosan tanult orvos, kinek más orvos felei előtt, elsőse a csudával határos kórimeretben áll; a bámulatig híven mondja el egy kis figyelmes vizsgálat után a beteg baját, symptomáit, okait, s következményeit ... Pénzt senkitől el nem veszen, de élelmi szerket igen; mert számosan feküsznek nálla messze vidéki szegény betegek, kiket gyógyítás alatt táplál. Ezen ember 20 éven át volt a hegyközi vidék szegény lakosainak védangyala ... pár év előtt egy nagyúri gyerek vetődött hozzá, ő meggyógyítá, s azóta országstertéről tódulnak hozzá a betegek és igen kevés jó vissza tőlle vigasztalanul; nem hiteget, nem áltat senkit, de segít, hol már minden orvos mestersége kudarczot vallott. Nem mendemonda után beszélek, hanem positiv tudomásból. Egy sógoromat tüdővérszből gyógyítottá ki; házi asszonyom csaknem egészen elveszté már szemevilágát ... és segített rajta. Fiáthné köszvényes fájdalmak következtében megvakult; a pap meggyógyította, – lát, ép egészségesen; – tudok esetet, hogy egy vakon születettnek, tudok másat, hogy egy 15 év óta vaknak visszaadá szemevilágát, nem operatió, hanem belső gyógyítás által stb., általában légkedvenczebb gyógyítása a belbajok hatásából eredett szemnyavalyák; – mondja, hogy nem ismer istenibb éldeletet, mintha vaknak világot adhat. – Barátom! Kérlek Istenre, kényszerítlek a hon s barátság szent nevére: ülj kocsira s vitesd magadat bármi lassan, bármi bajosan ez emberhez; ő ... talán hogy visszaadja hajdoni erődöt, épségedet házadnak, hazádnak s nekünk szerető barátaidnak; ha nem képes – nem fog áltatni."¹⁸ Wesselényi válaszeve-

lében megígérte Kossuthnak, hogy minden orvosokban való csalódásai ellenére amint "állapotom s jelesen lábom, annyira javul, hogy utazásra képes leszek ... lehet, hogy Rudnóra is elmegyek."¹⁹ Pár nap múlva pedig megírta Kossuthnak, hogy egy ismerőst megkérte, menjen el helyette Rudnóra és érdeklődjön meg, vajon bajára tudna-e megoldást a lelkész. Levelezéséből úgy látszik, Wesselényi mégsem ment el. Ennek oka lehetett talán, hogy hiába küldte el érdeklődő követét. Madva ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a gyógyulást keresővel személyesen találkozzon és a szemébe nézhessen, mintha ebben rejlett volna orvosi ereje, hiszen első ránézésre döntött az orvosságról, többnyire meg sem hallgatta a beteget. Az a hír terjedt el róla, hogy a szemből olvassa ki a beteg panaszát.²⁰

Arányi Lajos a későbbi neves kórboncnok 1846-ban könyvet adott ki a rudnói lelkész orvoslásainak leírásával. Véleményének végső kicsengése nem kedvező: nem használ, de nem is árt az elhíresült csodaorvos.²¹ Arányi bírálata valószínűleg döntő lehetett Madva hírnevének csökkenésében, hiszen alig egy év múlva, 1847-ben *Jókai Mór* az *Életképekben* már így írt: "Pár év előtt mekkora zajt ütött a rudnói csodalelkész! a lapok nem restellették telekürtölni vele a félvilágot, gyógyított, remekelt, csudákat vitt véghez, imádtatott ... és mi lett belőle? ki tud róla valamit?"²²

Bár a hírek róla hamar elhallgattak, emléke azért mégis sokáig élhetett. *Arany János* 1855-ben írt versében (Népevelés) említi "Rudna"-t, 1895-ben pedig síremléket

emeltek neki.²³ A nép között a csodaorvos emléke még a századfordulón is élt, "az általa készített rudnói pilulát és haj kenőcsöt pedig még most is (1902-ben) árulják a felvidéki gyógyszerházak legnagyobb részében."²⁴

A rudnói csodaorvos praxisa azonban nemcsak Arányi könyve miatt eshetett vissza. *Csippék János* Rudnó környékén, a nagytopolcsányi gyógyszerházban volt patikus akkor, amikor Madva emlékezete még élénken élt. Szerinte a lelkész még hat évig folytatta gyógyító tevékenységét Arányi könyvének megjelenése után, csak kisebb körben, kevesebb hírveréssel, mert betegeskedése miatt önként vonult vissza a több munkától.²⁵ Csippék Madva gyógymódjáról is érdekességeket árult el, hiszen ő még kapott az általa rendelt receptekből. Véleménye szerint: "Méltatlanul vádolták ... kapkodással és irracionális rendeléssel, mert receptjei a maguk idejében feltétlenül korszerűek voltak."²⁶

Ez a korszerűség azonban a korábbi orvostudomány eljárásaival is párosult. A gyógyszerész szerint ugyanis "egyik-másik receptjében olyan anyagok is találhatóak, a melyekről a modern farmakológia lemondott s mai kor gyermeke mosolyog felettük, de ne felejtjük viszont, hogy Madva még a XVIII.-ik század tudományában nőtt fel, mikor a szerek természetfeletti hatásában való hit még erős volt. Ez magyarázza, hogy pl. az 'Unguentum Rudnense'-ben a számpata alkatrésznek is hely jutott."²⁷

Vajon Madách is szedett patareszeléket? Mi is lehet hát az a levelében említett "Pulveres Privigyenses"?

Arányi Lajos könyvében többféle Madva által rendelt szer receptjét ismerteti, köztük azt is – a privigyeci port –, amit Madách is kapott:

"Pulvis. privid.
Rp.Calomel
Sulf.auri antim. aa grB
Opii grB
pulv.rad.liqu.gr.10
M.D.P.dosi"27

A recept szerint tehát Madách Imre nem szedett számárpata reszeléket,²⁹ mégsem használt köszvényének a rudnói pap gyógyszerre. Bajját inkább gyógyfürdőkkel igyekezett hát gyógyítani...

Írók, költők orvosa: Kovács Sebestény Endre

*"...te barátom, nem léssz oldalamnál
Mindig, s ha orvost lenék is bajomnak,
Orvosbarátot, mint nekem te voltál.
Alig hiszem, s oly bensőt, hűt, soha!"³⁰*

Deák Ferenc homeopata orvosa *Argenti Döme* volt, akinek a könyvét Madách is olvasta, allopatikusan gyógyító orvosa pedig Kovács Sebestény Endre (1814-1878); ez az írók körében is népszerűvé vált orvos. Hogy a doktor mikor került először kapcsolatba Madách Imrével, nem tudható pontosan. Madách anyja, fia haldoklását látva hívta Pestről,³¹ de minden bizonnyal korábban is találkoztak már. Nem valószínű, hogy ismer-

etlenül hívták volna a haldoklóhoz. Kovács Sebestény Endre lehetett az a pesti orvos, aki Madáchot az 1861. évi országgyűlésen Pesten kezelte, aki leveleiben Kovácsként szerepel.

Az 1861-es országgyűlés előtt újra jelentkeztek Madách Imrénél a megszokott köszvényes panaszok. Április 29-én kelt levelében írta *Madách Károlynak*, hogy "...igen ebül voltam köszvényben, de Kovács nagyon korán érte, s bár minden előjel úgy volt, mint máskor mikor holnapokig feküdtem, valami 2 héti házi áristommal reménylen ki szabadúlok a bajból."³² Május 8-án azonban már jobban volt, és orvosa engedélyével elment a felirati és a határozati párt között zajló országgyűlési vitára.³³ Május 29-én kelt, édesanyjához írt levelében pedig már sikeréről számol be, amelyet felszólalásával aratott. Beszéde és a vele járó izgalom azonban megviselte akkor már egyre gyengülő egészségét. "Egészségemnek az igaz egy kicsit ártott amennyire bizony az izgatottságtól a szívverés erősebb lett, de Kovácsnak is olly öröme volt a sikerben, hogy azért meg bocsájtott, meg parancsolta, hogy két napig ne mennek ülésbe s csillapító cseppeket szedjek s minden jó lesz".³⁴ Valószínűleg azonban már korábban is ismerték egymást, nem az 1861-es országgyűlés volt első találkozásuk ideje és helyszíne, hiszen ebben az édesanyjához írt levelében nem mutatja be a pesti orvost, hanem Kovácsként – régi ismerősként – említi.

Talán Kovács Sebestény Endre volt az első igazán felkapott képzett orvosa e kor-

nak, aki nem pusztán ideiglenes sikert aratott, mint a korábban elhíresült és gyakran képzetlen csodaorvosok. A *Vasárnapi Újság* 1856-ban arcképpel együtt mutatta be, megjegyezve, hogy "jelenleg nem csak Pestnek, hanem egész magyar hazánknak egy leghírhedettebb orvosa és sebésztudora ..., aki a főváros főbb rangú világának is kéréselt és kedves orvosa".³⁵

Az első feltehetően jól megfizetett, drága – mai kifejezéssel élve – sztárorvosa lehetett ennek a kornak, aki akkora vagyont hagyott maga után "milyenre nem volt példa a magyar orvosok között, s külföldi orvosi tekintélyek sorában is ritkán".³⁶

Kovács Sebestény Endre mindezt úgy érte el, hogy mentes volt a korabeli – és nem csak a képzetlen csodaorvosok által művelt –, ma a természetgyógyászat körébe sorolható eljárásoktól. Tekintélyét nem a gyógyítás körébe tartozó divatoknak, sem a pár szerencsés eset utáni hírverésnek köszönhette, hanem sebészi ügyességének. Ez ebben a korszakban ritkaságnak számíthatott, hiszen ekkor még nem utasította el az új módszerekkel kísérletezők táborát az orvostársadalom olyan élesen, mint manapság. Nem tette tönkre orvosi tekintélyét az, aki homeopátiával, delejezéssel foglalkozott, vagy a vízgyógyászatot alkalmazta, sőt éppen hírnevét alapozhatta meg általa. Az orvosi közélet egyik szervezője, Bugát Pál fordította le pl. először Hahnemann Organonját magyarra. Egy másik elismert orvos, *Gárdos János* pedig a delejes gyógyítás híve volt, aki nemcsak a homeopátiáért rajongó *Vörösmarty Mihály* t kezelte, hanem ő vette rá a későbbi-

ekben a legnagyobb magyarországi spiritista médiummá lett *Vay Adelmát* is a médiumisztikus írásra.

Az új módszerek háttérében az a változás állt, amely az orvostudományban a XVIII. sz. második felétől indult, és ami hazánkban a múlt század közepére már erősen érzékelhetővé vált. Az átalakulás kezdete a felvilágosodással jelölhető meg, amely az orvostudományban a korábbinál fokozottabban szétválasztotta a tapasztalati és az elméleti módszer korábban még többé-kevésbé összhangban érzett egységét. A múlt század negyvenes éveiben már egyértelműen érezhetővé vált hazánkban is az orvostudomány elszakadása a spekulatív tudományoktól, a vallástól és a filozófiától. A korabeli orvosok legalábbis ekkor figyeltek fel erre. "Az eddigi rendszerek ... elméletei, ámbar a legellenkezőbbek, mégis abban megegyeztek, hogy csalfa állítmények szövéséből alakultak és eképpen az őszinte orvosok a gyakorlatban empiricus gyógymódot kénytelenítenének követni, melly nekik ugyan sokféle a tapasztalatból elvont ... szabályt nyújtott, de a nélkül, hogy ezek valamely rendszerrel egyesíthettek volna. Az elmélet a gyakorlattal való egyesítési törekvések sikertelenek voltak."³⁷

Volt, aki józanul tudomásul vette, volt, aki sajnálkozott miatta, mint Arányi Lajos, aki szerint "bizonyos idő óta némi vallási hidegség, sőt még holmi bölcészeti iszony is bontakozik a gyógyászságban, visszatorlaltik az elmélkedés (speculatio), s csupán az empirismus (tapasztalhatóság) tág s kényelmes országútján történik renyhe ledérséggel

a pályázat.”³⁸

Voltak aztán, akik régi elképzelések felújításával kísérelték meg az elméletet és a tapasztalatot új egységbe hozni. Ők – ma a természetgyógyászat körébe sorolt – deduktív megközelítésű, hajdani okkult nézeteket is szívesen felújító, felhasználó, a rész helyett az organizmus egységére hangsúlyt tevő spekulatív módszereket alkalmaztak, amelyek élénkebben őrizték a valláshoz és a bölcsülethez való eredeti rokonságukat.

Első jelei Magyarországon ezeknek az eljárásoknak az 1810-es, 1820-as években jelentek meg, a negyvenes évektől kezdve pedig egyre nagyobb divattá váltak. A delejés, vagyis a mesmerizmus, a homeopátia, a később induló és a homeopátiához gyakran kötődő hydropátia, sőt a Madách Imre által is tanulmányozott frenológia ekkoriban vált szélesebb körben üzött, felkapott orvoslási, megfigyelési módszerre. Ebben az időszakban ezeket tartották korszerűnek, reménykeltő eljárásoknak. Népszerűségüket elősegítette az is, hogy az orvosi képesítéssel nem rendelkező laikusok számára ez még érthető és valószínűleg érdekesebb is volt, mint az ekkor már kialakult szakszavakkal, az organizmus egésze helyett egyes betegségekre és testrészekre specializálódott orvosi szakterület. Kovács Sebestény Endre ebben a korban, amikor delejes orvosok, homeopáták sikereitől zengett a napi sajtó, amikor a Grafenbergbe vándoroltak a betegek – ahogy Abellino Jókai regényében –, hogy az osztrák csodagyógyító Priessnitz (1799-1851) hidegvizes kúráját alkalmazzák, amikor csodálatos gyógyulások híréből zengett

az ország, vált a legnépszerűbb orvossá, úgy, hogy “nem sodortatta el magát az orvostudományban oly gyakran fellépő divatáramlatok által”.³⁹

Kovács Sebestény Endre “allopatha” volt, vagyis a hagyományos orvoslás híve maradt, nem kísérletezett hát a kedvelt homeopátiás gyógymóddal, elismerte, mégsem gyakorolta a delejést, vagy más néven a magnetizmust. Jókaiéknál az 1850-es évek első felében különféle betegségek jelentek, akkor amikor gyakran üzött szórakozás volt az asztaltáncoltatás. “Dr. Kovács Sebestény Endre volt a házi orvosom; régi jó barátom és rokonom. Mikor megtudta, hogy én családotul az asztaltáncoltatással foglalkozom, tudós emberhez illő haragba jött és lehordott mindanyiunkat keményen: ‘Hisz ez a bajtoknak kútfeje’. Aztán megmagyarázta komolyan és szakértően, hogy az emberi magnetizmus valóban létező erő, s azzal különösen adományozva vannak mindazok, a kiknek hivatásuk az idegekkel dolgozni: költők, színészek, festők; de ezzel a magnetizmussal visszaélni, azt másra elpazarolni, mint hivatásunk teljesítésére, éppen olyan természetellen, mint az éltető ösztönök perverz irányzata”.⁴⁰

Ebben a légkörben vált hát az egyik legnépszerűbb, a legkiterjedtebb praxisú magyar orvossá,⁴¹ mégpedig hagyományos gyógymóddal. Bár háziorként is tevékenykedett, legnagyobb sikereit sebészként aratta, 1849-től haláláig a Rókus kórház I. Sebészeti Osztályának főorvosa volt. Sérves és orrműtéteiről válhatott híressé. Részt vett az orvosi közélet szervezésében is, ala-

pító tagja volt a Természettudományi Társulatnak. Persze ehhez a nagy sikerhez neki is a szerencse segítsége kellett, a közvélemény ekkor őt is csodálatosnak kellett tartsa: "Tudományánál egyedül szerencséje versenyzett úgy, hogy a legváratlanabb gyógyításokat és legsikerültebb műtéteket teljesítvén, nevéhez varázsszerű nimbusz kapcsolódott, mely delejes hatásánál fogva bizonyos gyógyerővel hatott azokra, kik kórállapotjukban hozzá fordultak."⁴²

Kovács Sebestény Endre azonban nemcsak *Deák Ferenc* és *Jókai Mór* háziorvosa volt, hanem kezelte *Garay Jánost*, valószínűleg *Vörösmarty Mihályt* és talán *Bajzát* is,⁴³ ő operálta ki *Aranynak* az epekövét, ő segédkezett *Tompa Mihály* gyógyításában, ő küldte *Vajda Jánost* Marienbadba. "Folytonos összeköttetésben élt a közélet és irodalom embereivel és vendégszerető házában majdnem hetenkint találkoztak *Horváth Mihály*, *Székács József*, *Tóth Lőrinc*."⁴⁴

A nemzetközi hírnő felfedező:

Péczy Ignác

"Ő ... egy meglepő fölfedezést tőn, egy új eszmét mondott ki, melyre nézve ha észleletei és tapasztalatai állanak és számtani bizonyossággal bírnak, akkor az összes orvostudomány nagy változásnak néz elébe; igen sok rejtély és két ezer éve talált mysteriumok kulcsa leendő a szaktudósok és a gyakorló orvosok körében."⁴⁵

A csodaorvosoktól a rudnói csodalelkezésben való csalódása ellenére sem ment el a kedve *Madách Imrének*, hiszen a sógora,

Huszár Sándor ajánlására megkereste a hatvanas években Egerváron csodaorvosnak elhíresült, akkor még orvosi képesítéssel sem rendelkező *Péczy Ignácot* (1826-?).⁴⁶

Madách "bár eleinte idegenkedéssel viseltetett e különködő, különleges gyógy mód szerint orvosló doktor iránt, mégis - nagyrészt aggodó s minden reménysugárba kétségbeesetten kapaszkodó édesanyjának biztatására - mind gyakrabban kereste fel, ha tette személyesen, ha nem írásban *Péczyt*, sőt később a súlyos betegek sajátos makacs bizalmával fordult feléje és gyógyulást várt tőle."⁴⁷

Péczy különleges gyógymódja pedig a manapság újra felfedezett íriszdiagnosztika (iridológia), amely benne ünnepli a módszer feltalálóját. Ez a szem szivárványhártyáján található elszíneződésekből, foltokból von le az egyén egészségi állapotára vonatkozó következtetéseket.⁴⁸

Felfedezése egy 1838 tájékan történt esetre megy vissza, amikor *Péczy* eltörte egy bagoly lábát, amelynek a szemében ugyanabban a pillanatban vérömlenyt, majd később egy tartósan megmaradó barna foltot figyelt meg. Aztán "midőn még 'csoda doktornak nevezték' s annak szerette tartani a laicus tömeg, egy ízben idegbetegségbe esett és megmagyarázhatatlan iszonyodást érzett az emberi szemek iránt. Egyszer történetesen egy úri ember nyitott be hozzá, ki vel háttal fordulva beszélni udvariatlanságnak gondolván, fölemelte a szeméit, melyek véletlenül az idegen szemével találkoznak. E perczen furcsa delejes remegés fogta el *Péczynek* egész valóját."⁴⁹ A bagollyal

történt régi emlék ekkor intuíciónszerű hirtelenséggel felidéződött benne. A szem szivárványhártyájának vizsgálati célra való felhasználásának gondolata innen eredt. Péczely ezt aztán később számos megfigyeléssel tette tudományosabbá és alkalmazhatóvá. Persze elképzelései közül sok kissé szokatlanul merésznek tűnhetett már akkoriban is. Nemcsak a szem foltjaiból szűrte le ugyanis a véleményét, hanem a szivárványhártya színét is meghatározónak tartotta. Szerinte a kék szem az, amely az egészséges állapotot jelenti, mivel minden gyermek kék szemmel születik és a színváltozások már ettől az állapottól való eltérést, a szervezet harmóniájának kisebb-nagyobb mértékű felborulását jelzi.⁵⁰ Péczely ehhez az önálló diagnosztikai módszerhez, a homeopatikus eljárást társította és szinte háziorvosává válhatott a Madách-családnak, hiszen még 1908-ban, *Madách Aladár* halálakor is tevékenykedett, amikor pedig már 82 éves volt.⁵¹ Egyike volt az olyan magyar orvosoknak, akiket a külföld is számontart felfedezése miatt.⁵²

Valószínűleg 1862 után ismerkedhetett össze a költő és a csodaorvos, hiszen csak ekkor alapította meg Péczely a hírnevét azzal, hogy kigyógyított egy hajdút Egerváron betegségből. "A hajdú jobban lett, minek híre eszeveszett gyorsasággal terjedett el a vidéken, s azután jöttek hozzája vakok, sánták, siketnémák és mindennemű kétségbeesett betegek, s ő fényes sikerrel és roppant szerencsével gyógyított, úgy, hogy Egervár búcsúhellyé lőn, s őt mindenki 'csudadoktor' tartotta."⁵³

Ekkor még nem rendelkezett orvosi képzettséggel, sógorának, *Gulyás János* (?-1876) hasonszenvi orvosnak homeopatikus szereit használta.⁵⁴ Különleges módszerének híre csak ezután terjedhetett el. "Kiolvasta ő a szemcsillag foltjaiból a betegnek minden baját, annak előzményeit, persze nagy része volt ebben a beteg autoszugesztíójának is. Híre járt, hogy egész gyűjteménye van mankókból, melyeket a szerencsésen gyógyult betegek hagytak emlékül nála."⁵⁵

A rudnói csodaorvos feltűnése óta azonban már megszilárdultak az orvoslás szabályai, ezért őt képesítés hiányában a megyei főorvos eltiltotta a gyógyítástól. Péczely ezért elvégezte az orvosegyetemet. 1868-ban kapott diplomát. A fővárosban telepedett le és Szinnyei szerint "hírnévre tett szert és keresett orvossá lett". Persze erről már Madách nem tudhatott, hiszen őt Péczely még laikusként kezelte.

Ifj. Balogh Károly – Madách Imre unokaöccse, aki Madách Imre fiával, Aladárral nevelkedett együtt – találkozott a csodaorvossal. "A hatalmas nagy, mély tekintetű, fekete, próféta szakállú Péczely új reményt csepegtetett a betegbe s véle anyjának bánatos szívébe is."⁵⁶

A kúráról, amellyel Madách Imrét kezelte, a Péczely-féle homeopatikus gyógyítás módszeréről is érdekességeket árul el Balogh Károly "A kúra ... rendszerint hosszadalmas volt. Eleinte progresszive 2-3-4 golyócska, naponkint háromszor, akkor aztán visszafelé 3, 3, 2(1). Eleinte súlyosbodni fogtak a tünetek, de fokozatosan jó majd a javulás is."⁵⁷

Ő számol be arról is, hogy Péczely Madách Imre sógorának, *Huszár Sándor* anyagi támogatásának segítségével tudta orvosi diplomáját megszerezni: "Így folytatta Péczely a mesterségét egy darabig; de aztán vétót mondtak a hivatásos doktorok, s meg kellett a diplomát szereznie. Pénze azonban nem volt. De volt Huszár Sándornak, s volt jó szíve hozzá."⁵⁸ Ennek az állításának azonban ellentmond a Hajnal Album, amely szerint Péczely "feljött Pestre, s 36 éves korában beiratta magát orvosnövendéknek. Pénze nem volt; de a 'csodadoktor' a fővárosban is oly szerencsét csinált, hogy becsületes keresményéből legalább tizenkét szegényebb sorsú ifjabb társának tette lehetővé, hogy az orvosi tudományokat bevégezhessék."⁵⁹ Lehet, hogy az egyébként nem túlzottan vagyonos Huszár Sándor csak a kezdeti felköltözésben segítette.

Balogh Károly szerint a "szemdiagnózis ... nem csinált iskolát. Nem beszél most már a csodadoktorról senki."⁶⁰ Noha akkoriban, mikor Madách Imre unokaöccse az emlékezéseit írta – 1912-ben – lehet, hogy alig lehetett már hallani az íriszdiagnosztikáról, manapság az újra felkapott, nemzetközileg is művelt természetgyógyászati módszerré vált,⁶¹ amely alapítójaként tiszteli Péczelyt. Jelenleg róla elnevezett, Péczely Ignác Íriszközpont⁶² működik Budapesten az alternatív orvoslási módszerek szervezőjeként.

A csodaorvos ehhez az önálló diagnosztikai módszeréhez a homeopatikus eljárást társította. A homeopátia elve a "similis similibus curantur" a betegség tünetéhez hasonló hatást kiváltó gyógyszer használatát tette fő

gyógyeszközzé. Ehhez járult még a másik alapelv, amely szerint a gyógyszerek hatása annál nagyobb, minél kisebb adagban használják, hiszen a gyógyszerek elsősorban nem az anyaguk miatt hatnak, hanem a bennük levő immateriális erők következtében, amelyek az életerő serkentését szolgálják. Ez az elv lehet, hogy első hallásra sarlatánságnak tűnik, de a megítélése igen változó lehet. *Noszlopi László* szerint Paracelsusnak "sokat köszönhet a homeopathia. Ez az irány nem volt mentes eredetileg okkult és asztrológiai meggondolástól, de ma már megszűnt 'titkos tudomány' lenni és szakszerűnek tekinthető orvosi felfogássá vált."⁶³ *Antall József*nek a magyarországi homeopátiát feldolgozó tanulmánya azonban a gyors elavulását és tudománytalanságát hangsúlyozta ki, mindamellett, hogy felhívja a figyelmet Hahnemann tanításának nagy hazai történeti jelentőségére.⁶⁴ Valóban fontos lehetett hazánkban ez az orvoslási mód. Politikai jelentősége is lehetett, hiszen Vörösmarty így írt róla Kölcseynek 1838-ban, feltehetőleg a felső hatalomra panaszolkodván: "Maga az orvostudomány sem eléggé szent, hogy istentelen kezeik súlyát ne érezze; folyóiratokban a homocopathiáról szólni sem szabad."⁶⁵ A hasonszenvi gyógymód hazai népszerűségét talán ez is magyarázhatja.

A homeopátia orvosi szempontú megítélése még ma sem egyértelmű, bár – ahogy az íriszdiagnosztika is – mintha újra felvirágzóban lenne. A múlt században azonban orvosilag sokszor csak a későbbiekben igazolt életrendi, táplálkozástani előírásai által nagy hatékonyságot érhetett el. – Madách

Imrét is érdekelhette, hiszen könyvtárában megtalálható volt *Argenti Döme* népszerű homeopatikus könyve, amelyben – bizonyítékaul a figyelmes tanulmányozásnak – még Madách bejegyzései is fellelhetőek.⁶⁶

Jegyzetek

1. Csippék János: *Emlékezés a rudnói papra*, Gyógyszerészeti Közlöny, 1902. nov. 23. 27.sz. és nov. 30. 48.sz., 790.l. 2. Radó György: *Madách Imre. Életrajzi krónika*, Salgótarján, 1987. 91. l.; A feltehetően helytelen *Madna* nevet Balogh Károly könyvéből vehette át Radó György (Balogh Károly: *Madách az ember és a költő*, Bp., 1934. 391.). Wurzbach lexikona szerint (Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, 1867., XVI. Band.), amely talán a legbiztosabb forrás, *Madva Ferenc* néven szerepel. E néven szerepel Arányi Lajos könyvében is (Arányi Lajos: *Rudnó és lelkesze 1844 és 1845-ben és még valami többi közt a mai magyar zsidó is*, Pest, 1846.). Más variációk is találhatóak még. Nagy Ignác úti képecskéjében *Mada Ferenc* néven említi (Nagy Ignác: *A rudnói csoda*, Életképek, II. félev. júl. 17. 3.sz. 84.l.), Nagy Ivánnál *Madva József* található (Nagy Ivan: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pest, 1860. VII. k. 234.l.), Bugát Pál pedig *Madva Pálnak* nevezte a rudnói csodaorvost (Bugát Pál: *A pesti Rókuskórház gyakorlató orvostanintézetébe való átalakítása*, in: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pesten tartott Második Naggyűlésének Munkálatai*, Pest, 1842. 17.l.). Gortvay Györgynél pedig *Madra Ferenc*ként jelenik meg (Gortvay György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története I.*, Bp., 1953. 64.l.). 3. Madách Imre levele Szontagh Pálhoz, 1843.okt.31., in: M.I.Ö.M., sajtó alá rend., bev., jegyz. Halász Gábor, Bp., 1942., II.k. 953.l. 4. Arányi Lajos i.m. 21.l. 5. Szontagh Pálhoz 1844. jan. 1-én írt levelében említi: "A dekorációk ma mentek Rudnóra Pali sokszori mellfájása végett. - Nekem eddig a Privigyeyi porok láthatólag nem használtak...", in: M.I.Ö.M. i.m. II.k. 960.l. 6. Tolnai Vilmos: *Arany "Népnevelés"*

című költeménye, It, 1914. 317.l. 7. Wurzbach i.m.; *Oesterreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, V. Band, Wien, 1972. 8. Tóth Béla: *Kuruzslók*, in: U.ő.: *Magyar ritkaságok*, Bp., 1899. 201.l. 9. Idézi: Gortvay i.m. 64.l. (az általa megadott helyen, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók második, 1842. évi naggyűlésének munkálatai között nem találtam idézetének lelőhelyét.) 10. Nagy Ignác: *A rudnói csoda*, Életképek, 1844. júl. 17. II. félev. 3.sz. 81-86.l. 11. Budapesti Híradó, 1844. júl. 23. 13.sz. 57.l. (A Budapesti Hirharang rovatot ekkoriban Nagy Ignác írta.) 12. Madách Imre levele id. Madách Imréhez, 1844.febr.24., in: Majthényi Anna levelezése, szerk. Andor Csaba, 264.l. (A Madách-könyvtár Uj-folyamának 2.kötetként áll megjelenés alatt.) 13. Bugát i.m. 17.l. 14. Bugát i.m. 18.l. 15. Kelecsény József, Vahot Imre: *Nyitra jelen állapota*, in: Kubinyi Ferenc - Vahot Imre (szerk.): *Magyar- és Erdélyország képekben*, 4.k., Pest, 1854. 24.l. 16. Csippék i.m. 789.l. 17. Stáhly Ignác (1787-1849) ekkor országos főorvos. Arányi (i.m.) szerint Stáhly Rudnóra látogatása csak szóbeszéd. Madvát erről kérdezve azt válaszolta, hogy "azon nagyobbféle urak mind incognito utaznak s úgy a manó sem ismer rájuk." (49.l.) 18. Kossuth levele Wesselényihez, 1844. máj. 15., in: Kardos Samu. Bárány Wesselényi Miklós élete és munkái, Bp., 1905. II. k. 148-149.l. 19. Wesselényi levele Kossuthoz 1844.júl.l., Történelmi Tár, 1903. 72.l. 20. Arányi (i.m.) cáfolja ezt a híresztelést (205.l., 211.l.) 21. "Tiszteljük tehát a rudnói lelkeszben a jeles értelmű férfiút, a nélkül, hogy benne valaha az alapos orvost keressük." (Arányi i.m., 224.l.) 22. Jókai Mór: *Mi hír Budán?* (Életképek, 1847. nov.7.), in: J.M.Ö.M. Cikkek és beszédek, I.k., Bp., 1965., 366.l. 23. V.ö. Steffel Ede: *A magyar Kneipp*, Nyitrai megyei Szemle, 1895.júl.7. 52.sz., 6.l. 24. Szalay Pál: *A nyitrai rudnói csodadoktor*, Gyógyszerészeti Közlöny, 1902.okt.26., 43.sz. 707.l. 25. Csippék i.m. 771.l. 26. Csippék i.m. 772.l. 27. Csippék i.m. 772-773.l. 28. Arányi i.m. 217.l.; Csippék (i.m. 772.l.) szerint azonban Arányi leírása nem egyezik az ő birtokában lévő receptekkel. 29. A kalomel máig használt higanyvegyület (Hg2Cl2) (Kempfer, Kurt: *A gyógyszerek története*, Bp., 1984., 232.l.), a "Sulf. auri antim" összetétele miatt emlékeztet az antimon pentaszulfid (Stibium sulfa-

ratum aurenticum) hurutos köhögések elleni, mára már elavult köptetőre (Kempler i.m. 64.l.) A recept ópiumot is tartalmaz. Tóth Béla szerint (i.m. 203.l.) is a privigyeci por kalomel és ópium keveréke volt. Az általa említett "rudnai kenőcs" viszont "fa-olaj és lópatarszelék összetimporálása" A recept pontos meghatározása azonban gyógyszerész szakembert igényelne. 30. Garay János: *Dr. Kovács Sebestény Endréhez*, in. G.J.O.M., 2.k. Bp., 1886. 13.l. 31. (legifj.) Balogh Károly: *Madách az ember és a költő*, Bp., 1934., 228.l. 32. Kerényi Ferenc: *Madách Imre ismeretlen levelei*, Itk 1968. 234.l. 33. V.ö. máj. 8-án Madách Károlyhoz írt levelét, in. Kerényi i.m. 235.l. 34. Madách Imre levele édesanyjának 1861.máj.29., in. M.I.O.M. i.m. 919.l. 35. Vasárnapi Ujság, 1856. dec.14. 50.sz. 36. Vasárnapi Ujság, 1878.máj.26. 21.sz. 37. Adler Herman: *A gyógytani rendszerek Paracelsustól korunkig*, Pest 1846. 10.l. 38. Arányi i.m. 10.l. 39. Dr. Rózsay József: *Emlébeszéd néhai Dr. Kovács Sebestény Endre fölött*, in. *Értekezések a természettudományok köréből*, 9.k. Bp., 1880. 40. Jókai Mór: *Astral-szellemek*, in. Jókai Mór Hátrahagyott művei 2.k., *Túl a láthatáron*, Bp., 1912., 69.l. 41. Vasárnapi Ujság, 1878.máj.26. 21.sz. 42. Sarkady István (szerk.), *Hajnal Album*, Bécs, 1867, 145.l. 43. V.ö. Dr. Rózsay József i.m. 12.l. 44. Dr. Rózsay i.m. 13.l. 45. Sarkady István (szerk.): *Hajnal Arczképekkel és életerajzokkal díszített Album*, Bp., 1873. 186.l. 46. V.ö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* X. k.Bp., 1905. Péczely Madách Aladár halálakor 1908-ban élt. Budapest címjegyzékében még 1910-ben is szerepel a neve és a címe (IV.ker. Magyar u. 30.) 1914-ben azonban már nem. 47. (legifj.) Balogh Károly i.m. (1934) 217.l. 48. V.ö. Péczely erre vonatkozó könyveit (*A szívárványhártyáról*, Bp., 1873; *Az idült betegségek. Útmutatás a szemekből kórisme tanulmányozásához*, Bp., 1880.; *Die Augendiagnose*, Tübingen, 1887.) 49. Sarkady (1873)

i.m. 186.l. 50. Péczely Ignác: *Az idült betegségek. Útmutatás a szemekből kórisme tanulmányozásához*, Bp. 1880., 46-48.l. 51. V.ö. Huszár: *Madách Aladár* 1848-1908, Losonci Ujság 1908.júl.30. 31.sz.: Madách Aladár "gyakran kereste fel Péczelit(!), aki azt jósolta neki, hogy januárban fog meghalni. Halála előtt 2-3 nappal keserű humorral jegyezte meg: 'No ugyan fel fog sülni Péczeli, ha én most meghalok'". 52. V.ö. *Brochkaus Encyklopadie*, Wiesbaden, 1967., Augendiagnose címszó. 53. Sarkady (1873.) i.m. 54. V.ö. Szinnyei i.m. 55. (ifj.) Balogh Károly gyermekkori emlékei, 1993., szerk. Andor Csaba, 191.l. (A Madách-könyvtár Új folyamának I. köteteként áll megjelenés alatt). 56. (ifj. Balogh Károly (1993) i.m. 192.l. 57. (ifj.) Balogh Károly (1993) i.m. 191-192.l. 58. (ifj.) Balogh Károly (1993) i.m. 192.l. 59. Sarkady (1873.) i.m. 188.l. 60. (ifj.) Balogh Károly (1993) i.m. 192.l. 61. V.ö. dr. Keresztúri Valéria: *Az íriszdiagnosztikáról*, Természetgyógyászat, 1991.márc. 62. A Péczely Ignác Íriszközpont hirdetése megtalálható a Természetgyógyászat folyóirat 1991. novemberi számának elején. 63. Noszlopi László: *A titkos erők és tanítások lélektana*, Bp., 1943., 91.l. 64. Antall József: *A homeopátia és orvosképzés Magyarországon*, Orvostörténeti Közlemények, Bp., 1969. 51-53.sz. 65. In. Vörösmarty Mihály Összes Munkái, 3.k. Bp., 1962. 373.l. A kritikai kiadás jegyzete szerint: "A homeopathia propagálásának kétségtelen világnézeti jelentése is volt e korban - e tanokban egy felvilágosult, természettudományos szemlélet látta a maga igazolását és diadalát." (372.l.) 66. Argenti Döme: *Különféle betegségek hasonzenvi (homoeopathiai) gyógyítása*, Hahnemann életrajzával. Madách Imrének a könyv 3. kiadása volt meg (Pest, 1858), amelybe ceruzával jegyzeteket írt. (V.ö. *Madách Imre kéziratai és levelezése [katalógus]*, összeáll. Andor Csaba és Leblancné Kelemen Mária, Bp., 1992. 419-420.l.).

Kozma Dezső

Madách-értelmezések Erdélyben

Nem szükséges bizonygatnunk: akárcsak a nemzeti irodalom egészét, egy-egy nagy alkotást sem csak a szakma emberei értékelnek újra időnként. Az elmúlt korok irodalmának ebben az "újraateremtésében" benne van az a társadalmi, szellemi közeg is, amelyben a szembenézésre és egy másfajta értékrend kialakítására készítő igény megszületik.

Esetünkben különösképpen igaz: ezek a viták legalább annyira minősítik a vitákat gerjesztő viszonyokat, mint magát a művet. Sőt azt is mondhatnók: a mi Madách-képünk alakulásában inkább erről van szó. Egy olyan műről, amely valósággal beleépült egy közösség gondolatvilágába.

Úgy vélem, már csak azért is érdemes szemügyre venni, milyen volt az utóélet irodalmunk egyik legegységesebb gondolatvilágú, egyik legsokrétűbb művének az erdélyi magyar szellemi életben, a nemzetiségi lét sajátos körülményei között. S ehhez még gondoljunk hozzá azt is, hogy Erdélyben csak Ady költészetének megítélése körül szembe-

sültek olyan élesen a vélemények, mint Madách főműve körül. S voltak időszakok, amikor a hosszú elhallgatást szánták értéktelnek.

Ezért érezte szükségét a nemrég elhunyt jeles író, *Bajor Andor* kimondani Madách Imre születésének másfélszázados évfordulóján: "A nagy műveket nem lehet úgy kikerülni, mint egy terepakadályt. Még kevésbé lehet hidat ügyeskedni feléje, hogy a korlát-ra támaszkodva szemlélhessük mélységeit."¹

Közismertek a véleménykülönbségek indítékai is: világnézetiak, politikaiak, irodalompolitikaiak, etikaiak, esztétikaiak. Erdélyben inkább az előbbiek.

Madách-értelmezéseinknek hagyománya van. Gondoljunk csak a századforduló magyarázataira: *Haraszi Gyula* 1882-ben Kolozsváron kinyomatott, Madách világnézetét vizsgáló tanulmányaira vagy a *Morvay Győző* 1897-ben Nagybányán megjelentetett könyvére. De nem lenne érdektelen számbavenni az alig ismert, illetve teljesen

elfeledett értelmezéseket sem. Például az összehasonlító irodalomtudomány múlt század végi kolozsvári művelőinek, *Meltzl Hugónak* és körének (*Csernátoni Gyula*) Madách filozofikumát vizsgáló, a korabeli kolozsvári lapokban, folyóiratokban eltemetett magyar és német nyelvű írásait sem. Azt is tudjuk, hogy Az ember tragédiája alig öt hónappal a budapesti bemutató után, 1884. február 27-én – *Ecsedi Kovács Gyula* rendezésében – Kolozsváron is színre kerül, és még ugyanebben az évben Sepsiszentgyörgyön, Máramarosszigeten, a következő két évben Marosváráshelyen, Nagyváradon és Aradon, 1889-ben pedig Temesváron is bemutatják. A *Mózes*t (1888) is Kolozsváron mutatták be először, és ugyancsak a neves színész és rendező jóvoltából ismerheti meg a kolozsvári közönség a *Csák végnapjait* (1886) valamint a *Férfi és nőt* (1892).

Alig nyolc év alatt négy Madách-bemutató az anyagi gondokkal küszködő vidéki színházban. Nem kis teljesítmény. Hogy aztán 1913-ban a neves színházi szakember, *Janovics Jenő* (csaknem teljesen meghagyva Madách szövegét) öt órás előadásával egy új Tragédia-értelmezéssel mutatkozzék be a kolozsvári színpadon.

Az I. világháború után más csillagzat alá került erdélyi magyarság számára a múlt nagy magyar íróinak öröksége kezdettől fogva több, mint irodalmi hagyomány. Egyben a nemzeti-nemzetiségi tudat és önismeret egyik lehetősége, forrása. Szorongató szükségesség is. Ilyen értelemben vált Petőfi (gondoljunk az évenként megrendezett Petőfi-ünnepségekre), illetve a magyar hagyományokban mélyen gyökerező Ady költé-

szete is jelképpé. (A könyvet érdemlő erdélyi Ady-viták tanúsítják ezt.)

Madách megidézésére az első lehetőséget a centenáriumi szolgáltatója. Szándékosan mondok lehetőséget, hisz nálunk, Erdélyben az írói évfordulók többet jelentenek, módot adnak klasszikusaink megidézésére. Az erdélyi magyar irodalom első éveiben különösképpen így van ez, ezért a szerényebb Madách-megnyilatkozásokra is jobban oda kell figyelnünk. Hogy csak egy-két momentumot említsek meg: A Lepage Könyvkiadó 1923-ban díszes kiadásban jelenteti meg Az ember tragédiáját, a kolozsvári színpadon 1920-tól új szereposztásban és új felfogásban játsszák, az Erdélyi Irodalmi Társaság ülésén a kolozsvári egyetem magyartanára, *Kristóf György* tart előadást, közben Petőfi és Madách címmel korábbi Madách-tanulmányait is megjelenteti.² És természetesen az ügyel-bajjal induló lapok sem feledkeznek meg az évfordulóról.

Az első világháborút követő válsághelyzetbe kényszerülő, az új viszonyok között önmagára találni próbáló magyarság első sorban etikai tanulságot keresett és talált Madách művében. *Zágoni István* (az 1921-ben Kolozsváron kiadott Kós Károly-fogalmazta politikai röpirat, a Kiáltó Szó egyik szerzője) ezt a címet adja a Keleti Újság 1923. január 21-i számában megjelent emlékezésének: Küzdj és bízza, és ilyenképpen fejezi be cikkét: "Tépelődésünkben eligazít, vaklármából kijózanít, vigasztal a csalódás és lemondás csüggedései között, mert megnyugtat a küzdelmes életsorban..."³ *Pauler Ákos* a kétségek közt megőrzött hitet történelmi perspektívába ágyazza,

amikor így összegezi mondanivalóját a nagymúltú kolozsvári Ellenzék hasábjain: A magyarság története "minden más népnél tragikusabb, s azért valamennyinél jobban meg tudjuk érteni és szeretni Az ember tragédiáját".⁴ Ezért válhatnak *Nyirő József* szemében jelenbe ívelővé, "folytonossá" Madách eszméi, ezért jelentheti a Tragédia (ismét az ő szavait idézve) nekünk, "kicsiny népeknek", a "ledőlt világoknak átkozott során a szabad szót".⁵ Vagy ahogy a fiatal irodalomtörténész, *Jancsó Elemér* fogalmazott 1929-ben (*Áprily Lajos távozásának, Benedek Elek halálának az éve*) az Ifjú Erdélyben megjelent Madách-portréjában: Madách műve a "magyar szellem hatalmas és kimérhetetlen erejét" tanúsítja.⁶

A nemzeti önismeretnek és önazonosság-tudatnak ez a hangsúlyozása ebben a történelmi helyzetben természetes. Publicisztikai szinten különösképpen az. Ami pedig a tragikus életérzéssel átszótt szemléletet illeti, azt mondhatnánk: némiképp korélményt kifejező az akkori erdélyi irodalomban. Elég, ha a 20-as évek heves Ady-vitáira, vagy az író-püspök, *Makkai Sándor* 1927-ben Kolozsváron megjelent Ady-könyvére, a *Magyar fa sorsára* gondolunk.

De már kezdettől nem hiányzik a szélesebb összefüggések, az eszmei gyökerek keresése sem. Kristóf György – merítve a kolozsvári egyetem híres tanárának, *Böhm Károlynak* a tanaiból – Madách filozofikumáról, s főleg értelem és érzelem egymást kiegyensúlyozó összefonódásáról beszél említett előadásában, illetve összegyűjtött tanulmányaiban. A modern magyar irodalmat felkaroló, s az elkövetkező években az Ellen-

zékot, illetve az Erdélyi Helikont szerkesztő *Kuncz Aladár* tovább megy: Madách "egyetemes életszemléletét" és "európai lelkiségét" felvillantó írása a Nyugat Madách-szemléletébe illik bele. Itt is jelenik meg *Ami Madáchunk* címmel, a XIX. század magyar költőiről közölt portréinak (Tomba, Petőfi, Vajda) mintegy folytatásaként. Ebben, a Kristófénál szélesebb horizontú felfogásban az eszmét és az érzelmet egyszerre hordozó Ádám se nem tiszta ész (ezt Lucifer személyesíti meg), se nem tiszta ösztön, hisz ez Éva sajátja.⁷

Pomogáts Béla hívta fel rá a figyelmet negyedszázaddal ezelőtt megjelent *Kuncz-pályaképében*: Kuncz Aladár Bergson filozófiájának alkalmazását kísérli meg Madách ürügyén.⁸

Újabb szembenézésre a Tragédia színre vitelének félszázados évfordulóján kerül sor. Kolozsváron, Nagyváradon, Brassóban tízezrek nézik végig.

Itt most csak az 1921-ben *Reményik Sándor* szerkesztésében meginduló kolozsvári Pászortűz 1934-es Madách-száma szeretnék emlékeztetni.

A folyóirat már korábban, 1933 októberében (sokat ígérő címmel) cikket közöl *Az ember tragédiájának világnézetéről*. A cikk szerzője, *Császár Elemér* azonban megreked a nemes eszmékért küzdő egyéniség és e nagy eszméket meg nem értő "gyarló tömeg" oly sokat emlegetett ellentéténel. Ezért beszél a történelmi színek kapcsán "küzdő pesszimizmus"-ról, amely a mitológiai színekben viszont nincs jelen. Ennek megfelelően lesz a befejezés is diszharmonikus. A biztató szóból – úgymond – más csendül ki,

mint a történelmi képek drámai sorozatából.⁹

A keresztény vallásfilozófia világfelfogása felől közelítő erdélyi református püspök, *Ravasz László* méginkább a mitológiai színeket tekinti a madáchi létértelmezés meghatározójának. "Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy az első három és az utolsó szín nemcsak keret és külső építmény. A tragédiának (az emberiség tragédiájának – *K.D.*) gyökere itt van elásva, a koncepció acélváza ide vezet el..." *Ravasz László* valójában egy évtizeddel korábbi teológiai felfogását gondolja itt tovább, amelyben ember és Isten nem válik el egymástól. E szerint a lét alapkérdéseire mindig két felelet lehetséges ugyan (amelynek feszültségét *Ádám* meg is éli), a luciferi *nemre* a rontó szándékkal szemben a végső válasz mégis az *igen*. Ebben az értelemben lesz a "kiábrándulás költeménye" – a vallásos terminológiánál maradva –, "a küzdő ember és a bízó ember harmóniája", "nagy vigasztalások kikiáltója".¹⁰

A "vékonyodó hit" és a "fogyó remény" költőjét mutatja fel kortársainak *Kovács László* is lírai hangvételű esszéjében. Kevesebb szerepet szánva a transzcendenciának, nyilvánvalóbb aktuális célzattal: "Ha a legsötétebb utakat járja is meg az ember, a paraszat mindig rejtegeti valahol az élet, amelylyel a bizakodó újrakezdés féklyáját gyűjthetja fel."¹¹ Reményik Sándor vallomása már a címevel (*Ádám az Űrben*) is jelképes értelmet sugall: a nagyságnak földi rabság a része. Az ő *Ádámja* magasztos és tragikus egyszerre.¹²

Az évforduló rendhagyó eseményének tekinthető az Erdélyi Szemle nagy közönség

előtt megrendezett irodalmi törvényszéke, amelyen színi kritikusok, színházi szakemberek, írók, színészek mondták el véleményüket. Mint ahogy az 1937 nyarán a kolozsvári református kollégium udvarán megtartott szabadtéri Tragédia-előadás is különös teljesítménynek mondható.

Hogy a második világháború idején sem lankad az érdeklődés *Madách* műve iránt, azt az 1942-43-as kolozsvári előadás nyomán a helyi lapokban kialakuló viták is tanúsítják.¹³ A szövegre koncentrációról, illetve a keretszínre és az álomképek egységéről szólnak elismerően a beszámolók.

A háború után ismét nemzetiségi igények és lehetőségek között éledt újra az erdélyi (romániai) magyar irodalom. A Tragédia újabb kolozsvári előadása 1946-ban ennek a korszaknak a nyitánya, egyben sokáig, csaknem két évtizedig, utolsó teljesítménye.

Az 50-es évek *Madách*-vitái, *Barta János*, *Horváth Károly*, *Sötér István* új távlatokat nyitó *Madách*-értelmezései kihatottak az erdélyi *Madách*-szemléletre is.

A kolozsvári Korunk 1957 augusztusi számában jelenik meg *Tordai Zádor* heves ellenkezést kiváltó tanulmánya *Az ember tragédiájáról*. A filozófiai szempontú közélet – *Madách* ürügyén – politikai célzatú: a magát eszményinek mondó, egyetlen ideális társadalmi forma megkérdőjelezése. Ezért koncentrálna a szerző a falanszterre, ezért lesz felfogásában a Tragédia központi s egyben legvonzóbb szereplője a tökéletes társadalomról kialakított illúziókkal szembe forduló *Lucifer*, a mű pedig a hívő ember tragédiája. A magát eszményinek kikiáltó társadalom – olvassuk a tanulmányban – "szükségszerűen

intoleráns: hiszen – úgymond – ha van eszményi társadalom, csakis egyféle lehet a dolog lényegéből következőn. Tehát mindenki más tévúton jár. Ám az eszményi híveit ez a gondolat arra is kötelezi, hogy harcoljanak érte. S jaj, ha a fanatikusok kezében hatalom van – mint volt például a középkorban.”¹⁴

A falanszter úgy jelenik meg, mint az egyént, annak lehetőségeit megfojtó rendszer, amely az egyenlőséget csak úgy tudja megvalósítani, ha minden tagját egyformán elnyomja.

A recepciótörténeti és befogadás-pszichológiai elv érvényesülése még nyilvánvalóbb, mint eddig. A nagybetűs Eszményi Társadalommal szemben megfogalmazott kétségek készletnek ingerült válaszra több lapot is. A Korunk (amelyben Tordai írása megjelent) cikkírója filozófiai köntösbe öltöztetve kifogásait, "józan számításra" alapozott, kételkedés-mentes hitet kér számon a szerzőtől.¹⁵ Az írószövetség folyóirata, a marosvárashelyi Igaz Szó szerkesztőségi cikke irodalmunk időszerűségéről rendezett vita keretében ítélekezik: az eszménytelenség eszményítése, megdöbbenő cinizmus, a forradalmi idológia megrágalmazása.¹⁶ "Humanizmus... eszmények nélkül – hangzik az országos napilap, az Előre 1957. szeptember 22-i számában megjelent cikk címe.¹⁷

Persze, ma már nehéz megállapítani, hogy a korabeli kritika kelléktárából jól ismert (egyáltalán nem esztétikai) kifejezések mennyire fejeztek ki személyes értékítéletet és milyen mértékben tekinthetők "hivatalból elvárt" minősítéseknek.

A 60-as évek némiképp oldottabb politikai, irodalmi légkörben nyíltabban lehet

szólni Madách történelemszemléletének nemzeti vonatkozásairól, műveinek hagyományokba gyökerezettségéről.

1963-ban a nagy példányszámban, tanulóknak szánt sorozatban újra kiadott Tragédia terjedelmes bevezetője a magyar gondolati költészet (főleg Vörösmarty), illetve Madách lírai verseit, korábbi drámáit kiteljesítőjeként ajánlja az olvasónak a művet. Olyan életmű darabjaként, amelynek irodalmi elődjét nem tág európai határok között, hanem a magyar költészetben kell keresnünk, s amelynek a "legállandóbb és legszembetűnőbb vonása" 1848 eszméiből, valamint a Világost követő állapotokból fakadó – a szerzőtől kölcsönözve a kifejezést – "őszinte hazafisága".¹⁸ Hasonló módon vélekedik az irodalomtörténész Jancsó Elemér is. 1964-ben írott, de csak később megjelent méltatásának címe Madách és a világirodalom, valójában a mű magyar előzményeit keresi, főképp kapcsolódását a felvilágosodás és a reformkor költészetéhez, kiegészítve ezt azzal a szellemi örökséggel, amelyet Madách fiatal korából hozott magával.¹⁹

Ez derül ki Jancsó más tanulmányaiból is. Berzsenyi, Vörösmarty, Kölcsey, Csokonai bölceleti költészetét egyenesen Madách költői világgépének előkészítőjeként értelmezi. Megkísérli ugyan érzékeltetni Madách világirodalmi rokonságát, de megreked a pusztai tematikai egybevetések, párhuzamok szintjén, mellőzve az emberiség-költmények kérdésseltevéseinek különbözőségét, illetve a műfaj változatait.

A Madáchhoz időnként vissza-visszatérő Kántor Lajos – Sötér István nyomán –

költőnk 48 előtti haladásigényéből kiindulva, a mű korhozkööttségére figyelmeztet. A Korunk, illetve az Utunk hasábjain ezért juttat különleges szerepet Kepler-Ádám drámájának. De idézhetnénk az 1966-ban kiadott, a Madách-értelmezéseket összefoglaló Száz éves harc "Az ember tragédiájá"-ért című, jól dokumentált monografikus tanulmányát is.²¹

A szerző a 60-as évek elején kibontakozó Madách reneszánsz ismeretében, a szakirodalom legújabb eredményeit felhasználva vállalkozik a száz éve tartó viták összegező értékelésére. Természetesen nem mentesen a kor kényszerű kötöttségeitől. Könyve a különböző felfogások rendszerezése és szembeállítás szemponyjából hasznos mindenkélt. Értéktételein, eszmei-esztétikai szempontjain maga a szerző is messze túllépett azóta.

A tizennyolc évi szünet után 1965. november 23-án, a kolozsvári színházban ismét bemutatott Tragédia fogadtatása nem ok nélkül osztotta meg a kritikusokat. A rendező *Rappaport Ottó* ugyanis a gondolati színház jegyében jócskán megcsönkította az eredeti szöveget. Eljelentéktelenítette a mitológiai színeket, lefokozta Ádám eszme-hitét, Lucifer pedig csaknem megdicsőül. Teljesen elsikkad Ádám és Lucifer konfliktusa is. Nem alaptalanul kifogásolja *Szöcs István* két alkalommal is Lucifer ördögtelenítését, száll vitába a "tisza haladás" és a "tisza tagadás" híveivel.²²

Az elkövetkező években, a 150. évfordulón (akárcsak a Petőfi örökségét élesztő írások zömében) Madách egyetemes érvénye, az emberi lét szorításában fogant haladás-

eszménye kerül erősebb megvilágításba. Elég fellapoznunk a Korunk 1973-as februári Madách-számát. A román egyetemi tanár, *Ion Aluas*, igényesen megírt cikkét a szerkesztőség mintegy elvi-elméleti bevezetőnek szánta a Madách-világképét elemző írások elé. Madách francia fordítója, *Jean Rousselot* itt közölt írásában a magyar költő nagyságát abban látja, hogy "túllépett a helyi viszonyok nyújtotta témán", hogy a saját hazájának változásait "egyetemes megmozdulás részének érezte; egy olyan folyamat részeként, amely nemcsak a társadalmi struktúrákat, hanem magának az embernek a struktúráját is megváltoztatta."²³ Ahogyan ezt *Németh G. Béla* (ugyancsak az évforduló kapcsán) tömören megfogalmazta: "Művével egy szorongó nemzeti helyzet tanulságát egyetemes erőforrássá tudta változtatni".²⁴ *Bretter György* azért nevezi a Tragédiát a "magyar gondolkodás" első szintézis-kísérletének, mert "önmagát egyetemes-emberinek tételezi". A történelem buktatóit lebíró emberi küzdelemben jelölve meg Madách művének legfőbb értékét. Az emberi képesség apoteozisával azonban némiképp leegyszerűsíti a történelem ellentmondásait, a mű etikai optimizmusát. Úgy véli ugyanis, hogy "az ember többé nem a történelem logikájának kiszolgáltatója, hanem ő az, aki a történelem logikáját megteremti". Így ebben az értelmezésben nem látjuk a kételkedő, hitében megingott Ádámot, vagy hogy Ady szép szavaival éljek: a "lemondásos hitű" embert. *Bretter* szerint az Úr szózata pusztán *beleegyezés* az ember megteremtette helyzetbe. "...Emberek, a világ nem illúzió" – zárja eszmefuttatását.²⁵ – Én inkább azt mondanám: emberek, a világ nem bizonyosság.

Rácz Győző szintén a filozófikum felől viszonyul a műhöz az 1973-as színházi előadás kapcsán. Mint már sokan előtte: olyan szimbólum-drámaként értelmezi a Tragédiát, amely a mindenkori ember küzdelmét jelképezi. A szakirodalom (szerinte) hibás kérdésfeltevéseit elutasítva, vitatható módon szakítja ki a művet a Világos utáni állapotokból, fosztja meg egyúttal líraiságától ő is.²⁶ Kántor Lajos épp a műben fellelhető lírai formákat veszi számba: a himnuszra, pásztorénekekre, a gondolati lírára, az elégiára emlékeztető kifejezési formákat - ha nem is mindig pontos kritériumok alapján.²⁷ Ugyanakkor úgy hiszem, a líraiságról szólva, jobban figyelembe kell vennünk Ádám lírai monológjait, "vallomásait". A Tragédia nagyváradi bemutatója éppen erre a líraiságra épít, mintegy szereplővé léptetve elő magát a költőt is.

A 70-es évek elején, amikor az eszménytelenséget tették meg sokan nálunk is a "modern ember" eszményévé, Bajor Andor Madách-eszményhitét mondja mainak, a nemes eszmék romhalmazából is új eszményt építeni képes költőt. Még akkor is, ha az eszmény nem válik valóvá. Jelképesen "az üszök és pusztulás csak újabb magasságot ad az épülő hithez".²⁸ Vagy ahogy Engel Károly (a "romantikus individuum" kudarcát valló szemlélettel perlekedve) fogalmaz: a Tragédia mint az "emberiség moralitások" műve, abban rokon az európai romantikával, hogy a "végtelent ostromolja".²⁹

A politikum szintjén hasonló véleményt vall a publicista Balogh Edgár is, amikor a Mózes bibliai képeiben a "honi feszültségek" oldásának lehetőségeit keresi, a népéért aggódó hőst emelve szimbólummá.³⁰

Mindenképpen szót kell ejtenem Páskándi Géza esszéjéről már csak azért is, mert – rendhagyó módon – nem a "mindig időszerű villanófénybe" vonható színekben, hanem a mitológiai szférában keresi a madáchi gondolat fő forrását.³¹ Egy olyan képzeletbeli színpadot fest elénk, amelynek egy színtere van: az Éden. Páskándi jelképes kifejezését kölcsönözve: "A történelem két fa, az Örökélet és a Tudás fája között zajlik..." Ádámban a luciferi ráció és az Úrba vetett hit birkózik ugyan – folytatja a gondolatot – tulajdonképpen tizenkét színen keresztül "a ráció magáramaradásának vagyunk tanúi". Ebből eleve következik a magáramaradott ember nosztalgiaja az "édeni tisztaság" iránt, azaz a ráció nem üzheti ki az emberi hitet, hisz ezzel az ember önmaga létét kérdőjelezné meg.

Harag György, az 1975-ös marosvásárhelyi előadás rendezője lényegében ezt a szemléletet, a hívó, "rajongó" Ádámot, a főszereplő rangjára emelt tömeget állítja elénk. Ez a fő gondolata a drámaíró Deák Tamás 1983-as terjedelmes esszéjének is, írója a tapasztalati időszerűség felé emelkedő, a filozófiai megismerés hatalmában kételkedő, de az erkölcsben bízó költőben véli felfedezni Madách időszerűségét. Nem a bizonyosságot kimondó, hanem a kérdező hősen.³²

Tovább gondolva eszmefuttatását, azt is mondhatnám: Madách etikája a "jobbikrészt" választó Arany 50-es évekbeli lírájának gondolatosságával rokon. Goethe intelme ilyen értelemben válhat érvényessé Madách olvasójára is: a jót nem azért kell szeretni, mert érdemes, hanem önmagáért.

Az utóbbi évtizedben nagy lett a csend Madách körül. Horváth Károlynak a Román Akadémia magyar nyelvű folyóiratában, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben 1991-ben megjelent, az emberiség költemények típusait új módon elemző tanulmánya kivételnek számít.³³ Madách-képünk utolsó tíz évéről az oktatást segíteni kívánó tankönyveket (egyetemiti és középiskolait) foghatnám vallatóra. Ezt viszont nemigen tehetem, hisz mindkettőnek szerzője e sorok írója.³⁴

Legfeljebb a szándékot minősíthetem. Azt a Madáchot szerettem volna felmutatni, akinek művészetében magyar és összemberi, Jó és Rossz, Szellem és Anyag, Igen és Nem, Rész és Egész, lelkesedés és dőre tagadás, hit és kétely, tapasztalat és távlat, Élet és Halál együtt, egymást kiegészítve, költői módon teljesednek örökérvényű művészi élménnyé. Nem feledkezve meg arról sem, hogy a nemzeti létünkkel oly sokrétűen összefonódott Műnek saját népe számára külön mondanója is van.

Jegyzetek

1. Bajor Andor: *Ádám rajongása*. Igaz Szó, 1973. 2.sz. 205. 2. Kristóf György: *Madách emlékezete*. I-II. Páztortűz, 1923. *Petőfi és Madách*. Kolozsvár, 1923. 3. Zágony István: *Küzdj és bízza bizádd!*. Keleti Újság, 1923. jan. 1. 4. Pauler Ákos: *Madách Imre*. Ellenzék, 1923. jan. 9. 5. Nyirő József: *Miért is kezdtem emberrel nagyot?* Keleti Újság, 1923. jan. 21. 6. Dr. J(ancsó) E(lemér): *Madách Imre*. Ifjú Erdély, 1929. aug. 7. Kuncz Aladár: *A mi Madáchunk*. Nyugat, 1923. I. 132-142. 8. Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Irodalomtörténeti Füzetek, 61.sz. Bp. 1968. 75-76. 9. Császár Elemér: *Az ember tragédiájának világnézete*. Páztortűz, 1933. okt.

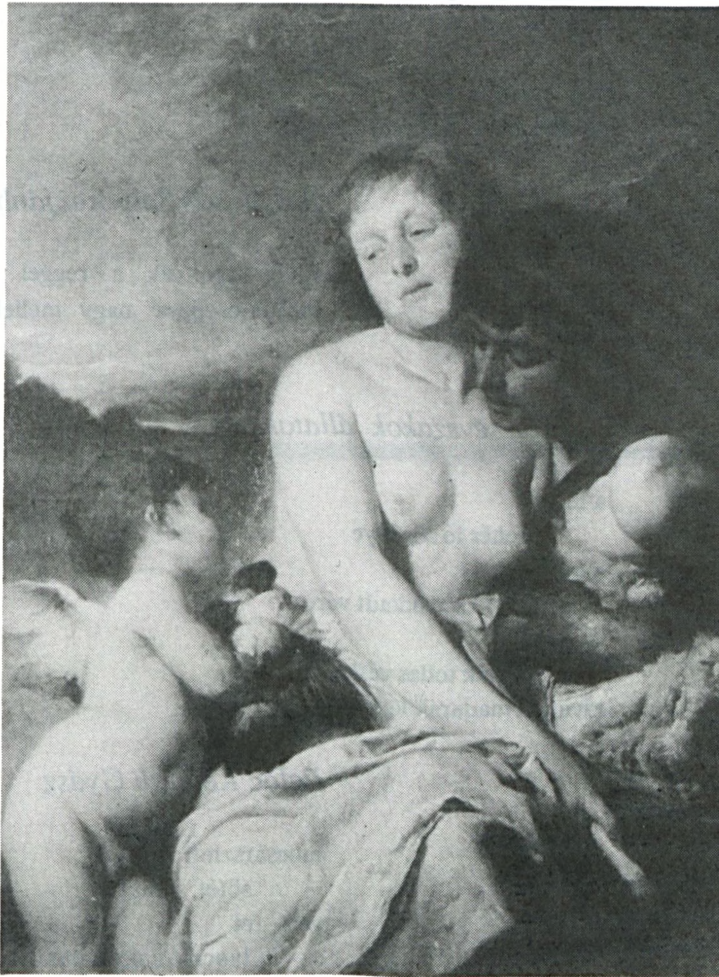
31. 10. Ravasz László: *Az ember tragédiájának költői igazsága*. Páztortűz, 1934. márc. 15. 11. Kovács László: *A Tragédia*. Páztortűz, 1934. márc. 15. 12. Reményik Sándor: *Ádám az Úrben*. Páztortűz, 1934. márc. 15. 13. Kéki Béla: *Az ember tragédiája*. Ellenzék, 1942. szept. 12., Vásárhelyi Z. Emil: *Kapunyitás*. Páztortűz, 1942. szept. 15.; R. Nagy András: *Az ember tragédiája*. Erdélyi Helikon, 1942.dec. 14. Tordai Zádor: *Jegyzetek "Az ember tragédiájáról"*. Korunk, 1957. 8.sz. 1054. 15. Kallós Miklós: *Valóban vagy vagy?* Korunk, 1957. 9.sz. 16. *Az eszménytelenség eszményítése*. Igaz Szó, 1957. 9.sz. 17. Kovács János: *Humanizmus... eszmények nélkül*. Előre, 1957. szept. 22. 18. Jánosházi György: *Előszó*. Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Ifjúsági K. Buk. 1963. 19. Jancsó Elemér: *Madách és a világirodalom*. 1964. In: *Irodalomtörténet és időszerzés*. I.k. Kriterion K. Buk. 1972. 20. Kántor Lajos: *Kiket nagyoknak mond a krónika*. Korunk, 1964. 9.sz. *Közcél és magány*. Utunk, 1964. 40.sz. 21. Kántor Lajos: *Száz éves harc "Az ember tragédiájá"-ért*. Irodalomtörténeti Füzetek 53.sz. Bp. 1966. 22. Szöcs István: *Madách színpada*. Utunk, 1965. dec. 17.; *A jó ördög regénye*. Utunk, 1973. márc. 18. 23. Jean Rousselot: *Madách Imre egyetemessége*. Korunk, 1973. 2.sz. 178-185. 24. Németh G. Béla: *Két korszak határán*. Madách-tanulmányok. Bp. 1978. Szerk. Horváth Károly 25. Bretter György: *Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a Tragédiában*. Korunk, 1973. 2.sz. és Párbeszéd a jelennel c. kötetben. Kriterion K. Buk. 1973. 26. Rácz Győző: *Szimbólum és történetiség Az ember tragédiájában*. In: *A lírától a metafizikáig*. Kriterion K. Buk. 1976. 27. Kántor Lajos: *A költészet féltése*. Utunk, 1973. jan. 19. 28. Bajor Andor: *Ádám rajongása*. Igaz Szó, 1973. 2.sz. 205. 29. Engel Károly: *Madách-problémák*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár) 1974. 1.sz. 127-135. 30. Balogh Edgár: *Madách útja Timontól Mózesig*. Korunk, 1973. 2.sz. 193-198. 31. Páskándi Géza: *Az Úr "kiegyezése" és a ráció magárahagyottsága*. A Hét, 1973. febr. 2.; *Gyermekrajz a Tragédia margójára*. A Hét, 1973. márc.

23. **32.** Deák Tamás: *Száz év Madách. A Hét*, 1983. szept. 23., 30., okt.28. **33.** Horváth Károly: *Az emberiség-költemény két típusa a XIX. században: az epikai és a drámai.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár), 1991. 1-2.sz. 3-11. **34.** Kozma Dezső: *Magyar Irodalom.* Tankönyv a IX. osztály számára. Buk. 1978. Ma is van érvényben; *Magyar irodalom a XIX.*

század második felében. Buk. 1980. Egyetemi tankönyv.

*

Műhely rovatunk tanulmányait az I. Madách Szimpózium – 1993, Csesztve – Szügy – anyagaiból válogattuk. Szerkesztőségünk a lap terjedelmi lehetőségeihez mérten igyekszik a forrásértékű írásokat a továbbiakban is megjelentetni.

Benczúr Gyula : *I dill - olaj*

Lőrinczy István

nyári örömök

havazik a Napon
meg itt az Alpokon

nemlétező autóm
hóláncokkal hajtom

Vasárnap Salgótarjánban

fűvön napozik a reggel
harmatcseppek nagy mellekkel

évszakok állatokkal

a tél
 fehér ló sörénye
a nyár
 sáskák szikkadt vére
az ősz
 rókák tollas vétéke
tavasz a madarak lépte

Palóc Kossuth Gyász

mocsárszínű
 sötét ruhát
vett fel
 táncoló nagyanyám
így gyászolta Kossuth Lajost
esküvőjének
 hajnalán

Peák Ildikó

Benczúr Gyula (1844-1920)

Benczúr Gyula a XIX. század második felének – Munkácsy mellett – legismertebb, legünnepeltebb magyar festője volt. Míg Munkácsy már pályája kezdetén elhagyta Magyarországot, idegenben alkotott, Benczúr müncheni éveit itthon ért sikerei csúcspontjára. Neve összefonódott a hazai történelmi festészet felvirágzásával, a kortárs közelet számottevő rétegei – az udvar, az arisztokrácia, az egyház – elhalmozták megrendeléseikkel.

Számos kitüntetésben részesült – az Egyetem tiszteletbeli doktorrá fogadta, a Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, tagja lett a főrendiháznak, s maga Ferenc József is nagyra értékelte művészetét. A kortársak feltétlen elismerésével szemben az utókor inkább kritikusan – netán túlságosan is kritikusan – látta Benczúr életművét, kárhóztatva munkásságának akadémikus vonásait.

Benczúr Gyula : Önarckép - rajz

Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy a kor, a közeg, a társadalmi elvárások nagymértékben befolyásolják, meghatározzák a képzőművészet tematikáját, kifejezési eszközeit. A kiegyezés után elsősorban a történeti festészet funkciója alakult át. Míg 1867 előtt a nemzeti ellenállást jelenítették meg burkolt formában az e tárgy körben fogant művek – a későbbiekben, különösen a Milleneum idejére, lezárult a történelmi festészet romantikus korszaka, az állam reprezentatív, optimista, a nemzet nagyságát hirdető alkotásokat várt el festőktől, szobrászoktól egyaránt.

Benczúr számára bár a kortársak elismerését elsősorban állami megrendelésre készült monumentális történelmi tablói – a Budavár visszavétele s a Milleneumi hódolat szerezték meg –, művészete ennél jóval sokrétűbb, s mindenekelőtt őszintébb volt.

*

Százötven esztendeje, 1844. január 28-án született Nyíregyházán *Benczúr Vilmos* és *Laszgallner Paulina* fiaként. A gyógyszerész család a kor s a társadalom viszonyai között rendkívül művelt volt – Benczúr Gyula életét is végigkíséri majd az irodalom és a zene iránti érdeklődés. Érdemes megjegyezni, hogy a hét gyermek közül Béla szintén művészi pályára készült. Építészként számos épületet tervezett Münchenben, itthon az Iparművészeti Iskola tanára volt, idősebb korában festett is. Benczúr rendkívüli rajzkészsége már kora gyermekkorában feltűnt. Fia – ifj. Benczúr Gyula – írja visszaemlékezéseiben, a három éves gyermek egy alkalommal krétát talált és azzal – még gyerekes

vonalakkal, de jól kivethetően – egy hármas kompozíciót rajzolt a padlóra, mely keresztelőt, esküvőt és temetést ábrázolt. Ez időtől kezdve folyamatosan, szenvedélyesen rajzolt, s korán elhatározta, hogy festő lesz, bár apja sokáig óvta a bizonytalannak tűnő művészi pályától. A család 1848-ban költözött Kassára, itt kapja Benczúr első rendszeres művészi képzését is a későbbiekben *Klimkovic Ferenc*től és *Bélától* (utóbbi a Realiskolában, ahol Benczúr is tanult, oktatott rajzot).

1861-ben végre teljesül Benczúr régi vágya, apja Münchenbe, az európai művészet akkori központjába kíséri. A sikeres akadémiai felvételi vizsga után néhány évvel már *Karl von Piloty* – a müncheni akadémizmus legünnepeltebb festője – is felfigyel a tehetséges fiatalemberre és fölveszi tanítványai közé. Benczúr ezalatt közös műtermet bérel *Szinyei Merse Pállal*, tanácsaival segíti őt *Székely Bertalan* is, aki ebben az időben Münchenben már neves festőnek számított.

Az első megbízást Benczúr 1864-ben hazulról kapta, meglepetésként – a kassai takarékpénztár rendelte –, igazgatójának portréját. Ez idő tájt festette első jelentős vásznát, a *Baltoni halász tragédiája* című életképét. 1869-ig dolgozott Piloty tanítványaként, de nem szolgálai követőjeként.

A Münchenben megismert reprezentatív naturalizmus mellett az olasz késő reneszánsz, a flamand és olasz barokk mestereit tanulmányozta. Különösen nagy hatással volt rá – bár közvetlenül művészetében nem jelentkezik – Rembrandt elmélyedő művészete. A drámai hatás érdekében azonban

Hunyadi László búcsúja (1866) című festményén – a nagy holland mesterhez hasonlóan – jól aknázza ki a fény és árnyék kontrasztja kínálta lehetőséget. E kép is már kiérlelt tehetségre vall, bár Benczúr legismertebb korai történelmi festménye néhány évvel később keletkezett.

1869-ben *Eötvös József* kultuszminiszter pályázatot hirdetett meg "nagyobb történelmi festmény-vázlatokra". A pályadíjat Benczúr nyerte el *Vajk megkeresztelése* című művével. A témát a művész két változatban dolgozta fel. Az elsőn még a régmúltat Istvánnal szemben képviselő pogány magyarok is jelen vannak; a második, végleges változaton a hangsúly a keresztelés mozzanatára helyeződik. A kompozíció összefogott, egyszersmind barokkos lendületű. Benczúr nagy súlyt fektetett a viselet, a környezet hiteles, korhű bemutatására; de mindenképpen az anyagok, a színek harmomizálására.

A nagyszabású történelmi tablók mellett foglalkoztatták Benczúrt a megelőző korok hőseinek, kiemelkedő alakjainak életét zásnerszerűen bemutató kompozíciók is. XVI. Lajos Mme Dubarry boudoirjában című vászna a rokokó témát a kor stílusának eszközei segítségével dolgozza fel.

A sikeres, fiatal művész úgy tűnik, hosszabb időre kívánt megtelepedni Münchenben. 1873-ban megnősül, feleségül veszi jó barátja, *Gabriel Max* festőművész húgát, Karolinát. A tehetséges festőre a művészetpártolásáról híres *II. Lajos* bajor király is felfigyel – 1876-ban a Képzőművészeti Akadémia tanárává nevezi ki Benczúr Gyulát, akit e mellett számos megbízással lát el.

A megtisztelő feladatok ellenére festőnk mégis örömmel települ haza 1883 elején, a magyar állam hivatalos megkeresése nyomán.

Magyarországon az 1880-as évek elejére – a növekvő igényeknek megfelelően – egyre erőteljesebbé vált egy hazai művészeti akadémia létrehozásának gondolata. A Münchenben élő magyar művészek javaslatára Ferenc József őt nevezte ki az újonnan létrehozott "festészeti első mesteriskola" élére. A művész szívesen vállalta a feladatot, csupán évi hosszabb szabadságot kért, hogy ne szakadjon el a müncheni légkörtől. 1919-ig, a Tanácskormány általi felmentéséig maradt e posztján.

Benczúr Mesteriskolája bár mindvégig az anyagszerű müncheni realizmus hazai központja maradt, felfogását nem erőltette tanítványaira. Legjelesebb növendékei – többek között *Kernstok Károly*, *Fényes Adolf*, *Pór Bertalan* – korán kialakíthatták saját, egyéni stílusukat.

A hazatérő művészt itthon számos jelentős megbízás várta. Már Budapesten fejezte be a Münchenben elkezdett, az Első Magyar Általános Biztosítótársulat alakuló ülését ábrázoló nagyméretű csoportképét. E festmény érdekessége, hogy a portrészzerűen megfestett figurák között egyik mellékalként önmagát is megfestette.

1885-ben kezdett el dolgozni időben következő nagy művén a Budavár visszavételén. A festményt a főváros rendelte meg egy erre a célra elkülönített pénzalapból. A hatalmas vásznat csupán 1896-ban fejezte be Benczúr, mivel fontosnak tartotta a főala-

kok korabeli portréinak megszerzését, a viseletek, fegyverek korhű megörökítését. Nem mozgalmas csatajelenetet ábrázol a kép, hanem egy reprezentatív, méltóságteljes állóképet látunk, mely inkább megfelelt a kor igényeinek.

Szintén monumentális tabló az 1899-1909 között festett Milleneumi hódolat. A közel hét méter hosszú és négy méter magas festményen felvonul az ország valamennyi ismert politikusa, méltósága, s a királyi család. A képet a kortársak találóan Magyarország Ferenc József-kori apoteózisának nevezték, utalva a mű felmagasztalult, erőt és optimizmust sugárzó hangulatára.

1902-ben Benczúr egy más, ám az előzőekhez hasonlóan monumentális, a magyar történelem nagy korszakához kapcsolódó megrendelést kapott – a Budavári Palota Hunyadi-termét kellett nyolc darabból álló, Mátyás király korát bemutató képciklussal dekorálnia. A hatalmas feladaton Benczúr haláláig – a témához illően – az olasz reneszánsz csoportképek stílusában dolgozott. A befejezetlenül maradt sorozat az igazságos, művészetpártoló, magát tudósokkal körbevívő Mátyást kívánta bemutatni, talán minden bizonnyal utalásként a Ferenc József-i uralom jótéteményeire.

A nagy történelmi tabló mellett Benczúr Gyula a portré mestere is volt.

Hazatérésekor nemcsak állami megbízások várták – az udvar, a nemesség, politikusok, bankárok versengtek azért, hogy arcképüket megfesse. E festmények nemcsak a megrendelők igényeit elégítették ki maradéktalanul – művészi szempontból is rendkívül értékesek.

Portréin Benczúr a késő reneszánsz és a barokk arcképek tanulságait felhasználva kitűnően egyesítette a reprezentatív megjelenítést az érzékeny jellemábrázolással. Bár kevésbé szeretett arcképet festeni, majdnem minden esetben eleget tett e feladatoknak. Úgy érezte – s helyesen érezte –, hogy magas rangú, befolyásos megrendelői révén sokat tehet a kortárs festészet s a művészek társadalmi elfogadtatása érdekében. Benczúrt befogadták a magas körök – kapcsolatait azonban soha nem használta fel a maga érdekében; fiatal kollégáit pártfogolta, külföldi ösztöndíjakat szerzett nekik.

A fentiekben említett műfajokon túl Benczúr szívesen festett mitológiai tárgyú, illetve a köznapi életből vett zsánerjeleneteket. Számos egyházi megbízást is vállalt – így a Szent István bazilika ötrészes mozaikkompozíciója és Szent István oltárképe, illetve a fasori evangélikus templomot díszítő Háromkirályok imádása mellett több vallásos kompozíció fűződik nevéhez.

Benczúr oeuvre-jében különleges helyet foglalnak el kis ámorokat, puttókat ábrázoló képei, melyeket a művész elsősorban saját örömeire festett. A finoman, érzékletesen modellált gyermekek – gyakran humoros jelenet keretében – virágok között egymással, vagy kis állatokkal játszanak. Modelljeik számos esetben a művész nyári sétáin megfigyelt kisgyerekek. Talán innen is ered e képek minden hamis idilltől mentes frissesége, önfeledtsége.

Családjáról készült művei mutatják legszemléletesebben, hogy Benczúrt nem szabad egyszerűen akadémikus festőként el-

könyvelnünk. E portréi mentesek minden sablontól, közvetlenek, az egyéni érzékeltetésre törekednek. Tájbán elhelyezett figurái – s általában néhány tájképe – pedig arra utalnak, hogy a művész törekedett a megújulásra, közelítve a plein-air természetsszemlélethez.

Önarcképein nem elsősorban a díszmagyaros, ünnepezt festőfejedelem jelenik meg – ellenben szívesen ábrázolja magát a görög mitológia életvidám faunjaként, pánjaként.

Sikerei ellenére művészként soha nem volt önmagával megelégedve. A visszaemlékezések szerint családi körben többször sóhajtott fel: "Csak tudnék igazán festeni!" *Ez nem üres pőz volt*, hiszen mindig művészete legjavát kívánta nyújtani. Rendkívül fontosnak tartotta a tökéletes rajzot. Rajzkészsége, noha kiváló volt, állandóan igyekezett fejleszteni e képességét; akadémiai évei alatt művészeti anatómiai tanulmányokat folytatott, bár irtózott a holttestektől. Kitűnően értett a kolorithoz, festményei színvilágát elsősorban meleg vörös-barna alaptónusokból kiindulva építette fel. Mestereinek, elődeinek elsősorban az érett reneszánsz és a barokk dinamikus alkotóit – Tizianot, Veroneset, Tintoretot illetve Tiepolot és Rubenst – tartotta.

Benczúr keveset járt társaságba, különösen első felesége halála (1890) után visszavonult életet élt. Rendkívül sokat olvasott - a képzőművész alapvető tulajdonságának tartotta a műveltséget. Jó barátságban volt *Mikszáth Kálmán*nal, akadémiai tagságát is Mikszáth posztumusz arcképeivel nyerte el, melyet gondos tanulmányok és fotók alapján festett meg.

Benczúr már a századfordulótól foglalkoztatta a gondolat, hogy vidéken egy csendes kúriát vásárol, ahol nyugodt körülmények között festhet. 1909 nyarán Horpácsra is ellátogatott és telket is szívesen vásárolt volna Mikszáthék fundusa közelében. A végtel azonban nem jött létre, s ekkor esett választása Dolányra.

Dolányon húnyt el 1920. július 16-án. Tiszteletére és emlékére a falu 1930-ban a Benczúrfalva nevet vette fel.

Benczúr Gyula jóval több volt akadémikus festőfejedelemtől - rajzkészsége, festői szépségekben gazdag képei alapján helye a magyar művészet kiemelkedő alakjai között van. Bár munkássága a müncheni realizmuson alapult, Andrassy Gyula emlékbeszédének szavait idézve "inkább realista, mint idealista, de minden porcikájában ízléses realista" volt.

Vincze Dezső

Tavaszi dal

A szélben táncoló
lombok levelei
mámort lehelnek;
körülöttem
pajkosan sikongó
sugárrengeteg.
Jöhetnének lányok!
Szoknyájuk:
hamvas tulipán leple,
szél lebbenti föl,
s vágytól omlik
a földre.

E vad havazásban

Fodor Andrásnak

Valahogy nem sikerült
jófelé keverednem:
halaknak,
kedvező áramlatba.

E vad havazásban ballagok.

Pilláim ráccsá csukom:
a szél
szemembe fújná a havat.

Cellámból nézek.

Költemény egy hölgyeményhez

Még nem jutottam el
pálmás tengerpartra,
de ha a lepedőn
látlak kitakarva,
tudom: jobb hely az ágy,
s tenger a tengernyi
vágy.

Tarján Tamás

SZEMMAGASSÁGBAN XV.

Az ó- és újesztendő fordulóján, a számvetés és a tervezgetés napjaiban különösen szeretek naplókat olvasni. Általában is érdekel – persze nem a magam egyébként rendszeresen vezetett, szerény följegyzései miatt – a napló műfaji problematikája, amit a legtöbb naplóíró érzékelni szokott: miként lehet egy szöveg eleve és egyszerre intim és nyilvános is? Karinthy Ferenc 1967 és 1991 között papírra vetett, nemrég három vaskos kötetben kiadott Naplója, mely már a sikerlistákra is fölkerült, alapos tanulmányokat érdemelne az irodalomtörténészeknél; az alábbi gondolatsor csak első közelítése az ezerötyszáz oldalnak. Csernus Mariann Ki voltál, lányom? című naplószerű regénye, múltkutató vallomása a kereteit eloldó ezredvégi regényműfaj specifikus alkotása.

/Anekdota, élménybeszámoló, láttelel/ Karinthy Ferenc negyvenhatodik életében, 1967. január 1-én, Mátraházán fogott bele a tények rögzítésébe, a "Hogyan kell egy naplót elkezdni...?" sóhajlásával. Bár a kérdés – Hogyan kell egy naplót folytatni? Érdemes-e írni? stb. – a későbbiekben is föl-fölbukkan, az író egyáltalán nem igyekezett kimunkálni a műfaj valamiféle kánonját. Sőt, midőn 1987. március 29-én céhtársának, Fodor Andrásnak ugyancsak testes naplójáról tesz említést, egy kis távolságtartás sejlik szavaiban: "Ezer este Fülep Lajossal. Két iszonyú vaskos kötet, külön-külön, mint 1-1 Biblia, és szinte kaphatatlan." A rákövetkező fordulat igazán jellemző az irodalmi berkeken kívül is Cininek becézett szerzőre: "Fülep... néhányszor beszéltem vele, és óriási marhának ismerem meg. Amolyan magyar magánzseni, előbb Erdős Renée férje, majd 19-ben Lukács szerencsétlen ötletére professzor, utána zengővárkonyi ref. pap, 45-től Eötvös-kollégiumi tanár. Néhány tanítványa körében óriási a nimbusza, sejtelnem sincs, miért, voltaképp semmi maradandót

nem írt, csak nagy bölcsen s igen szűk körben, igen óvatosan kinyíltkoztatott. Ennyit Fülepről."

Persze dehogyis ennyit (hisz az ítélet nyilvánvalóan elfogult és igaztalan); ám e *Napló*ban ennyit; nem pusztán róla; és ebben a hangvételben nemegyszer. Semmi kifogásolnivaló nincs a személyességnek ezen a fokán, sőt a szöveg elsődleges értéke épp az őszinteség, a kendőzetlenség. Az iménti idézet rövidítéseiből is kitűnik, hogy Karinthy nem ritkán futtában, tömörítve fogalmazott, stílbravúrok e füzetek írásakor nemigen iz-

gatták. A naplót amolyan víz-elvezető ároknak tekintette: ha zuhatagszerűen, vagy csöndesebb égi áldással meglátogatta őt az ihlet, és jól haladt a színmű- vagy prózaírói munkájában, följegyzési segítségével vezette el a fölös csapadékot (vagy éppen a napló volt az egyetlen írástevékenység, amelyhez depressziós vagy ihlettelen napjaiban, hónapjaiban kedvet érzett).

A "magyar magánzseni" minősítés azért is kiszaladt a tollán, mert ugyan egy-egy zseni (mint "ideális teremtmény") munkásságában őszinte örömét lelte, és egyszer-egyszer nem fukarkodott a dicsérettel, ám valójában egyetlen lángésszt ismert el – e könyvének tanúsága szerint –: apját, Karinthy Frigyest. Leginkább mindkét Karinthy monográfusa, Szalay Károly a megmondhatója annak, hány és hány alkalommal mélyedtek már el a literátorok ebben az *apa és fia*, illetve *apja fia* kérdésben. Maga Karinthy Ferenc kerek percc kimondja józan önitéletről árulkodó vélekedését, egy 1968-as bejegyzésben: "Amikor apám meghalt, Babits azt mondta róla: – Ő volt közöttünk az egyetlen zseni. Úgy hiszem, igaza volt. Én nem hiszek a tehetségben

mint öröklött készségben. Annak csak egy része – persze kihagyhatatlan, legelső része – az, amit hozott az ember... De a zseni: valóban örökletes dolog. Valami furcsa mutáció az agytekervényekben, hogy másképp lássa a világot, és másképp teremtsen újjá. Öröklődik ez a mutáció? Az én esetemben eddig semmi sem bizonyíthatja, hogy igen. Sok dologban talán még okosabb is vagyok apámnál, de az a furcsa csavarás eddig még nem jelentkezett. Az a *minden másképpen van szemszög.*"

A későbbi években nemegyszer keserűen állapítja meg: az "eddig" sajna nem vesztette érvényét. Pessimista perceiben írásművei közül csak kettőt-hármat ajánl az utókor asztalára, és pocsek, összecsapott vagy nemszeretem alkotásait pocsek, összecsapott, nemszeretem alkotásoknak nevezi. Bár alighanem túl szigorú volt magához (néha megkissé engedékeny, az örömben hevülékeny), a *Szellem-idézést* és az *Epepét* illetően nézete egybeesik az olvasók és "a tisztas ipar": az irodalom értékítéletével. Karinthy különben nem csinált nagy hühöt az írásmesterség gyakorlásából. *Üzemelt*, mint kiegyensúlyozott egzisztenciával rendelkező, kenyérkereső literátor, színházak és a rádió meg a televízió dramaturgiai bedolgozója. Erre nem sok szót veszteget. A szívügyeit, a nagy terveit, az igazi alkotás tépelődését szemérmesebben, nehezebben osztja meg (a regény regénye, ahogy az *Epepe* vergődő készültéről tudósít). A minden pejoráló él nélkül említhető "irodalmi termelést", a penzumok akár napi teljesítését, a hivatásnak egyben mesterség voltát Karinthy Ferenc még atyja kor és kartársaitól, a Nyugat első nemzedékének nagyjaitól leshette el. Meg is állapítja egyhelyütt – ismét vitathatóan sommás ítélettel –, hogy a Nyugat "alapító atyái" összehasonlíthatatlanul jelentékenyebb generációt képeztek, mint az 1920 táján született "fiúk" vagy inkább "unokák" korszakosultabbnak, sokkal kevésbé talentumosnak látott nemzedéke.

Bár további szövegpéldák és közelítésmódok nem ártanának, tán az eddigiekből is kiviláglik, hogy a naplóírónak egészséges, sőt esetenként túlon túl szigorú önértékelés adatott. Az irodalmi élet és a népes olvasótábor, a bohém-

világ és a "vizilabdás társadalom" hetyke mókamesternek ismert Cinijétől (akivel hajdan e sorok írója is együtt rúgta a labdát a Rácfürdő előtt, a Tabánban), rengeteg csíny kiszolgálójától meglepő, hogy erről az oldaláról alig mutatkozik be, s bár meg-megereszt jellemző anekdotákat, ezek jobbára nem a saját emlékezetes vicceivel kapcsolatosak. S egy-két halvány utalástól eltekintve a nem épp sikertelen Don Juannak vélt Karinthy gáláns eseteit se keresse az olvasó. Nem a sajtó alá rendezés körültekintő munkáját a lehető legkevesebb kihagyással végző *Jovánovics Miklós* túlzott tapintata ítélte elhagyásra a hódítások krónikáját. A naplóíró – mint özvegyének egy nyilatkozatából megtudhattuk – egyáltalán nem kívánta megörökíteni félrelépéseit.

A könyv így természetesen vesztett színességéből, pikantériájából, és egy vonással szegényebb az önarckép is. Másfelől viszont a házasságáról írt meleg szavak, a feleség iránti őszinte érzelmek lírai felhangokat, szép részleteket ajándékoznak a naplónak. A mély, tartalmas, közös élmények – főként a mű egyik legfontosabb vonulatát képező, szinte kisregényekben megörökített külföldi utazások – mellett egy szívszorító, szomorú esemény kapott szaggatott, gyónó leírást. Az idősödő és már betegeskedő író egy alkalommal, szesz hatása alatt, komoly balesetet okozott feleségének. Akaratlan tette sokáig nem hagyta nyugodni. Az alkohollal meglehetősen sokat viaskodott, legalább tucatszór fogadja meg e lapokon is, hogy mértékletes ivási szokásokra tér át, vagy enged orvosai szigorú tanácsainak. Ezeknek az ígéreteknek csak átmenetileg volt fogantatjuk, mert harminc-ötven oldallal utóbb ismét bor- és pálinka-helyzetjelentés következik. A hangvétel ilyenkor is tényközlő: Karinthy nem tépi meg ruháját szégyenében, egyszerűen rögzíti, ha megesett valami. (Erős szervezete sokáig lehetővé tette, sportolói múltja is biztosította, hogy egy-egy esti szlopálás után másnap már kora hajnalban frissen végezze írói munkáját, a szeretett leányfalui ház teendőit, vagy a mindig fölszaporodó itthoni intéznivalókat, melyek közt a hatalmas könyvtár rendezéséről van leggyakrabban szó.)

A realitásérzék, a nagy szavak kerülése nem csupán az önportrét festő Karinthyt jellemezte, hanem a világ eseményeit megítélő gondolkodót is. A szocialista társadalomépítés kísérletével kapcsolatban nem voltak illúziói. Novelláiban, regényeiben vagy tartózkodott a közvetlen véleményformálástól, vagy olyan bravúros, metaforikus módon adott hangot nézeteinek, ahogyan ezt az *Epepében* tette. 1968-ban, az augusztusi csehszlovákiai események, a bevonulás idején valóságos idegláz, fájdalmas szégyen égette. Rapszodikusan, mégis állandó figyelemmel követte a nagyvilágban zajló változásokat. A technikai haladást, a tudomány iránti rajongást örökölte apjától – 1969. július 17-én így írt: "Most nem is érdekel más, mint az Apolló 11. útja. Apám mit adott volna érte, ha ezt megéri!"

A külföldi, néha igen hosszú utakról szóló beszámolók a *Napló* legszínvonalasabb, legkomponáltabb írott részei. Köztudott, hogy ezek az utazások általában az epikusnak vagy a drámaíróknak is élményforrásul szolgáltak. Napról napra haladva is szövegvariációknak, szépírói fragmentumoknak vagyunk

olvasói. Külön öröm, ha a szerző szabadjára engedi kiapadhatatlan, egyéni (ám e könyvben eléggé visszafogott) humorát. Egy 1970-es bejegyzés, a szegedi színházból, Dajka Margitról: "Este Giradoux: *Párizs bolondja*. Nagy pillanat volt, amikor Dayka megjelent és kitört a taps. És nagy pillanat, amikor a végén ünnepelelték. Ami közben volt, az nem volt olyan nagy, és sajnos nem egy pillanat." Bár ez épp hazai példa, külföldön még szarkasztikusabban (igaz, sokszor meg fokozott szeretettel) szemlélte felebarátait. (Egy pillanatra térjünk még vissza megfricskázott nagy színésznő, Dajka Margit nevének pontatlan, y-os írására. Jovánovics Miklós nyilván a kézirat ortográfiáját óhajtotta tiszteletben tartani, amikor a nevek, címek stb. írását nem egységesítette. Lényeges hiba azonban, egy pár betűvételén és kisebb elíráson kívül, nincs a *Littoria Kiadó* terjedelmes hármaskönyvében.)

Ennyi pozitívum után két negatívumról. Az egyik: e Napló publikálásáig bizonyára elképzelhetetlennek tartottuk, hogy a gyorseszű, sokoldalú Karinthy Ferenc – az "enciklopedista" Karinthy Frigyes fia – művészi ízlés dolgában

gyakorta ókonzervatív, türelmetlen eszméket valljon. Természetesen joga van Salvador Dalít "ugyanúgy kóklernek" mondani, "mint Jancsót vagy Déryt", de az már méltatlan érv, hogy "a modernnek" úgy általában "nem tudnak rendes fület rajzolni", előjönnek tehát nézhetetlen krikzkrakszakkal... Edward Albee attól még nyugodtan alszik, hogy Karinthy egy hosszú ú-s "útalom"-mal intézte el őt; de kár, hogy érvek nélkül. Heves ellenszenvének leggyakoribb célpontja Jancsó Miklós (akit személyes ellentét nélkül, ám más kiváló művészekkel "karban" vél fölkapott antitalentumnak), és Déry Tibor, aki iránt Karinthynek volt oka hűvös érzéseket táplálni (gondoljunk csak az *Ítélet nincs* visszhangos Böhm Aranka-fejezetére...). Az ok mégsem ez. A Déry elleni fő vád, hogy még magyarul sem tud tisztességesen. Karinthy nem mindig tartja a keze ügyében pallsát, inkább váratlanul csap le, és azokra is, akiket akár esztendőkkorábban már jelképesen lenyakazott. Olykor kinyomozható vagy sejtethető, hogy az író az őt ért valamely bántás, balsiker, rossz periódus miatt fordul a "niemandok" ellen. (Szembeszökő, hogy miként Illyés Gyula napló-folyamában, itt is a vártnál nagyobb szerepe van a testi-lelki kondíció, az idegrendszeri állapot taglalásának. Az elnyűhetetlen, a pompás fizikumú, a tengerészsapkás Illyés "kapitány", amint kétségeitől letaglózva fekszik szobájában... Uszodák hőse, vadvizek nomádja, a fáradhatatlan Karinthy, amint hetekig csak teng-leng... Külön tanulmányt lehetne írni arról, hogy a hatvanas-hetvenes évek Magyarországon hogyan őrlődtek fegyelmezett szellemek, edzett férfiak a magán- és közlét malmaiban, a művészet nem kizárólagosan művészeti dilemmái közepette...)

Becses kortörténeti dokumentum, élvezetes olvasmány – noha nem egyenletes színvonalú munka – Karinthy Ferenc Naplója. Bölcs összegzés helyett e vázlat végén azzal tiszteleghetünk az író emléke előtt, hogy egy jellegzetes, "Cinis" karinthyádát idézünk: "megszólít az utcán egy rézszeg katona: ön, szakikám, ugyebár Kosztolányi Dezső. Nem, feleltem, én Móricz Zsigmond vagyok. Nem számít, legyint a katona, egy megálló differencia."

/A névtelen halott/ Míg a Karinthy-naplót nem kis mértékben az apa-fiú viszony emlékei, kérdései, fölismérései járják át, Csernus Mariann *Ki voltál, lányom?* című regénye (emlékezése? memoárja? konfessziója?) anya és leánya viszonyát próbálja rekonstruálni. Azt a szeretetlени édesanyai küszködést, amellyel a történetmondó meg akarta tartani az életnek, az alkotó munkának egyre tépettebb, kallódóbb, labilisabb gyermekét. Nem sikerült. A gyermek, harmincas évei derekán, öngyilkos lett. Holttestét sokáig azonosítani sem tudták, sírján nem jelölte név, ki nyugszik a távoli temető hantja alatt.

A színésznő édesanya színésznő leányát magam is ismertem. Akkortájt, amikor az ereje teljében lévő Karinthy Ferenc a tabáni focimeccsre vezényelte csapatát, fia, Marci pedig a rendezőszakon tanult, tehát a hetvenes évek elején együtt diákoskodtunk, a sokszor fátyolos tekintetű, de még mosolyogni tudó színésznővel. Azaž mindketten a magunk egyetemének vagy főiskolájának padjait koptattuk; futó találkozásainkat egy közös színészbarátunknak, meg a vizsgaelőadásoknak köszönhattük. Aztán véletlenszerű, alig kimondott félszavakra futotta már csak, egy vidéki társulatnál. A színésznőben, aki másfél évtized alatt sem találta meg helyét a magyar teátrumok világában, ad-digra már mélyre merült a fiatalkori emlék.

Illetve: éppenséggel egy fiatalkori emlék nem tudott soha leüledni a lelkében, a testében. Csernus Mariann a zenei, tételes, ismétlő regénykompozícióban, ebben a nem fikciós történetben újra és újra a mostohaapa-konfliktushoz kanyarodik vissza. Ez a finoman sejtetett (bár indulattal fölledzett) bakfiskori esemény a házaspár válásához, és a gyermek idegrendszeri egészségének megroppanásához, korai italozásaihoz vezetett. Az édesanya föltételezése szerint a férfitársadalommal való súlyos konfliktusok, a mániás helykeresés, a viselkedés szélsőségei, a művészi kishitűség mind innen datálhatók. A kérdéskörben jártas pszichológusok nagyrészt nyilván igazat adnának neki, bár a szerencsétlen sorsú gyermek személyes felelőssége sem elhanyagolható. Csernus a nevelőapa személyét nem nevezi meg. A körülíró jellemzés, a monogramok használata, a

név már-már mágikus elhallgatása érett írói eszköz a műben, a személy közismertsége sem adhat hát okot néven nevezésére. (Annyi viszont elmondható, hogy Karinthy *Naplójának* többször visszatérő szereplője, akinek hol kedvesen hátba veregető, hol ingerülten elutasító szavak jutnak.)

A naplószerűség meditáló múltbanzés formájában alakítja a könyvet. A naplóműfaj lényege a szinkronitás, a csak kis késedelmet tűrő egyidejűség. Csernus igen jó technikával csak imitálja, rekonstruálja mindazt, amit az esetek döntő többségében nem jegyzett föl azonnal. Leányának – egy valószínűleg szó szerint átvett – pszichoanalitikus naplóföljegyzése a mű legmegrendítőbb részei közé számít. *Szabad ötletek...* – valakitől, aki épp a szabadságát: lényének zavartalan teljességét elvesztette már. A reménytelen harmóniakereső segélykiáltása – váltakozva a józan kilátástalansággal.

Csernus öntörvényű, erélyes művész a színpadon. Ez az erély, föltoluló érzelmeinek és emlékeinek regulázása jellemzi a *Ki voltál, lányom?* lapjain is. Ő immár, esztendőkkkel a tragédia után, és év-

tizedekkel az első baljós jelek után, elég erősnek mutatkozik elviselni és ki is mondani az egyes részleteiben rettentő történetet. Tapasztalatom szerint olvasói közül a gyermeket nevelő édesanyák egyike-másika iszonyattal hőköl vissza a halott egyetlen gyermek sorától. Különösen a halálesetet övező hosszas nyomozómunka és az exhumálás epizódjaitól; ez "regény a regényben". A művészi alkotás kegyetlen természetete folytán a könyvnek ez a legmaradandóbb része.

Bizonyos technikai elemeket, szerkesztésbeli apróságokat szükségtelen számon kérni a színész-író. Nem ez az első könyve; s az *Argumentum Kiadó* újdonsága avatott stílisztának, főként pedig makacsul következetes, útját végigjáró gondolkodónak mutatja őt. A helyenkénti dekomponáltság, a szövegzene disszonanciája természetesen következik az idősíkokat váltogató, a fejleményeket megelőlegező, a kezdeteket sokáig homályban hagyó mű: az ábrázolt életsors és a lelkiismeret-vizsgáló anyai vallomás jellegéből. Hiányérzetünk abból ered, hogy a címbeleszűrésre végülis csak részleges választ nyerünk, és ökölbe szorult kézzel, riadt szemmel fogalmazgatjuk magunkban: minden bakfiskori megrázkódtatás, művészi becsapottság, érzelmi labilitás ellenére még élhetne, még most is csak negyvenhárom éves lenne egy tehetséges, karakteres színész. Élhetne, dolgozhatna... gondoljuk; csak hát a mi emberi tudásunk pontosan a vég megértéséhez véges.

Benczúr Gyula : *Két barát - olaj,*

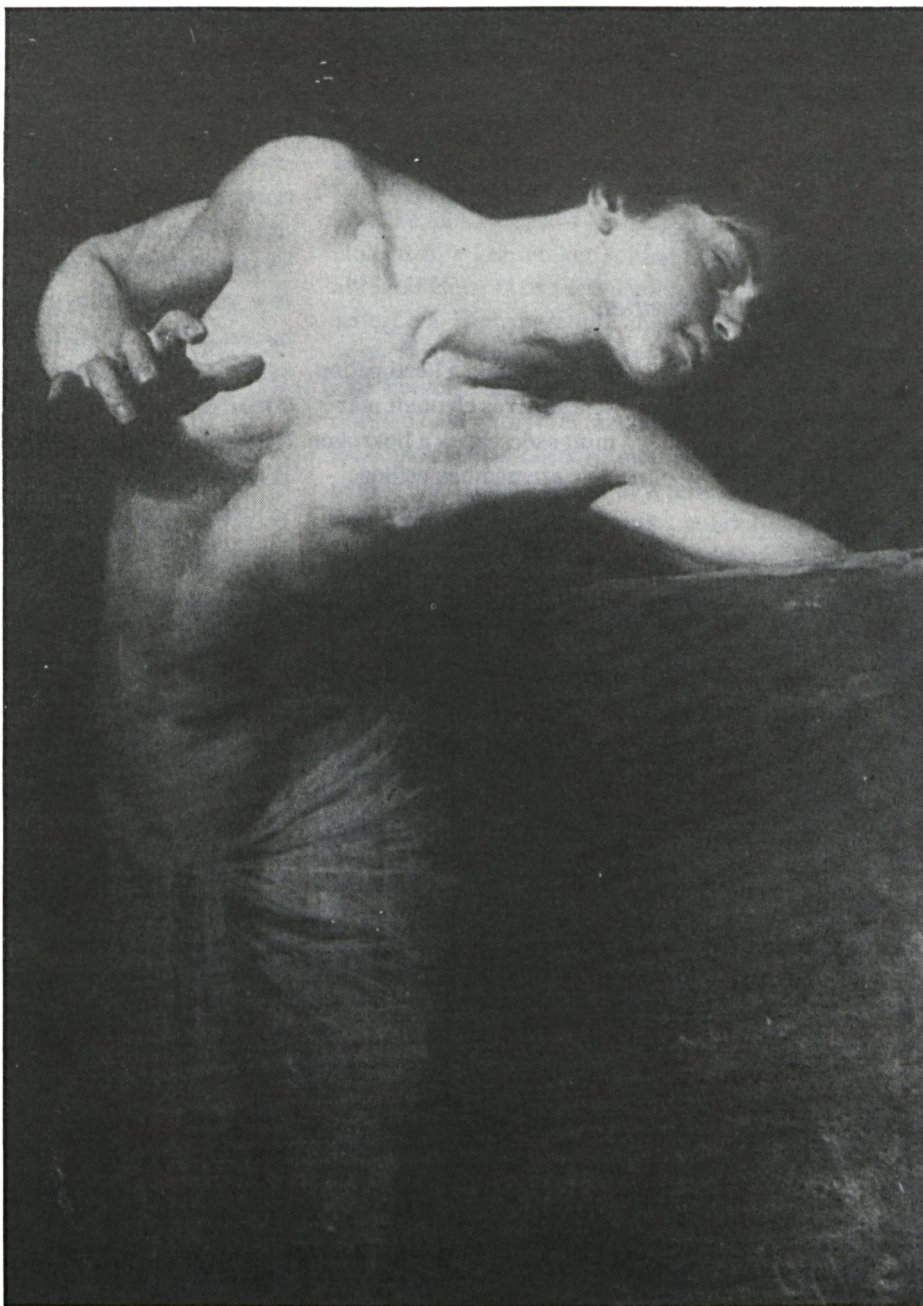
Hidasi József

Emlékeimben

Nem ül senki a kerti padon
a zápor is elvonult már
mint esőcseppek a bokrokon
szememben csillog
a régi nyár
sétál az ezüstös est
rezdül a tócsa a falevél
dalokat dúdol a langyos szél
emlékeimben
könnyű lépések zaját hallom
mellém ül valaki
a kerti padon

Az álom elkerül

Különös ez a tél
a tavaszra emlékeztet
szertefoszló ködfelhők között
mosolytalanul ballag a hold
nyugtalan kutyák nyüszítő hangját
elnyeli a feltöltött égbolt
súlytalan némaság köszön
a messzi csodáknak
az álom elkerül
mikor hamuszínű
udvara van
a holdnak

Benczúr Gyula : *Nárcisz - olaj*

Szenográdi Péter

Szécsény városkörnyékének cigány-lakossága

– Társadalomföldrajzi vizsgálat –

A hazai cigányság száma a legszerényebb számítások szerint is félmillió fő, amely meghaladja a többi itt élő nemzetiség összlétszámának adatát. Ez már önmagában is magyarázza a téma iránti érdeklődést, azonban egyéb fontos szempontok is indokoltá teszik a további cigányság-kutatást.

A létminimum alatt élők között jóval nagyobb az arányuk: részben ennek következménye, hogy szinte minden vizsgálandó tekintetben jelentősen eltérnek a többi etnikum mutatóitól.

A rendszerváltás után új helyzetbe kerültek, ezért a változások mértékének, irányának a meghatározása indokoltnak tűnik.

*Az etnikai kérdés kutatását a térségeinken végigsöprő nacionalista hullám is időszervi-
vé teszi.*

A cigányokkal szembeni ellenszenv hangsúlyozottabb, mint más etnikumok esetében és "internacionalistának" tekinthető.

A velük kapcsolatos kutatás ott különösen indokoltnak tűnik, ahol számuk vagy arányuk az átlagnál magasabb. Nógrád megyét az utóbbi szempontból csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye előzi meg, a megyén belül pedig a szécsényi városkörnyéken a legmagasabb a cigányság aránya.

*

Lakásvizonyok

1965-ben a nógrádszakáli cigányok 70 százaléka putriban élt, ma 0,7 százalék (2 fő) él a közelmúltban felszámolt telep megmaradt "házában". A változások néhány helyen már az 1960-as években elkezdődtek. Pilinyben 1960 óta minden cigány új házba költözött, Karancsságon pedig az évtized végén a telepi cigányok fiatalabb generációja betelepült a község üres házaiba. Az 1970-es évek elejétől megkezdték a telepek felszámolását (Endrefalva, Karancsság) és az egykori lakóik közül többen új községbe települtek. Így jelentek meg a cigá-

nyok Szécsényfelfaluban, Szalmateresen, illetve növelték meg jelentősen a pilinyi cigánylétszámot. Karancsságon a putrik felszámolásával párhuzamosan új telepet is létrehozta (Nógrádmegyeren szintén), ahol többségük ingyen kapott telket és egyéb kedvezményekben is részesültek. – Karancsságon az 1981. évi tanácsi felmérés idején a putrikból álló régi telep mellett sokan már az új telepen, illetve szórványban éltek, ezért az adatok által tükrözött képnél (az országos 11,5 százalék, illetve a megyei 19,8 százalékkal szemben a Karancsságot is magába foglaló 3 falu cigányságának 51,8 százaléka élt telepen) a valóságos kép jobb volt, hiszen a telepi lakások 39 százaléka megfelelőnek minősült.

A városkörnyék egészében még ennél is kedvezőbb képet mutatott. Több községben putrikból álló telep nem létezett, helyette a ludányhalászi példa volt jellemző, ahol az 1970-es évekig két utcában élt a cigányság, majd onnan lassan széttelepült. Természetesen a telepen kívüli házaik egy része sem volt megfelelő lakhely.

Jelenleg a régi telepeken néhol még él 1-2 fő (Nógrádszakál, Rimóc, Nagylóc).

A lakások minősége is sokat javult az elmúlt évtizedekben. 1981-ben még a véletlenszerűen megkérdezett 30 időszerű cigány közül 26 egyszobás lakásban élt, 19 a földön evett. Ugyanott megkérdezett 20-30 év közötti 30 cigány közül 22 fő élt egyszobás lakásban, a fiatalok között pedig már csak 15 fő, további 13 kettő, illetve 2 fő háromszobás lakásban nevelkedett.

Az 1992. évi adatok egyrészt javulást, másrészt településenkénti különbségeket jeleztek. Az 1. táblázat alapjául szolgáló felmérés Pilinyben az összes cigányok lakta lakásra (25 lakás), illetve majdnem ugyanennyi nógrádmegyeri cigány lakásra (20 lakás) terjedt ki, ami az általuk lakott otthonok 14 százalékát jelenti. Többnyire a nógrádmegyeri lakáshelyzet tűnik elfogadhatóbbnak, és hasonló képet nyújt a lakások berendezéseinek, sőt a használati cikkek számának az összevetése is; a 20 nógrádmegyeri család 5 személy- és 2 teherautójával szemben Pilinyben senki nem rendelkezett gépjárművel.

1. táblázat

A lakások jellemzője	Adott jellemzővel rendelkező lakások/össz.cig.lakás	
	Piliny	Nógrádmegyér
1 szoba	5/25	0/20
2 szoba	16/25	18/20
3 szoba	2/25	2/20
3-nál több szoba	2/25	0/20
fürdőszoba	3/25	9/20
konyha	25/25	12/20
vezetékes víz	0/25	2/20
szennyvíz elvezetés	0/25	5/20

Két falu cigányságának lakásvizonyai (1992)

Egészségügy

1965-ben a terület 20 csecsemőhalottjából 8 cigány volt, azonban néhány faluban, főleg ott ahol arányuk is magasabb az átlagosnál kedvezőtlenebbek voltak a halálozási mutatók. Hasonló volt a Karancsságot, Ságújfalut, Szalmatercset összefogó egészségügyi körzetben is, ahol 1981-ben az ott élők 21 százalékát adták a cigányok. A 2. táblázatban szereplő cigány koraszülöttek apáinak 95 százaléka erősen ivott, a cigány terhes anyák 82 százaléka dohányzott, 86 százalék korábban részt vett abortuszon és 50 százalék tudott szülés után szoptatni. A megkérdezett középkorú anyák 40 százaléka, a fiataloké 26 százaléka 15 évnél korábban ment férjhez.

2. táblázat

Év	Élveszületések	Koraszülések	Csecsemőhalálozások
1979	58/22 fő	11/10 fő	1/1 fő
1980	49/27 fő	14/8 fő	0/0 fő
1981	53/23 fő	6/6 fő	4/4 fő

Három falu néhány egészségügyi mutatója (összes/cigány)

Az 1981. évi 4 csecsemőhalottból kettő rokonházasságból származott. Valószínűleg hasonló okból eredő tragédiák gyakoriak lehetnek, hiszen az 1976. évi 0,3 százalékos magyarországi átlaggal szemben az elsőfokú unokatestvérek közötti házasságok gyakorisága a cigányoknál 2-2 százalék között mozog (Czeizel E., 1990.).

Ezért is fontos a térbeli mozgásuk, főleg a kisebb cigányközösségek esetében. A 2. táblázatban szereplő körzet cigányságának több mint felét adó karancssági cigányok körében 1984 és 1992 között csak egy csecsemő halt meg, ami összefüggésbe hozható azzal, hogy a cigányok által ebben az időszakban kötött házasságok 78 százaléka olyan volt, ahol az egyik fél más településről jött.

Szociális helyzet, segélyek

Ezen a téren találkozhatunk a legjelentősebb különbségekkel, akár egy községen belül is. Endrefalván például több mint 80 százalék jogosult valamilyen segélyre, sőt részben a rossz anyagi helyzet miatt 12 gyereket állami gondozásba is kellett venni, ugyanakkor él a faluban olyan cigány is, akinek csak az adóssága 8 millió forint. A segélyek reálértéke korábban magasabb volt, ami mögött helyenként az állt, hogy a papíron aláírt összeg és a ténylegesen felvett pénzösszeg közti különbözet a kérelem támogatóinak jutott.

A segélyekből azonban ma is arányuknál nagyobb mértékben részesednek. 1990-ben Nagylócon a nevelési segély 59 százalékát, a rendszeres szociális segély 37 százalékát, a

rendkívüli gyámügyi segély 41 százalékát, a lakáscélú támogatások 40 százalékát kapták a cigányok, akiknek a lakosságon belüli aránya akkor 14 százalék volt.

Bűnözés

Az ország cigányságából kb. 4,5 százalékkal rendelkező Nógrád 1989-ben az országban elkövetett bűncselekményekből csak 1,5 százalékkal részesedett. Nógrádon belül a cigányok aránya a szécsényi városkörnyéken a legnagyobb, ennek ellenére a 10 ezer lakosra jutó bűncselekmények száma (1992 első 8 hónapjának adatai) alapján a megye 6 városkörnyéke közül az utolsó volt. Igaz a különbségek nem nagyok és azokat a falusias jelleggel meg lehet magyarázni, mégis az adatok alapján úgy tűnik, hogy a cigányok és a bűnözés közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. Ez annak ellenére is igaz, hogy a térség több falvában a lopások, garázdaságok 90-100 százalékát ők követik el, mert e tettek általában csak 1-2 család számlájára írhatóak.

Az életkörülményeikkel többnyire csak a bűncselekmények jellege van összefüggésben. A jobb anyagi helyzetben lévőknel ugyan kevesebb bűneset történik, de a törvénytisztelet nem náluk, hanem az iskolázott, normális családi háttérrel rendelkezőknél egyértelmű.

Asszimiláció vagy integráció

Csalog Zsolt szerint a cigány tömegek asszimilációra törekednek és nem integrációra (Csalog Zs., 1991). Véleményének leírása óta azonban számos cigány szervezet kezdte meg működését, ami látszólag ellentmond állításának.

Szécsény városkörnyékének falvai a szervezetek szempontjából 3 csoportba oszthatók.

Az elsőt azok a települések alkotják, ahol nincs szervezetük, a másodikat a Karancsághoz hasonló települések, ahol a Phralipének 50-60 tagja van, igaz tagdíjat nem fizetnek, de több sikeres rendezvényt bonyolítottak le. A harmadik csoportot Endrefalva szemlélteti, ahol az MCDSZ 1991-ben a kisgazdák mögött a falu második legtöbb tagot számláló szervezete volt, elnökük azonban az utolsó lett a helyhatósági választásokon a 14 jelölt közül (a falu 52 százaléka cigány), a választásokon legjobb eredményt elért cigány pedig a 9. helyen végzett. Több településen pedig a tagság jelezte a polgármesternek, hogy jelenlegi vezetőjük helyett magyar elnököt kívánnának.

A megfelelően képzett vezetők hiánya országos probléma, mert a kevés értelmiségi "legtöbbje még azt is letagadja, hogy cigány – tisztelet a kivételnek". A Phralipe cigányszervezet országos ügyvivője, *Hranek Ferenc* által említett kivételek sorába tartoznak Szécsény környékének diplomás cigányai is, azonban amióta az egyik pedagógus Salgótarjánba költözött, azóta a 14 általuk lakta település közül csak egyben élnek soraikból kikerült értelmiségiek. A salgótarjáni cigány-vezető még egy problémát említett, a különböző cigányszervezetek torzalkodásait, az összefogás hiányát. Vezetőik véleményénél azonban még fontosabb maguknak a cigányoknak a véleménye.

Két falu cigánylakosságára kiterjedő kérdőíves felmérés válaszainak csoportosítása. (Az

első kérdés 93 szülőt, ill. nagyszülőt érintett, a többi 131 tizennégy évnél idősebb lakost.)

1. *Hogyan fogadná, ha gyermeke vagy unokája magyarral házasodna össze?*

- a) elfogadná: 72 fő
- b) ellenezné: 6 fő
- c) örülné neki: 8 fő
- d) nem válaszolt: 5 fő

2. *Milyen nemzetiségű?*

- a) magyar: 104 fő
- b) cigány: 16 fő
- c) nem válaszolt: 11 fő

3. *Milyen anyanyelvű?*

- a) magyar: 122 fő
- b) cigány: 5 fő
- c) nem válaszolt: 4 fő

4. *Melyik nyelvet használja gyakrabban?*

- a) magyart: 48 fő
- b) cigányt: 7 fő
- c) mindkettőt egyformán: 71 fő
- d) nem válaszolt: 5 fő

5. *Van-e problémája a magyar lakossággal?*

- a) nincs: 70 fő
- b) nem válaszolt: 61 fő

Az első kérdésben megfogalmazott kapcsolatot a nagyszülők nem támogatnák, a többi kérdésben viszont nem volt lényeges eltérés a szülők és a nagyszülők válaszai között.

Az első kérdésben az "ellenezné" választ adó 6 fő mindegyike cigány nemzetiségűnek vallotta magát, és a cigány nyelvet használja leginkább, bár cigány anyanyelvűnek csak 4 fő tekintette magát. A más etnikumúakkal (ez a területen csak magyarokat fed) való problémát feszegető kérdésre senki nem adott közülik választ. A 6 főt 2 nagyszülő, 3 munkanélküli és 1 munkahellyel rendelkező szülő alkotta. A szülők fele elvégezte a 8 osztályt.

Az "örülnek neki" választ adók valamennyien magyar anyanyelvű, a magyar nyelvet

gyakrabban használó, 8 osztályt végzett szülők voltak, családonként 2-3 gyerekkel. Hatan magyar nemzetiségűnek vallották magukat, ketten nem válaszoltak. Sajnos közöttük is csak kettő írta le azt, hogy nincs problémája a magyarokkal. A 8 szülő közül kettő munkanélküli, hatan pedig az átlagnál jobban élő vállalkozók voltak.

A magyarokkal való házasságot támogatók a többi megkérdezethez képest iskolázottabban, jobb anyagi háttérrel rendelkezők, ugyanakkor az ellenzők táborát sem a legkevesebb osztályt végzettek alkotják és nemcsak idősebbekből állnak, akad köztük 20 éves szülő is.

A felmérés átfogta az összes pilinyi cigányt, és velük közel azonos létszámban nógrádmgyeri cigányokat érintett.

A válaszok falvankénti eltérései is azt sejtetik, hogy mind az asszimilációra, mind az integrációra törekvés vállalása feltételez egy fejlettségi szintet, ugyanis a válaszok differenciáltsága kizárólag a nógrádmgyeri cigányoknak köszönhető. Pilinyben, ahol nincs 8 osztálynál magasabb végzettségű cigány a válaszok egységesek voltak, minden esetben az *a*) választ jelölték meg, kivételt csak a 4. kérdés jelentett: a két nyelvet egyformán használó többség mellett néhányan inkább magyarul beszélnek.

A magyarokkal való kapcsolat nem tekinthető teljesen problémamentesnek, ezt a megkérdezett cigányok csaknem felének beszédes hallgatásán túl szerte a falakon látható, és őket rémisztő feliratok is bizonyítják. Igaz, ezek az országosan megszokottnál ritkábban fordulnak elő és nem tükrözhetik mindenki véleményét, hiszen az utóbbi 1-2 évtizedben 7 településen 35 vegyesházasságot kötöttek, kétharmaduk két szomszédos faluban, Nógrádszakálban (14) és Ludányhalásziban (9, közülük 4 házasság az elmúlt 5 évben) történt. Mindkét település a helyben dolgozó cigányok aránya, illetve Nógrádszakál az iskolázottság terén is megelőzi a legtöbb települést.

A TELEPÜLÉSEK KÖZÖTTI ÉLETMÓDBELI, ISKOLÁZOTTSÁGI, SZOCIÁLIS KÜLÖNBSEGEK MAGYARÁZATA

Néhány település között a különbségek forrását egy-egy család helyzete jelenti. Rimóc például azért előz meg néhány települést egyes mutatók terén, mert él ott egy család, ahonnan az összesen 4 cigány szakmunkás közül hárman éppen tőlük került ki, és a két vegyesházasság egyikét is náluk kötötték.

Az eddigi vizsgálatok során azonban olyan különbségek is mutatkoztak, melyeket nem lehet néhány átlagtól eltérő személy véletlennek is tekinthető jelenlétével magyarázni. Ságújfaluban például 9 érettségizett cigány él, a több, mint kétszer annyi endrefalvi cigány között egy sem.

A különbségek egyik okát a szubjektív tényezők adják: milyen mentalitású családok jelentek meg először, hogyan tudták formálni a később érkezőket, milyen emberek a vezetőik, a települések irányítói, milyen a magyarok és a cigányok közötti viszony. A többek között 6 érettségizettet felmutató karancssági cigányok között sok olyan család is tekintélynek ör-

vend, akik régóta a településen élnek és jó viszonyt építettek ki a magyarokkal. Közülük a Berki család nevével több dokumentumban találkozhatunk.

A második világháború előtt a helyi cigány bíró *Berki János* volt. 1838-ban *Berki Márton* nevű fémművest, 1752-ben *Berki Mihály* alvajdát, két évvel később *Berki György* nevű fővajdát említenek a források. 1720-ban pedig a megye új cigány fővajdája *Berki Ferenc* lett. A falu cigánysága tehát egy olyan családdal él együtt, amelyik századok óta irányította őket a magyar vezetőkkel együttműködve.

Az eltérések másik oka szubjektív tényezőkön túl, a települések ellátottságában keresendő. A térség központja Szécsény, az elmúlt 8 évben a cigányok számának átlagon felüli növekedését könyvelhette el a betelepülések következtében. A pozitív vándorlási mérlegnek, de annak is, hogy az itt élő cigányok között a falusi átlaghoz képest jóval több a vállalkozó és iskolázottnak tekinthető személy egyaránt a térségen belüli legjobb ellátottság az oka. Az itt élők szemlélete is más lehet, erre utal, hogy itt a legalacsonyabb a természetes szaporulatuk, és ez nemcsak az utóbbi években alakulhatott ki, mert a karancssági 25, illetve a nógrádmegyeri 22 százalékkal szemben a szécsényi cigányoknak csak alig 10 százaléka általános iskolás. A jobb ellátottság iránti igény gyors növekedésére mutató tény, hogy van olyan család, ahol a nagyszülők még rimóciként, a fiuk szécsényiként, az unokájuk viszont már a közeli nagyobb város, Balassagyarmat lakójaként született.

A különbségek további magyarázata az előbbi két tényező után a települések elérhetőségében rejlik. A legnagyobb különbségnek ugyanis az tekinthető, hogy az endrefalvi 52 százalékos aránnyal szemben két településen nem élnek cigányok. Endrefalva a városkörnyéken átvezető legfontosabb útvonal mentén található, Hollóköt és Nógrádsipeket viszont csak bevezető utak kapcsolják össze a közlekedési hálózattal.

Ez a két falu még őrzi a cigányok megtelepedésének korábbi elveit: az eldugott, rossz mezőgazdasági adottságú, szegény falvakban az elmúlt századok során csak ideiglenesen jelentek meg. A második világháború után a lakóhelyválasztásuk egykori szabályai is eltűntek, sőt a megüresedett, olcsó házak miatt sokszor éppen azok a települések váltak célponttá, melyeket korábban kerültek. Ezt a folyamatot az állam kedvezményekkel is támogatta, Hollókön azonban a régi palóc házakból álló Ófalu védetté vált, ahol tudatosan törekedtek az egykori falukép és az életmód megőrzésére, így oda cigányok nem költöztek. Nógrádsipek pedig viszonylag távol esett a nagy "kibocsátó központoktól", például Endrefalvától, melynek szomszédsága miatt Szécsényfelfalu nem őrizhette meg korábbi etnikai homogenitását. Igaz az átköltöző cigányok többnyire Pilinyt választották, mert ott már éltek cigányok, és az valamivel nagyobb falu is. A mindkét helységbe érkező cigányok egy része korábban a felszámolt endrefalvi telepen élt. A telepek viszont a kevésbé beilleszkedetteket tömörítették. Így a viszonylag kis létszám mellett az ő átköltözésük is magyarázatot adhat a kedvezőtlen mutatókra.

A városkörnyéken, Hollókön és Nógrádsipeken kívül az előbb vizsgált két falu, Piliny és Szécsényfelfalu, továbbá Rimóc tartozik ahhoz a csoporthoz, melyet a "zsákutcás" községek alkotnak, ahonnan csak egyetlen út vezet más településekre. Ezekben a falvakban nincs vál-

lalkozó és érettségizett a cigányok között, illetőleg Rimóc kivételével szakmunkás sincs. Rimóc közlekedéscsoporthelyi helyzetét javítja, hogy közvetlen szomszédja Szécsénynek, továbbá az említett falvak között a mezőgazdaság lehetőségei itt a legkevésbé rosszak. Részben emiatt a második legnépesebb települése a térségnek, ahol már régóta élnek cigányok. Ezek után már nem meglepő az utóbbi évek jelentős cigány betelepülése a faluba.

Természetesen a forgalmi helyzet a többi tényezővel együtt alakítja ki a területi differenciákat, olykor erősítve, máskor tompítva azok hatásait.

ÖSSZEGZÉS

A cigányság korábbi századokban kialakult helye a társadalmi munkamegosztásban az általános modernizáció miatt felborult. Az utóbbi évtizedekben lassan kiformalódott szerepük: segéd- és betanított munkásként álltak a gyáripár rendelkezésére. A közelmúlt változásai után ismét útkeresés előtt állnak. A cigányok nagy része eddig is a társadalom perifériáján élt, most néhány kivételtől eltekintve még rosszabb helyzetbe kerültek, és az nem lehet vigasz számukra, hogy a nehézségek a társadalom egészét érintik, sőt éppen ez az oka a velük szembeni ellenszenv fokozódásának.

A feszültségek növekedése miatt is szükséges a probléma társadalmi felvállalása, hiszen e nélkül azok lépnek elő "megoldással", akik nem képesek a kérdés összetettségét átlátni. Azt pedig a szécsényi városkörnyék vizsgálata jól mutatja, hogy még egy 24,5 ezer lakosú, 16 településből álló kis területen is mennyire sokszínű lehet a cigányság és mennyire nehéz a helyzetük pontos megértése.

A beavatkozás viszont csak akkor lehet sikeres, ha jól felkészített emberek által történik, akik mögött megfelelő ismeretek állnak. A cigánysággal kapcsolatos ismereteink viszont nem kielégítőek, ezért igen fontos szerep tulajdonítható a kutatásoknak.

A beavatkozás halaszthatatlan és szükséges, rövid távon a feszültségek enyhítése, a szociális helyzet túlzott romlásának a megakadályozása, hosszútávon pedig az iskolázottság javítása lenne a legfőbb teendő.

Alapítvány

A PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

PALÓCKULTÚRA ALAPÍTVÁNYT

hozott létre.

Az alapítvány célja többek között a **PALÓCFÖLD** folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak, pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád Megye (Nagykürtös, Losonc, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, szlovákiai magyar nemzetiségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az Alapítvány nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan elszámolni.

Az Alapítvány támogatóinak nevét vagy a cég címét, kívánság szerint a **PALÓCFÖLD** folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a **Mikszáth Kiadó** könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989. XLV. 34. paragrafus szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.
Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságnál vezetett bankszámlánk száma: 5062-7.

palócföld

KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office:
H-3 101 Salgótarján, Pf.: 270
Tel: (0036) 32-314-386, 32-311-022

palócföld
KÖZLETI, IRADALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

50 Ft